

नेपाली र सुरेल भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर

तहको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

साधुराम पोखरेल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर काठमाडौं

२०७२

नेपाली र सुरेल भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर

तहको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

साधुराम पोखरेल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर काठमाडौं

२०७२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट नेपाली स्नातकोत्तर तह दसौं पत्रको उपाधिको आवश्यकता पूर्तिको लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा साधुराम पोखरेल “नेपाली र सुरेल भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन” नामक शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम
शोध निर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति : २०७२/१२/३०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र साधुराम पोखरेलले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको “नेपाली र सुरेल भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन” शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरि स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिका सदस्यहरु

आन्तरिक निरीक्षक

.....

प्रा. डा. देवी प्रसाद गौतम

बाह्य निरीक्षक

.....

प्रा. डा. पारसमणि भण्डारी

विभागीय प्रमुख

.....

प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम

मिति : - २०७२/१२/

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि मैले आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतमज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हूँ। शोधपत्र तयारीको सिलसिलामा विविध व्यवस्तताका बीच पनि अमूल्य समय निकाली आवश्यक सहयोग, सुभावा तथा प्रोत्साहन प्रदान गर्नु भएकोमा उहाँप्रति हार्दिक श्रद्धासुमन व्यक्त गर्दछु।

शोधकार्य आफैँमा एउटा जटिल कार्य हो। त्यसमा पनि भाषा विषयको शोधकार्य भनै चुनौतिपूर्ण हुने गर्दछ। यस कार्यको लागि शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी आवश्यक सल्लाह दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने गुरुवर्ग तथा प्रस्तुत शोधकार्य गर्न अवसर जुटाइदिने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति पनि म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

शोधकार्य निर्माणका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउने आदरणीय गुरु देवी नेपाल र मधुसदन आचार्य, लिखित तथा मौखिक जानकारी प्रदान गर्नुहुने सुरी गाउँका सुरेल आमा, दाजुभाइ तथा दिदीबहिनी विद्यार्थीहरु, नेपाल पत्रकार महासंघ दोलखा, त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, ने.प्र.प. पुस्तकालय, नेपाली केन्द्रीय विभागीय पुस्तकालय, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग प्रति आभारी प्रकट गर्दछु।

मलाई यो स्थानसम्म पुऱ्याउनका लागि विशेष योगदान दिनुहुने स्व. माता हिमादेवी पिता सहदेव प्रति चीर ऋणी छु। शोधकार्यका क्रममा भूकम्पमा परी आफ्नो ज्यान गुमाउन पुगनु भएकी ठुली आमा प्रति श्रद्धासुमन अर्पण गर्दछु। भूकम्पको पीडामा पनि सहज रूपले भाषाका कठिन प्रश्नको उत्तर प्रदान गर्दै लेखनमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने सुरीवासी सुरेल तथा अन्य बासिन्दा प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु। आफ्नो मनमा रहेका अन्य विद्वज्जन, शभेच्छुकहरु प्रति हृदयदेखि नै धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

साधुराम पोखरेल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर, काठमाडौं।

विषयसूची

पृष्ठ संख्या

अध्याय एक	
शोध परिचय	
१-११	
१.१. शोधशीर्षक	१
१.२. शोध प्रयोजन	१
१.३. विषय प्रवेश	१
१.४. समस्या कथन	३
१.५. शोधकार्यको उद्देश्य	४
१.६. पूर्वकार्यको समीक्षा	४
१.६.१ सर्वेक्षण	४
१.६.२ समीक्षा	५
१.७. शोधकार्यको औचित्य	६
१.८. सामाग्री सङ्कलन -विधि	६
१.९. सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि	६
१. १० शोधको रूपरेखा	६
१.१०.१ व्याकरणको आवश्यकता	७
१.१०.२ नेपाली भाषाको इतिहास	७
१.१०.३ नेपालका भाषाको अवस्था	८
१.१०.४ सुरेल भाषा	१०
१.१०.५ सुरेल भाषाको स्थिति	११
परिच्छेद दुई	
नेपाली र सुरेल भाषामा व्याकरणिक कोटिको अध्ययन परम्परा	
१२-३४	
२.१ नेपाली भाषाको सामान्य परिचय	१२
२.१.१ नेपाली भाषाको उद्भव र विकास	१२
२.१.२ नेपाली भाषाको विस्तार क्षेत्र र भाषिका	१४
२.१.३ नेपाली भाषाको सामाजिक भूमिका	१७

२.१.४ नेपाली भाषाको साहित्यिक रूपरेखा	१८
२.१.५ नेपाली भाषाका सामान्य विशेषता	२०
२.२ सुरेल भाषाको सामान्य परिचय	२३
२.२.१ उत्पत्ति र विकास	२४
२.२.२ सुरेल भाषाका भाषिक विशेषताहरू	२७
२.२.२.१ वर्ण परिचय र ध्वनि स्वरहरू	२७
२.२.२.२ सुरेल भाषाका केही भाषिक विशेषता	२८
२.२.२.३ वाक्यात्मक संरचना	२९
२.२.२.४ सुरेल भाषाका विस्तार र चुनौतीहरू	३०
२.२.२.५ सुरेल भाषा र यसका अन्वृभाषिक तत्वहरू	३२
२.२.२.६ निष्कर्ष	३३

अध्याय तीन

नामिक पदका व्याकरणिक कोटि

	३५-५६
३.१ परिचय	३५
३.२ नेपाली र सुरेल भाषामा लिङ्ग व्यवस्था	३५
३.२.१ नाम र क्रियाको सङ्गतिमा लिङ्ग	३६
३.२.२ मानवेतर नाममा लिङ्ग	३७
३.२.३ विशेषण र विशेष्यको सङ्गतिमा लिङ्ग	३८
३.२.४ ओकारान्त विशेषणमा लिङ्ग	३९
३.२.५ क्रमबोध विशेषणमा लिङ्ग	३९
३.२.६ स्वामित्वमा लिङ्ग	४०
३.३ वचन व्यवस्था	४०
३.३.१ नाममा वचन	४१
३.३.२ सर्वनाम वचन	४२
३.३.३ विशेषणमा वचन	४३
३.३.४ स्वामित्वबोधकमा वचन	४३
३.४ पुरुष व्यवस्था	४४

३.४.१ प्रथम पुरुष	४५
३.४.२ द्वितीय पुरुष	४५
३.४.३ तृतीय पुरुष	४६
३.५ आदर व्यवस्था	४७
३.६ कारक / विभक्ति : व्यवस्था	४८
३.६.१ रूपरचनाका आधारमा कारक	४०
३.६.२ वाक्यात्मक सम्बन्धको आधारमा कारक	५०

अध्याय चार

क्रियापदका व्याकरणिक कोटि

	५७-८३
४.१ परिचय	५७
४.२ काल व्यवस्था	५७
४.२.१ भूतकाल	५९
४.२.२ अभूतकाल	६१
४.२.२.१ वर्तमानकाल	६२
४.२.२.२ भविष्यत् काल	६४
४.३ पक्ष व्यवस्था	६५
४.३.१ सामान्य पक्ष	६६
४.३.२ अपूर्ण पक्ष	६७
४.३.३ पूर्ण पक्ष	६८
४.३.४ अभ्यास्त पक्ष	६९
४.३.५ अज्ञात पक्ष	७०
४.४ भाव / वृत्ति	७१
४.४.१ सामान्यार्थ	७२
४.४.२ आज्ञार्थ	७३
४.४.३ इच्छार्थ	७४
४.४.४ सम्भावनार्थ	७५
४.४.५ सङ्केतार्थ	७६

४.५ वाच्य	७७
४.५.१ कर्तृवाच्य	७८
४.५.२ कर्म वाच्य	७९
४.५.३ भाव वाच्य	७९
४.६ ध्रुवीयता (करण/अकरण)	८०
४.७ निष्कर्ष	८२

अध्याय पाँच

उपसंहार तथा निष्कर्ष

८४-८६

५.१ भावी अध्ययन अनुसन्धानका पक्षहरु

८६

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१. शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक 'नेपाली र सुरेल भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन' रहेको छ ।

१.२. शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकि तथा सामाजिक शास्त्र संकायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गरिएको हो ।

१.३. बिषय प्रवेश

संस्कृतको -भाष् व्क्तायां वाचि) भाष् धातुबाट बनेको 'भाषा' शब्दको शाब्दिक अर्थ बोल्नु हो । मानिसबाट आफ्नो अनुभव, अनुभूति, भाव वा विचार व्यक्त गर्न जे बोलिन्छ त्यो नै भाषा हो । मानवीय भाव, विचार सञ्चारका लागि भाषा आवश्यक हुन्छ । भाव विचार विभिन्न किसिमबाट व्यक्त गर्न सकिने भए पनि सञ्चारका सबै प्रकार भाषा होइनन् । मानवीय उच्चारण अवयवबाट उच्चारण हुने सार्थक ध्वनि समूह नै भाषा हो । भाषा मानवीय सम्पत्ति हो । यसको सम्बन्ध मानिससँग हुन्छ मानवीय समाजसँग हुन्छ ।

भाषा परिवर्तनशील र व्यवस्थित हुन्छ । भाषा परिवर्तनशील भएर पनि निश्चित व्यवस्था र नियमको सीमानामा आवद्ध हुनु यसको निजी वैशिष्ट्य हो । भाषालाई व्यवस्थित र नियमित बनाउनका लागि संसारका प्रत्येक भाषामा नियम र उपनियमको व्यवस्था गरिएको छ । यस्ता नियमहरूमध्ये कतिपय संसारका सबैभाषामा पाइने साझा नियम हुन्छन् भने केही भाषा विशेषमा मात्र पाइने हुन्छ । संसारका सबै भाषामा पाइने नियमलाई सर्वभौम नियम भनिन्छ भने भाषा विशेषमा मात्र लागु हुने नियमलाई भाषा विशिष्ट नियम भनिन्छ ।

क्षेत्रफलका दृष्टिले नेपाल विश्वमानचित्रमा सानो राष्ट्रको रूपमा चिनिए तापनि भाषाको दृष्टिले भने ठूलो छ । संसारमा बोलिने मुख्य चार भाषा परिवार यो सानो मुलुकमा

बोलिने गरिन्छ । जहाँ एक सय भन्दा धेरै भाषा र भाषिकाहरु छन् भन्ने विद्वान्हरुको भनाइ रहेको छ । प्रमुख रुपमा बोलिने भाषाहरु भारोपेली भाषा, भोटबर्मेली (चीनी, तिब्बती) भाषा, अग्नेली भाषा र द्रविडेली भाषाका भाषिकाहरु छन् । त्यसैले भाषाका दृष्टिले नेपाल संसारमा धनी मानिन्छ । नेपाल बहुभाषिक राष्ट्र हो । बहुभाषिक राष्ट्र नेपालको राष्ट्रभाषा नेपाली हो । अन्य भाषा तथा भाषिकाहरु नेपालका राष्ट्रिय भाषा हुन् । सुरेलहरु पूर्वी नेपालको मझौला समुदायका सुरी खोलाका वायाँ किनारमा अवस्थित सुरी दोभान र खहरे गाँउमा बसोवास गर्दछन् । आफूलाई किरातवंशी भन्न रुचाउने सुरेल आफ्नै स्थानीय सुरेल भाषा बोल्छन् ।

किरातीका अनेक समुदायमध्ये सुनुवार जातिको पुर्खा सम्बन्धी एउटा किंवदन्तिअनुसार किरातजातिका पाँचभाइ वंशजहरु क्रमशः जेठोबाट सुरेल, माहिलोबाट सुनुवार, साहिलोबाट राई, काहिलोबाट लिम्बु र कान्छोबाट हायु वा वायु सन्तति वंशक्रमद्वारा आएको हो ।

आफ्नो भाषा संस्कृति रीतिरिवाज र चालचलन लोप हुन लागेको वखत सुरेल समुदायलाई हातमुख जोर्न नै धौ धौ परेको अवस्था छ । सुरेलहरु किरात समुदायकै परिवार हुने र यिनीहरुको आफ्नै रीतिरिवाज, चालचलन, खानपान, भेषभूषा, भाषा संस्कृति रहेको छ ।

सुनुवार सँग मेल खाने सुरेलहरुले सुनुवार भनेर आफ्नो थर बदल्दा विभिन्न जनगणना (२०३८, ४८, ५८) मा र अन्य तथ्याङ्कमा पनि सुनुवार भित्रै गाभिन पुगेका छन् । यसको परिणाम स्वरुप सुरेलहरु आफ्नो भाषा संस्कृति चालचलन छोडेर स्थानीय वा नेपाली ब्राह्मण क्षेत्रीका संस्कार ग्रहण गर्ने क्रममा छन् । सुरेल जाति सम्बन्धी विभिन्न पुस्तक पत्रपत्रिकामा लेखहरु प्रकाशनमा आएको पाइन्छ तापनि सुरेल भाषा हाल बुढापाकामा मात्र सीमित रहेको पाइन्छ । दोलखा जिल्लाको सुरी गा.वि.स. मा मात्र आफूहरु रहेको सुरेल समुदायको भनाई छ । नेपाल सरकारको केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको तथ्याङ्क अवलोकन गर्दा सुरेललाई कुनैपनि गा.वि.स. मा उल्लेख गरेको पाइँदैन । सुरेललाई सुनुवार जातिमै मिलाइएको पाइन्छ ।

विविध भाषाहरुको परिचय दिने क्रममा नेपाली साहित्यको इतिहास नामक पुस्तकमा सम्पादक प्रा.डा. चूडामणि बन्धुले सुनुवार भाषालाई अलग्गै राखेर दोलखा

जिल्लाको सुरी खोलाका किनारामा वसोबास गर्ने २०० जति सुरेलहरूको पनि आफ्नै सुरेल भाषा छ । यस भाषाका विषयमा धेरै कुरा थाहा छैन । त्यस्तै नगेन्द्र शर्माले नेपाली जनजीवन नामक पुस्तकमा विविध जातिको परिचय दिने क्रममा सुरले शीर्षक दिएर सुरेल जातिको परिचय खुलाएका छन् । उनले सुरेल भाषालाई तिब्बती भाषा समुदायको सदस्य भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

आफ्नै भाषा, संस्कृति, रीतिरिवाज, चालचलन भएका सुरेल जातिले आफ्नै भाषा, संस्कृति रीतिरिवाज चालचलन नजान्ने अवस्थामा पुगेका छन् । सुरेलहरू एक आपसमा बातचित गर्दा स्थानीय नेपाली भाषाका प्रयोग गर्ने भएकाले पनि यो समस्या देखा परेको छ । विविध पक्षबाट असक्त देखिएका सुरेललाई आफ्नो भाषा र संस्कृति संरक्षण गर्न भन्दा पनि जीवन यापन गर्न धौ धौ परेको छ ।

कुनै पनि भाषा आफ्नो नजिकको अन्य भाषाहरूको प्रभावमा परेको हुन्छ । यस भाषाबाट केही शब्द वा विशेषता ग्रहण गरेका हुन्छ र यो भाषिक आवश्यकता र स्वभाविक प्रकृया हो । यो नै भाषिक वा भाषाको विशेषता हो । विशेषरूपमा भन्ने हो भने समीपवर्ती वा निकट सम्बन्ध भएका भाषाहरूमा यो प्रकृया टड्कारो रूपमा देखा पर्दछ । यति हुँदा हुँदै पनि एउटै भाषा परिवारका प्रत्येक भाषाका आ-आफ्नै भाषिक विशेषता विद्यमान रहेका हुन्छ । यसका साथै व्याकरणिक व्यवस्था मुख्य रूपमा रहेका हुन्छ । बेग्लै बेग्लै व्यवस्था भएपनि संसारका विभिन्न भाषाका व्याकरणमा केहि समानता हुन्छन् भने धेरै मात्रामा असमानता वा भिन्नता पाइन्छ । यस तथ्यलाई आत्मसाथ गर्दा सुरेल भाषामा पनि नेपाली वा अन्य स्थानीय भाषाको प्रभाव परेको देखिन्छ । यस भाषाको व्याकरणिक कोटिको छुट्टाछुट्टै व्यवस्था नभएका वा प्रकाशनमा नआएका, साहित्य सिर्जना पनि त्यति प्रकाशमा नआएका, बोलीचाली भाषामा सीमित रहेकाले सुरेल भाषाको पनि भाषागत तथ्यका आधामा रहेर अध्ययन अनुसन्धान गर्न सकिने समिक्षात्मक टिप्पणी गर्न सकिने देखिन्छ ।

१.४. समस्या कथन

यस सुरेल भाषाको व्याकरण व्यवस्थाभित्र व्याकरण कोटिहरूका के कस्तो अवस्था छ ? व्याकरणिक कोटिको संरचनाका विशेषता के कस्ता छन् ? नेपाली र सुरेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरू बीच के कता समानता र व्यतिरेक पाइन्छ ? आदि समस्याको समाधानतर्फ प्रस्तुत शोधकार्य केन्द्रित रहको छ ।

१.५. शोधकार्यको उद्देश्य

यस शोधकार्यको उद्देश्य निम्नअनुसार छन् ।

- क) नेपाली र सुरेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको रूपतात्विक दृष्टिकोणले तुलना गर्नु,
- ख) सुरेल भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरूको विशेषता देखाउनु
- ग) दुवै भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहरूबीच रहेका समान तथा व्यतिरेकी पक्ष देखाउनु रहेका छन् ।

१.६. पूर्वकार्यको समीक्षा

१.६.१ सर्वेक्षण

सवैभन्दा पहिले नेपाली व्याकरण लेखन विद्वान जे.ए. स्केल 'ए ग्रामर अफ द. नेपाल वल्याङ्ग्वेज' (१८७७) हुन् भने नेपाली द्वारा नेपाली भाषामा लेखिएर नेपालमै छापिएको पहिलो व्याकरण चाहिँ जयपृथ्वी बहादुर सिंहको 'प्राकृत व्याकरण' (१९६९) मानिन्छ । यद्यपि नेपाली व्याकरण लेख्ने स्वदेशी विद्वान् विरेन्द्र अर्याल हुन् भन्ने उल्लेख पाइन्छ । तर यिनको व्याकरण अप्राप्य भएकाले स्वदेशी प्रथम व्याकरण लेखक जय पृथ्वी बहादुर सिंहलाई नै मान्नुपर्दछ । यसरी व्याकरण लेखनका दृष्टिले उपर्युक्त विद्वान् प्रथम मानिए तापनि नेपाली भाषाका सन्दर्भमा व्याकरणिक कोटिका चर्चाका दृष्टिले प्रथम विद्वान् गुरुराज हेमराज पण्डित (१९६९) हुन् ।

नेपाली व्याकरण पछि सोमनाथ शर्माले मध्यचन्द्रिका (२०२१) कृष्णप्रसाद पराजुलीले राम्रो रचना मीठो नेपाली (२०२३) र नेपाली व्यवहारिक व्याकरण (२०२४) रोहिणीप्रसाद भट्टराईले बृहद् नेपाली व्याकरण (२०३३) माधवप्रसाद पोखरेलले नेपाली भाषामा लिङ्ग व्यवस्था (२०४२) क्याम्पसस्तरीय नेपाली वाक्य व्याकरण (२०४३) जगन्नाथ शर्मा त्रिपाठीले आधुनिक नेपाली व्याकरण (२०४५) हेमाङ्गराज अधिकारीले समसामयिक नेपाली व्याकरण (२०४९) नरेन्द्र चापागाईले शब्द, वाक्य र अभिव्यक्ति (२०५१) टङ्कप्रसाद न्यौपानेले नेपाली व्याकरण र साहित्य (२०५३) माधवप्रसाद पोखरेलले नेपाली वाक्य व्याकरण (२०५४) महादेव अवस्थी र ऋषिराम शर्माले नेपाली व्यवहारिक व्याकरण अभिव्यक्ति (२०५५) मा व्याकरणिक कोटिहरूका बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

नेपालमा नेपाली मातृभाषी लगाएत विविध मातृभाषीहरूका भाषागत अध्ययन हुँदैगरेको बखत संख्यात्मक दृष्टिले बहुसंख्यक भाषीको व्याकरण प्रकशन तथा भाषीक अध्ययन हुननसकेको अवस्थामा नेपालका अल्पसंख्यक लोपोन्मुख सुरेल भाषीको व्याकरणात्मक कोटि अध्ययन गर्न कठिन कार्य हुँदो रहेछ । सुरेल भाषाको शब्दकोश व्याकरण भाषिक उच्चारण र शब्द टिपोट सम्म नभएको बखतमा सुरेलहरूको भाषीक अध्ययन गर्नेक्रममा मधुसूदन आर्चायद्वारा लिखित “सुरेल जातिको उत्पत्ति धर्म सस्कृति एक परिचय” (२०६६) नामक पुस्तक प्रकाशनमा आएको पाइन्छ । त्यस्तै इन्द्रबहादुर खड्कद्वारा लिखित त्रि.वि शोधपत्र “ सुरेल जातिको सामाजिक आर्थिक अध्ययन ”(२०५५) दोलखा जिल्लामा बोलिने सुरेल भाषाको अध्ययन ने. सं.वि. शोधपत्र (२०६६) विविध पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचार लेख प्रकाशित पाइन्छ । यसैको आधारमा रहेर यस शोधकार्यको कोटिअध्ययन तथा भाषिक तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

१.६.२ समीक्षा

सोमनाथ शर्माले ‘मध्यन्द्रिका (२०२१) मा ‘रूपभेद’ शीर्षक अन्तर्गत लिङ्ग वचनको चर्चा गरको देखिन्छ, भने पुरुषको चर्चा सर्वनाम शीर्षक अन्तर्गत रहेर गरेको देखिन्छ । अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिका (२०३९) मा पदसङ्गति शीर्षकमा व्याकरण कोटिहरू लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरार्थीको चर्चा गरेको देखिन्छ । माधुप्रसाद पोखरेलले (२०४२:२०४७) नेपाली भाषाको सिंहावलोकन, कार्यपत्रमा लिङ्गका आधारमा पदसङ्गतिको अध्ययन गरेको देखिन्छ । यस लेखमा नाम र विशेषण नाम र संबोधन र नाम र सर्वनाम पदका बीचमा भएका सङ्गति एकातिर उल्लेख गरिएको छ भने नाम पद र क्रियापदको बीचमा देखिने लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, वाक्य, आदरार्थी आदिका आधारमा पदसङ्गतिको निष्कर्ष सूत्रवद्ध रुपमा निकालिएको छ । हेमाङ्गराज अधिकारीले समसामायिक नेपाली व्याकरण (२०४९) मा सङ्गति शीर्षकमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, आदिको विस्तृत चर्चा परिचर्चा गर्ने काम गरेका छन् भने क्रिया, काल, पक्ष र भाव वृत्ति शीर्षकमा काल, पक्ष, भाव आदिको विधिवत् व्याख्या गर्नेकाम गरेको देखिन्छ । मोहनराज शर्माले शब्द रचना शीर्षक अन्तर्गत व्याक्यतत्व, अभिव्यक्ति र पाठहरू (२०५६) मा रुपायन शब्दरूपको रचना शीर्षक अन्तर्गत व्याक्यात्मक कोटिहरू, उपशीर्षकमा व्याकरणात्मक कोटि भनेको रूपको व्याकरणिक वैशिष्ट्य वा पहिचान हो, जसलाई रूपसंग सम्बद्ध लिङ्ग, वचन आदिले वहन गर्दछन् भन्दै लिङ्ग, वचन,

पुरुष, कारक, पक्ष, वाच्य, भाव आदिको वर्णन गरेको देखिन्छ । त्यस्तै सामान्य भाषाविज्ञानमा लेखकहरू प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतम सह प्रा.डा. रामनाथ ओझा तथा उप. प्रा. सखिशरण सुवेदीद्वारा लिखित सामान्य भाषा विज्ञान (२०६७) मा पनि व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गरेको पाइन्छ, भने सुरेल भाषाको विषयमा विभिन्न स्तरका सामान्य लेखन भएतापनि यसको कोटिअध्ययन भनेर चाहि साधुराम पोखरेलद्वारा लिखित ने.सं.वि सोधपत्रमा सामान्य उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

१.७. शोधकार्यको औचित्य

कुनै पनि भाषाको व्याकरणिक पक्षको अध्ययन गर्नु भनेको त्यस भाषाको लागि औचित्य र महत्वपूर्ण नै मानिन जान्छ । त्यसको पनि भाषाको लागि व्याकरण महत्वपूर्ण नै मानिन्छ । व्याकरणका पनि विभिन्न अङ्गहरूमध्ये महत्वपूर्ण र प्रचुर अङ्गको रूपमा रहेको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन भनै महत्वपूर्ण हुन्छ ।

नेपाली र सुरेल भाषाका व्याकरण कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन र अनुसन्धान कसैद्वारा नगरिएकाले यो शोधकार्य औचित्यपूर्ण देखिन्छ ।

१.८. सामाग्री सङ्कलन -विधि

यस शोधकार्य गर्दा मूलतः क्षेत्रीय अध्ययनविधि, पुस्तकालयीय अध्ययन विधि,सम्बद्ध गाउँलेको कुराकानी र सम्पर्कबाट प्राप्त जानकारीलाई अङ्गालिएको छ ।

१.९.सैद्धान्तिक ढाँचा र शोधविधि

प्रस्तुत शोधलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउनका लागि यस अध्ययनमा विश्लेषणात्मक एवम् वर्णात्मक विधि अंगालिएको छ ।

१. १० शोधको रूपरेखा

यस शोधको रूपरेखा निम्नानुसार रहेका छन् :

अध्याय एक : शोधप्रस्ताव

अध्याय दुई : नेपाली र सुरेल भाषाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन परम्परा

अध्याय तीन : नेपाली र सुरेल भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरुष, कारक र आदर सम्बन्धी व्याकरणिक कोटिको तुलना

अध्याय चार : नेपाली र सुरेल भाषाका काल, पक्ष, भाव, र वाक्य सम्बन्धी कोटिको तुलना

अध्याय पाँच : उपसंहार

१.१०.१ व्याकरणको आवश्यकता

कुनै पनि भाषालाई नियमबद्ध गर्ने मुख्य पक्ष व्याकरण हो । भाषाका निम्ति व्याकरण महत्वपूर्ण पक्ष हो । यसले भाषिक व्यवस्थालाई नियमबद्ध गर्दछ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने भाषिक व्यवस्थाको अध्ययन नै व्याकरण हो । व्याकरणमा शब्दहरूको क्रम, क्रिया, काल, भाव, पक्ष, वाक्य, अकरण करण, विशेषण, पदावली, वाक्य आदिको नियम प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । यसर्थ व्याकरण भन्नाले भाषाको नियम बुझिन्छ । भाषामा कुन ठीक कुन बेठीक अथवा कुन शुद्ध कुन अशुद्ध आदि भन्नेबारे छुट्याउने आधारनै व्याकरण हो । जब कुनैपनि भाषाको लेख्यरूप अघि आउँछ त्यस भाषालाई व्याकरणको आवश्यकता पर्दछ । यसले भाषालाई स्तरीकरण अथवा सामान्यीकरण गर्दै भाषामा एकरूपताको नियम तय गर्दछ । कुनै पनि भाषा एकै स्थानमा सीमित नरहने हुँदा यसको क्षेत्रविस्तार भएको हुन्छ । यसरी क्षेत्र विस्तार हुँदा भाषामा भाषिकाको जन्म हुँदै जान्छ । ठाउँ ठाउँमा बोलिने एउटै भाषाको पनि विभिन्न रूपहरूमा सर्वमान्य रूपलाई मान्यता दिई त्यसैको आधारमा नियम तयार गरिन्छ । सिक्किममा बोलिने नेपाली भाषा र पश्चिम नेपालमा बोलिने नेपाली भाषाको स्वरूप क्षेत्रविस्तार, छुट्टा छुट्टै भाषिकाको कारण भिन्न छन् । यस्ता विविध रूप व्याकरण मानक प्रदान गरी नियम तय गरेकाले लेख्य रूपमा एकै किसिमको भाषाको प्रयोग गर्दछन् । कथ्य रूपमा भाषाको रूप परिवर्तित हुँदै गए पनि लेख्य रूपले यसलाई समातेर राखेको छ । यसैले भाषाको स्तरीकरण र मानकीकरण एकरूपताका लागि व्याकरण नियमहरूले योगदान पुऱ्याएका हुन्छन् ।

१.१०.२ नेपाली भाषाको इतिहास

आधुनिक आर्य भाषाको रूपमा विकसित नेपाली भाषाको लेख्य परम्पराको थालनी एक हजार भन्दा धेरै वर्ष वितिसकेको छ । यस क्रममा नेपाली भाषामा शिलालेख, ताम्रपत्र,

औषधिग्रन्थ हुदै साहित्यिक लेखन समेतको विकास हुदै आए पनि यस भाषाको अध्ययन भने १९ औं शताब्दीमा आएर मात्र भएको पाइन्छ । यस भाषाको अध्ययनमा नेपाली भाषाविद्वानहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

सर्वप्रथम नेपाली भाषाको अध्ययन रोमबाट कसियानो बेलिगत्तिको अल्फाबेट ब्रहानिकम सेवा युनिभर्सिटाइटिस काशीमा सन् १७७१ मा भएको पाइन्छ । यसपछि सन् १८११ मा डब्लु जे कर्कत्याट्रिले सन् एकाउण्ट अन्व द किडमड अन्व नेपालमा नेपालका प्रमुख आठ भाषाहरूको चर्चा गर्दै पर्वते भाषाका लगभग ५५० शब्दहरूलाई नेवारी पर्वत र अङ्ग्रेजी अर्थका साथ दिएको पाइन्छ । उनले नेपाली भाषालाई पर्वते नाम गरेका छन् । यसपछि सन् १८१६ मा पादरी क्यारे भारत आएका थिए र उनले यहाँ भारतीय भाषाहरूको अध्ययन गरी ३३ भाषाका ३४ नमूना.....जसमा नेपाली पनि सामेल थियो ।

सन् १८२० मा सर्वप्रथम नेपाली भाषाको व्याकरण लेखियो यो काम कलकत्ताको कोटेविलियम कलेजका प्रो.जे.ए एहनले गरे । उनले नेपाली भाषाको पहिलो व्याकरण लेखन परम्पराको थालनी गरे । उनको ऐतिहासिक नेपाली भाषाको व्याकरण 'ए'ग्रामर अन्वद नेपालिज ल्याङ्ग्वेजमा अङ्ग्रेजी भाषाका नेपाली भाषाको स्वरूप वर्णन गरिएको छ भने नेपाली भाषाको पुरानो कथाको नमूना पनि राखिएको छ । एटमले दार्जिलिङ पहाडमा आउने अङ्ग्रेज साहेबहरूका लागि नेपाली भाषा सिक्न सजिलो होस् भन्ने उद्देश्य राखेर व्याकरण तयार गरेका हुन् भन्ने अनुमान गरिएको छ । ६० पृष्ठको व्याकरण लेखनको इतिहासमा सहनको व्याकरण पथ प्रदर्शनको रूपमा उभि आएको छ ।

एटनको व्याकरणपछि सन् १८७२ मा अण्डनबाट जोन विम्सले भारतीय भाषाहरूको तुलनात्मक व्याकरण काम्यारटिभ अब इण्डियामा भारतका सात प्रमुख भाषाहरूको बङ्गाली, उडिसा, हिन्दी, पञ्जाबी, सिन्धी, गुजराती र मराठीको तुलनात्मक अध्ययन क्रममा नेपाली भाषाको पनि चर्चा गर्दै नेपालीलाई हिन्दीकै भाषिका बताएका छन् ।

१.१०.३ नेपालका भाषाको अवस्था

नेपालका भाषा नेपालमा जम्मा पाँच महापरिवारका भाषा बोलिन्छ । कुसुण्डा भाषा संसारको कुनै पनि परिवारसित मिल्दैन । यो भाषा एउटै मभेरीमा पाउने रोल्पा टुनीबोटकी ठकुरी र उनकी छोरी कमला खत्री मात्र छन् । देउखुरीकी ज्ञानीमैया सेन र दाडका

प्रेमबहादुर शाही आफ्नो परिवारमा कसैसित पनि मातृभाषा बोल्न पाउँदैनन् । यो भनाइलाई आत्मसाथ गरेर हेर्ने हो भने नेपालका भाषाहरु एकपछि अर्को गर्दै लोप हुने अवस्थामा छन् जसलाई बचाउनु नै नेपालको भाषावैज्ञानिकको प्रमुख कार्य हो । भाषा विज्ञानका आँखामा नेपाली भाषा यो लेख नयाँ पत्रिकामा छापिएको डा. माधव प्रसाद पोखरेलले लेखको सानो अंश मात्रले पनि हाम्रो नेपालको भाषाहरु के कस्ता अवस्थामा रहेका छन् भन्ने ज्ञान दिलाउछ । नेपाल सानो राष्ट्र भएतापनि यस राष्ट्रमा बोलिने भाषा, संस्कृति, चलचलन, रीतिरिवाजका दृष्टिकोणले अत्यन्त महान राष्ट्र हो । कुसुन्डा भाषा बोल्ने एउटा मात्र वक्ता बाँकी थियो । पछि त्यो पनि मरेपछि कुसुन्डा भाषा लोप भएको सूचना आएको थियो । ०५३ सालमा दाङ भएका बेला प्राध्यापक चूडामणी बन्धुले प्रेमबहादुर शाही भन्ने एकजना कुसुन्डा भाषाका वक्ताकहाँ पुऱ्याउनुभएको थियो । तर तिनले आफ्नो मातृभाषा ६४ प्रतिशत बिर्सी सकेका थिए पछि जनजाति प्रतिष्ठानमा विके रानाले तनहुँबाट राजामामालाई राजधानीम ल्याएपछि उनलाई आफ्नो मातृभाषाका शब्द २२ प्रतिशत मात्र आउँदो रहेछ भन्ने थाहा भएको थियो । विके रानाले मलाई रोल्पाली पुनी ठकुरी र देउखुरी रानीमैयाँ सेनको नाम दिएका थिए । आदिवासी जनजाति राष्ट्रिय प्रतिष्ठानमा मैले दिएका तिनै दुइटा नाम भएका कुसुन्डा भाषा वक्ता खोज्न आदिवासी महिला मञ्चले रोल्पा र दाङ गई रानीमैयाँ सेन र पुनी ठकुरीकी छोरी कमला खत्रीलाई खोजेर काठमाडौँ ल्यायो । कुसुन्डा भाषाका तिनै दुईटी वक्ता दाङका प्रेमबहादुर शाही समेतलाई कीर्तिपुरको एउटै डेरामा राखेर भाषाविज्ञान विभागले कुसुन्डाभाषाको अभिलेखकरण गरेपछि कुसुन्डा भाषाको एउटा शब्दकोश र व्याकरण बनाएर प्रकशित गरिएको छ । यो भनाई अनुसार हेर्ने हो भने नेपालका भाषाहरु लोप हुने अवस्थामा पुगेका छन् । सुरेल भाषा पनि यस्तै भाषामा पर्दछ । सुरेलभाषा जान्ने एउटी बुढी आमा हुनुहुन्छ र केही उनकै सन्तान, अरुले सुरेल भाषा जान्दैनन् । नेपाल सरकारले यसम ध्यान दिएन भने लोप नहोला भन्ने के नै छ र ?

नेपालमा १४० वटा भिन्न भिन्न मातृभाषीहरु छन् तर भाषा जान्ने र भाषालाई निरन्तरता दिने व्यक्ति भने अत्यधिकै न्यून छन् त्यसैले पनि नेपालको भाषालाई जोगाउन अत्यावश्यक देखिन्छ ।

१.१०.४ सुरेल भाषा

सुरेलहरू पूर्वी नेपालका मङ्गोल समुदायका बासिन्दा हुन् । यिनीहरू पूर्वी नेपालको दोलखा जिल्ला सुरी तिनेखु हलेवर (हलेश्वर) अन्तर्गत सुरी खोलाको बायाँ किनारामा अवस्थित सुरी दोभान र खहरे गाउँमा बसोबास गर्दछन् । आफूलाई किरातवंशी भन्न रूचाउने सुरेलहरू आफैँ स्थानीय भाषा बोल्दछन् । (श्री ५ सरकार : १०६)

किरातीका अनेक समुदायमध्ये सुनुवार जातिको पुर्खा सम्बन्धी एउटा किंवदन्ती अनुसार किरात जातिका पाँच भाई वंशहरू क्रमशः जेठोबाट सुरेल, माहिलोबाट सुनुवार, साहिलोबाट राई, काहिलोबाट लिम्बु र कान्छोबाट वायु सन्तति वंशक्रमद्वारा आएको हो । (शर्मा : २५५)

आफ्नै भाषा बोल्ने सुरेल जाति आफैँनै आफ्नो भाषाको विषयमा अनभिज्ञ छन् । पुर्खाहरूले नै बोलेको भाषा हो भनेर बताउने सुरेल आफ्नो भाषीलाई कुनै पनि सरकारी तथ्याङ्कमा उल्लेख नगरेकामा आक्रोशित देखिन्छन् ।

नेपाली साहित्यको इतिहास नामक पुस्तकमा सम्पादक डा. चूडामणी बन्धुले दोलखा जिल्लाको सुरी खोलाका किनारमा बसोबास गर्ने २०० जति सुरेलहरू भनेर संख्यात्मक उल्लेख गरेका छन् । तर सुरेलहरू के कति छन् भनेर एकिकन साथ अंकित गरेको भने पाइँदैन । दोलखा जिल्लाको सुरी गा.वि.स. सुरी खोलाको किनारामा ३२ घर परिवार र १४६ जनसंख्या छ भन्ने उल्लेख दोलखा जिल्लामा बोलिने सुरेल भाषाको अध्ययन नामक शोधग्रन्थमा साधुराम पोखरेलले उल्लेख गरेका छन् ।

सुरेल भाषी बालबच्चाहरू आफ्नो भाषा बोल्न जान्दैनन् । सुरले भाषा बोल्न जान्ने व्यक्तिहरूको मृत्यु यस पश्चात् वा ती व्यक्तिहरूको पिँढी सिधिएपछि भाषाको पनि लोप हुन सक्दछ ।

सुरेल भाषामा नेपाली भाषाको प्रभाव परेको देखिन्छ । कली स्कूल पढेका मन थिउनाई की मथेउनाई : तिमीलाई स्कूल पढ्न जान मन छ कि छैन । यसरी हेर्दा सुरेल भाषाको अध्ययन अत्यावश्यक छ ।

१.१०.५ सुरेल भाषाको स्थिति

नेपालमा विविध परिवारका भाषा देखिए तापनि सुरेल भाषालाई कुनै पनि भाषिक परिवारमा समेटेको पाइँदैन र भाषाविज्ञानका विद्यार्थीले सुरेल भाषा भनेर नाम सम्म सुनेको पाइँदैन । सुरेलहरु दोलखा जिल्लाको सुरी खोलाको दाँया किनारमा खहरे पाखामा बसोबास गर्दछन् । उनीहरुले बोल्ने भाषा सुरेल भाषा हो । सुरेलहरु सुरी गाउँमा धेरै वर्षदेखि बसोबास गरेकाले सुरी गा.वि.सं. र खोलाको नाम सुरी खोला भनेर राखेको पाइन्छ ।

परिच्छेद दुई

नेपाली र सुरेल भाषामा व्याकरणिक कोटिको अध्ययन परम्परा

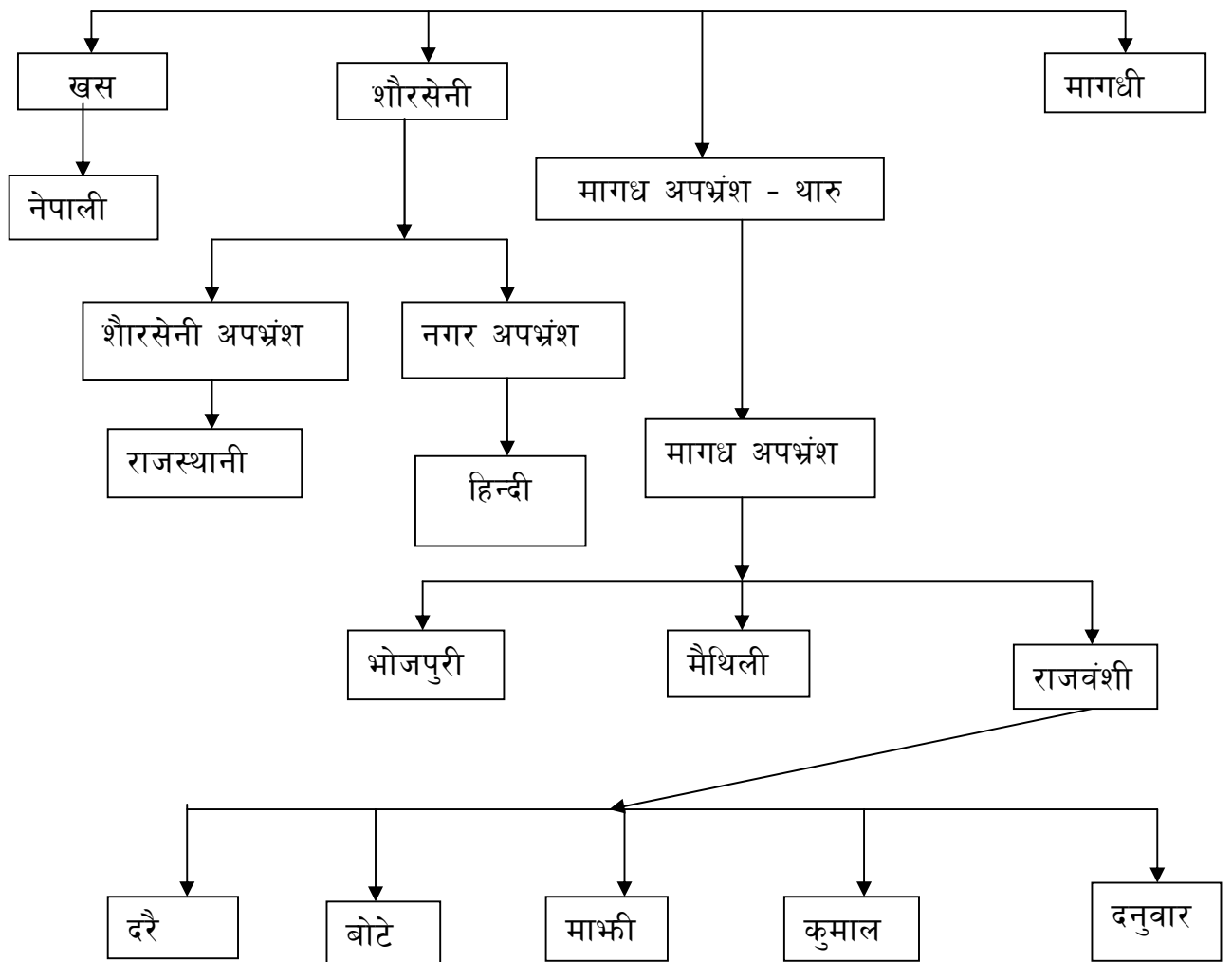
२.१ नेपाली भाषाको सामान्य परिचय

नेपाल बहुभाषिक राष्ट्र भए पनि यहाँका बहुसंख्यक जनता मातृभाषाको रूपमा नेपाली भाषा बोल्दछन् । यसै गरी नेपाल भित्र बोलिने अन्य भाषाभाषीहरू पनि अन्तर्जातीय वा अन्तर्भाषी सम्पर्कका निम्ति नेपाली भाषा प्रयोग गर्दछन् (डा. आचार्य, २०५८ भूमिकामा) । नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को भाग एक, धारा ६ को उपधारा दुईमा नेपाली भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषाको रूपमा उल्लेख गर्दै यस भाषालाई राष्ट्रभाषा र अन्य भाषालाई राष्ट्रिय भाषाको रूपमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । नेपाल अधिराज्यको अन्तरिम संविधान २०६३ को भाग एकको धारा पाँचको उपधारा एकमा नेपालभित्र बोलिने सबै मातृभाषालाई राष्ट्रभाषा र देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा मानिएको छ । नेपाली भाषा नेपाल, भारतको केही प्रदेश लगायत भुटान, वर्मामा समेत प्रयोग हुँदै आएको छ । पूर्व मेचिदेखि पश्चिम महाकालीसम्म फैलिएको नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा मानिएको छ । नेपाली भाषा नेपाल, भारतको केही प्रदेश लगायत भुटान, वर्मामा समेत प्रयोग हुँदै आएको छ । पूर्व मेचिदेखि पश्चिम महाकालीसम्म फैलिएको नेपाल अधिराज्यभरी प्रचलित विभिन्न भाषाहरू मध्ये जनसंख्या र क्षेत्रविस्तार दुबै दृष्टिकोणले नेपाल सानो मुलुक भए तापनि बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसाँस्कृतिक विशेषताले भरिपूर्ण भएको देश हो (अन्तरिम संविधान २०६३:२) । २०५८ को जनगणना अनुसार ४८.६१ प्रतिशत नेपाली मातृभाषीहरू नेपाल भित्र रहेका छन् । यसमा पनि पूर्वेली नेपाली भाषा साभ्ना सम्पर्कको माध्ययम र मानक भाषा बनेको छ ।

२.१.१ नेपाली भाषाको उद्भव र विकास

नेपाली भाषा भारोपेली भाषा परिवार अन्तर्गतको एउटा सदस्य भाषा हो । नेपाली भाषाको विकास कुन प्राकृत एवं अपभ्रंशबाट भएको हो भन्नेमा विद्वानहरू विच एक मत पाईदैन । डा. आचार्य (२०४०:११७) नेपाली भाषाको उद्भव खस अपभ्रंशबाट भएको हो भन्ने उल्लेख गरेका छन् भने भाषा शास्त्री बालकृष्ण पोखरेल (२०५५ : २०) ले संस्कृतबाट

विकसित भएका विभिन्न अपभ्रंशहरू मध्ये खस अपभ्रंशबाट नेपाली भाषाको विकास भएको हो भनेका छन् । यसरी रहेको मतान्तरलाई पोखरेल (२०५५:५२) ले विद्वानहरू बीच जे जस्ता मतान्तर भएपनि उद्दिश्य साखा बाट नेपाली भाषाको उद्भव भारोपेली भाषा परिवारको सतम् वर्ग अन्तर्गत पर्ने भारत इरानेली शाखाको तीन शाखाहरू मध्ये भारतीय आर्य भाषाबाट विकसित संस्कृत भाषाहुँदै खस प्राकृत वा चुलिका, पैसाची बाट जन्मिएको नव्य भारतीय आर्य भाषा हो भनेका छन् । यसरी आधुनिक आर्य भाषाहरूको उद्भवका सन्दर्भमा नेपाली भाषाको उद्भव प्रकृत्यालाई तालिकामा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

नेपाली भाषा देवनागरी लिपिमा लेखिन्छ । अन्य आर्य भाषा सरह विक्रमको ११ औं शताब्दीमा नै नेपाली भाषाको विकास भएको हो । कतिपय अन्वेषकले वि.स. १०३८ को दामुपालको शिलालेखलाई सर्व प्राचिन नमुना मानेको भएतापनि प्रमाणित भने गर्न सकेका

छैनन् । नेपाली भाषालाई भिन्न भिन्न परिस्थितिसँग गाँसेर भाषाविद्हरूले विभिन्न नामहरू जस्तै खस भाषा, पर्वती भाषा, पहाडी भाषा, गोर्खा भाषा, गोर्खाली भाषा, गोर्खे भाषा, गिरीराज भाषा, देश भाषा, स्वदेश भाषा, राजा भाषा, प्राकृत भाषा, आदि नाम गरेको पाइन्छ । तर आज नेपाली भाषा यी संस्कृतहरूलाई त्यागदै सम्पूर्ण नेपालीहरूको भाषाको रूपमा स्थापित छ । नेपाली भाषाको यस ऐतिहासिकतालाई विद्वान्हरूले आ-आफ्ना किसिमले काल विभाजन गरेका छन् । बालकृष्ण पोखरेल (२०५५ : ३६) का अनुसार :

क. प्राचीन नेपाली एघारौँ शताब्दी देखि सोह्रौँ शताब्दी सम्म

ख. मध्यकालीन नेपाली सोह्रौँ शताब्दी देखि उन्नाइसौँ शताब्दी सम्म

ग. आधुनिक नेपाली बिसौँ शताब्दी देखि हालसम्म

नेपाली भाषा वर्तमान समयमा आम संचारको माध्यम पठन पाठन सामग्री सरकारी क्षेत्र र विभिन्न भाषा भाषीहरूको सम्पर्क भाषाको रूपमा समेत प्रचलनमा देखिन्छ । भारत तथा नेपाल लगायत विभिन्न मुलुकका संचारका माध्यमहरूले समेत नेपाली भाषामा निश्चित कार्यक्रमहरू प्रशारण गर्नुले पनि यसको विकासमा महत्त्व देखाएको छ ।

२.१.२ नेपाली भाषाको विस्तार क्षेत्र र भाषिका

पूर्व मेचिदेखि पश्चिम महाकाली सम्म उत्तरमा हिमालय देखि दक्षिण भारत र नेपालको दश गजा सम्म फैलिएको नेपाल अधिराज्य भरी प्रचलित विभिन्न भाषाहरू मध्ये जनसंख्या र क्षेत्र विस्तार दुवै दृष्टिले नेपाली भाषा नै प्रमुख भाषाका रूपमा देखा पर्दछ । यसरी नेपालमा सबै भन्दा बढी नेपाली भाषीहरू रहेका छन् । नेपाली भाषा नेपाल अधिराज्य भरी सर्वाधिक प्राथमिकता प्राप्त भाषा हो । यो भाषा देवनागरी लिपिमा सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली भाषा केवल नेपालमा मात्र नभएर संसारका अनेकौँ देशहरूमा यस भाषाका वक्ताहरू रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषा केवल नेपालमा मात्र नभएर संसारका अनेकौँ देशहरूमा यस भाषाका वक्ताहरू रहेको पाइन्छ । भारत, वर्मा भूटान, हङ्कङ आदि जस्ता देशहरूमा नेपाली भाषी वक्ताहरूले ती देशहरूका विभिन्न परिवेश या आफ्नै एकाधिकार देखाइ परिचित भएका छन् । भारतको विशेष गरेर पश्चिम बङ्गाल, आसाम, सिक्किम लगायत उत्तरपूर्वी भारतमा नेपाली भाषी वक्ताहरूले धेरै संख्यामा यस क्षेत्रमा आफ्नो एकाधिकार देखाइ परिचित भएका छन् । यति

मात्र नभएर वर्तमान परिपेक्षमा नेपाली भाषाले अन्तराष्ट्रिय जगत्मा समेत आफ्नो वर्चस्व बढाएको छ । यसरी करोडौं वक्ताका कारणले गर्दा नेपाली भाषा सर्वत्र एकनासले बोलिएको पाइदैन । त्यसकारण विभिन्न भाषाशास्त्रीहरूले नेपाली भाषाको भाषिकाहरूको निर्धारण गरेका छन् र कुनै पनि भाषाको क्षेत्रगत विस्तार र सामाजिक विभेदको कारणले गर्दा कुनै पनि निश्चित क्षेत्र विशेषमा प्रचलनमा रहेको भिन्न प्रयोगका क्रममा भाषाशास्त्रीहरूले नेपाली भाषाको तीन ओटा भाषिका देखि चौध) १४ ओटा भाषिका सम्मको निर्धारण गरेका छन् । डा. ब्रतराज आचार्य (२०४० :५६) ले नेपाली भाषाका तीन भाषिका पूर्वी, पश्चिमी, र केन्द्रीय गरी विभाजन देखाएका छन् र यसै गरी विभिन्न विद्वानहरूले विविध आधारमा नेपाली भाषाको भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् । यी सम्पूर्ण भाषाशास्त्रीहरूले भाषिकाको संख्या र मोटामोटी स्थान मात्र निर्धारण गरेका छन् तर तुलनात्मक रूपमा भाषिकाहरूको क्षेत्र निर्धारण क्षेत्रगत भाषिका विशेषताको चर्चा र हरेक भाषिकाहरूको उपभाषिकाहरूको उल्लेख बालकृष्ण पोखरेलले मात्र गरेको हुनाले सबै भन्दा भरपर्दो भाषिक विभाजन यिनको विभाजनलाई मान्न सकिन्छ । यिनका अनुसार नेपाली भाषामा निम्न पाँच भाषिका छन् :

- (क) पूर्वेली
- (ख) माझाली
- (ग) ओरपश्चिमा
- (घ) मझपश्चिमा
- (ङ) परपश्चिमा

(स्रोत : पोखरेल : २०५५ : पृ. ४३-७२)

क. पूर्वेली

नेपालको सबैभन्दा बढी विस्तार भएको भाषिका हो । यो भाषिका दैलेख, जाजरकोट, सल्यान देखि पूर्वमा पूर्वाञ्चल भारत देखि भुटान, वर्मा सम्म फैलिएको छ । यो भाषिका सम्पूर्ण नेपालीहरूको साभ्ना सम्पर्कको माध्यम बन्न पुगेको छ । यस भाषिकाका तीन उपभाषिका छन् ।

- अ. खासानी
- आ. पर्वती
- इ. गोर्खाली

खसानी :

यस उपभाषिका राप्ती अञ्चलका सल्यान , रोल्पा इत्यादिमा भेरी अञ्चलका जाजरकोट, दैलेख र सुर्खेतमा एवं राप्ति अञ्चलका रुकुममा बोलिन्छ । प्राकृतिक भूगोलका आधारमा हामी खसानी भेगको दक्षिणमा दाङ देउखुरी, पश्चिममा चाखुच्या र ठाँग्या जस्ता हिमालहरु पूर्वमा महिकोट र भल्कोट जस्ता लेखहरु र उत्तरमा भोट बर्मेली भाषा अथवा जुम्ली भाषी इलाकाहरुमा पाउँछौ ।

पर्वती :

भल्कोट र महिकोट लेकदेखि पूर्वको धौलागिरी, लुम्बिनी एवं गण्डकी अञ्चलका इलाकामा पर्वती उपभाषिका बोलिन्छ ।

गोर्खाली :

गोर्खा देखि पूर्वको शेष भागमा गोर्खाली बोलिन्छ । यस उपभाषिका पूर्वाञ्चल देखि भारतका केही भूभाग, भुटान, वर्मासम्म फैलिएको छ ।

माझाली :

यस भाषिका केन्द्रीय भाषिकाहरुको समूह हो । यस वर्गका भाषिकाहरु कर्णाली अञ्चलमा बोलिन्छ । यस भाषिकालाई जुम्ली पनि भन्न सकिन्छ । पश्चिममा कर्णाली नदीसम्म यी भाषिकाहरुको विस्तार पाइन्छ । यो क्षेत्र खस जातिहरुको क्रिडास्थल भएकाले यस वर्गका भाषिकामा अनेकौँ उपभाषिकाहरु छन् । जसमध्ये प्रमुख हुन् :

(क) असी दराली

(ख) तिब्रिकोटी

(ग) हुम्ली

(घ) रास्कोटी

(ङ) गुम्की

ओरपश्चिमा

यस भाषिका बभाङ, बाजुरा र अछाम जिल्लामा बोलिन्छ । डोटीको पनि चौखुट्ट्या पर्वतदेखि पूर्वको भाग ओरपश्चिमा वर्गकै क्रिडास्थल हो । यस भाषिकालाई मोटामोटी रूपमा वर्गीकरण गर्दा तीन उपभाषिकामा विभाजित हुन्छन् । ती हुन् :

(अ) अच्छामी

(आ) बभाङ्गी

(इ) बाजुरेली

मझ पश्चिमा

मझ पश्चिमा भाषिका डोटी र डडेल्धुरा तिर बोलिन्छ । यस भाषिका धेरै माझाली वर्गसँग थोरै पश्चिमा वर्गसँग मेल राख्छ । यसका तीन उपभाषिका छन् ।

(अ) डुम्राकोटी

(आ) डडेल्धुराली

(इ) निरोली

परपश्चिमा

महाकाली अञ्चलका माथिल्लो सोराङ, बैतडी, बुहुँ, मारमा, लेकम, चुहाँगढ, पुचौनी इत्यादी इलाकामा बोलिने भाषिकाहरु परपश्चिमा वर्ग भित्र पर्दछन् । यो भाषिका कुमाउनीबाट केही मात्रामा प्रभावित छ । तापनि यस भाषिकामा आफ्नै विशेषताको अभाव भने छैन ।

२.१.३ नेपाली भाषाको सामाजिक भूमिका

नेपाली भाषा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा स्थापित भइ सकेको भाषा हो । नेपाली भाषा नेपाली समाजका बहुसंख्यक नेपालीहरुले बोल्दछन् भने भारतीय समाजमा पनि यस भाषाका वक्ताहरु एक करोड भन्दा बढी रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषाले नेपालको संविधान (२०४७:पृ.७) ले नेपाली भाषा राष्ट्रभाषा र अन्य भाषालाई राष्ट्रिय भाषा मानेको छ भने अन्तरिम संविधान (२०६३ : पृ.१३) ले नेपाल भित्र बोलिने सबै मातृभाषालाई राष्ट्रभाषाको रूपमा स्वीकार गरी

सरकारी कामकाजको लागि नेपाली भाषा नै व्यवहार उपयोगी ठानेको छ भने भारतमा पनि नेपाली भाषाले राष्ट्रिय भाषाका मानक भाषाको रूपमा स्वीकृत पाइसकेको छ । नेपाली भाषाको पूर्वेली भाषिका मानक भाषाको रूपमा स्थापित भइसकेको छ । नेपाल लगायत विश्वका अन्य संचारमाध्यमहरु रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिकम, कान्तिपुर टेलिभिजन, नेपालका विभिन्न एफ.एम. रेडियो लगायत भारतबाट पनि विभिन्न एफ.एम. रेडियोहरु बी.बी.सी. वर्ल्ड सर्भिस, अल इन्डिया रेडियो, सी.आर.आई. आदि तथा विभिन्न संचारका छापामाध्यम गोरखा पत्र, कान्तिपुर लगायत विविध पत्रपत्रिका बाट नेपाली भाषामा कार्यक्रमहरु प्रसारित हुनु र छापिनुले पनि यस भाषाको सामाजिक भूमिकालाई प्रष्ट पार्दछ ।

२.१.४ नेपाली भाषाको साहित्यिक रूपरेखा

नेपाली भाषा आर्य भाषा मध्ये एक हो । नेपाली भाषा आर्य भाषा भएतापनि नेपाली भाषी सबै जनताहरु भने आर्य होइनन् । सबै नेपाली भाषीहरु पनि नेपाली होइनन् त्यसैले नेपाली भाषा नेपाली जनताको भाषा नभएर नेपाली भाषीको भाषा हो ।

आजसम्म नेपाली भाषाको प्रारम्भिक स्वरूपमा निरन्तरता नै रहेपनि उपलब्ध प्रमाणिक भाषिक स्वरूपको रूपरेखा १३ औं १४ औं शताब्दी सम्मको देखिन्छ । यसरी नेपाली भाषाको साहित्यिक रूपरेखालाई नियाल्दा नेपाली भाषाले बोकेको इतिहास नेपाली साहित्यले बोकेको इतिहास भन्दा लामो पाइन्छ र नेपाली साहित्यले बोकेको इतिहास आधुनिक नेपालको निर्माण पछिको मात्र पाइन्छ ।

नेपाली भाषाको साहित्यिक रूपरेखा देखाउने क्रममा विद्वानहरुको साहित्यिक प्रतिभा देखि राजनीतिक परिवर्तन, सामाजिक धरातल, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय घटनाक्रम आदिलाई आधारमानी आ-आफ्नै किसिमले विभाजन गरेको पाइन्छ । यसरी जे भए पनि नेपाली साहित्यको आजसम्म उपलब्ध इतिहासको आधारमा यसलाई चार प्रमुख चरणमा विभाजन गरेर अध्ययन गरेको पाइन्छ । जसलाई निम्न प्रकारले प्रस्तुत गरिन्छ ।

क. पृष्ठभूमिकाल : प्राग ऐतिहासिक देखि एकिकरण पूर्व

ख. प्राथमिक काल : वीर धारा र भक्ति धारा

ग. माध्यमिक काल : श्रृङ्गारिक धारा

घ. आधुनिक काल : लेखनाथ पौडेल देखि हालसम्म

पृष्ठभूमि काल

नेपाली साहित्यको पृष्ठभूमिकाल वा प्राचिन काल भन्नाले लोकमा नै जीवित रहेको साहित्यिक परम्परा र वाङ्मय रचना भएको समय विन्दुलाई बुझाउँछ । यस कालमा अभिलेख, ताम्रपत्र, स्वर्णपत्र, ज्योतिष ग्रन्थ, धर्म कर्म सम्बन्धी ग्रन्थ आदि केही अनुदित र केही मौलिक रचनाहरू रचिएको पाइन्छ ।

प्राथमिक काल

नेपाली साहित्यको ऐतिहासिक यात्रामा साहित्यको श्री गणेश यसै कालबाट भएको हो । यसर्थ यस काललाई नेपाली साहित्यको प्रस्थान विन्दु पनि भनिएको पाइन्छ । यस कालमा वीर रस (विर धारा) भक्ति रस (भक्ति धारा) आदिमा आधारित पद्य कविताहरू रचिएको पाइन्छ । यस कालको आजसम्म उपलब्ध भएका मध्ये सबै भन्दा पुरानो कविका रूपमा सुवानन्ददास र उनको 'पृथ्वीनारायण' शीर्षकको कविता नै पहिलो पद्य रचना मानिन्छ (डा. ताना शर्मा, २०६३ : पृ.१७) । यसै गरी प्रथम गद्याख्यानकार सदाशिव शर्मा, शक्तिवल्लभ अर्यालको महाभारतद विराट पर्व (१८७२) पहिलो गद्य रचना मानिन्छ शर्मा र भट्टराइ (२०६१ : पृ.५०) । यसरी प्राथमिक कालमा गद्य तथा पद्य दुवै किसिमका साहित्य लेखिएका छन् । यस काल खण्डमा विविध साहित्यकारहरूले वीर धारा र भक्तिधारा (राम भक्तिधारा, कृष्ण भक्तिधारा, निर्गुण भक्तिधारा) आदिमा कलम चलाएको पाइन्छ ।

यस कालका भानुभक्तको "रामायण" महाकाव्य, वसन्त शर्माको कृष्ण चरित्र खण्डकाव्य, सन्त ज्ञानदिल दासको 'उदयलहरी' खण्डकाव्य आदि उत्कृष्ट रचना मानिन्छ । यसै गरी गद्य साहित्यमा आख्यानात्मक र आख्यानेत्तर दुवै किसिमका रचनाहरू "हितोपदेश मित्र लाभ" तीन आहान, हास्य कदम्ब आदि पाइन्छ । समग्रमा यस काललाई वीर स्तुति र भगवानको उपासनाको अवधिको रूपमा चिनिन्छ । यसरी यी काल स्तुतिमा केन्द्रित रचनाहरूको प्रतिनिधित्वको समय हो । यसरी यस काल खण्डलाई स्तुतिकाल पनि भनिन्छ ।

माध्यमिक काल

नेपाली साहित्यको ऐतिहासिक परम्परामा माध्यमिक काललाई शृङ्गारिक धाराको नामले पनि चिनिन्छ । किन भने यस काल खण्डमा शृङ्गारिक भाव धारामा आधारित भएर पद्यात्मकका साथसाथै जासुसी, तिलस्मी र रोमाञ्चक कथा वस्तु युक्त आख्यानात्मक

कृतिहरु पनि रचिएका छन् । जसमा शृङ्गारिकताको अग्रणि स्थान रहेको छ । यसै समयावधिमा मुद्रण र छापाखानाको सुरुवात भयो र नेपाली भाषा साहित्यको विकासको लागि 'गोरखा भारत जीवन' (१९४३) 'सुधा सागर' (१९९५), गोरखा पत्र (१९५८), माधवी (१९६५), सुनहरी (१९९३) आदि पत्रिकाहरुको पनि ठुलो योगदान रह्यो ।

आधुनिक काल :

नेपाली साहित्यको आधुनिक कालको सुरुवात साहित्यको भिन्न भिन्न विधाहरुको आधारमा भिन्न भिन्न मानेका छन् । आधुनिक अन्य भाषाहरुको समकक्षीका रूपमा नेपाली कविताको रचना हुनु, नेपाली भाषा साहित्यमा पाश्चात्य विभिन्न धाराहरुको आगमन हुनु, तथ साहित्यकारहरुले धेरै धारा अनुसरण गर्न पुग्नु, कविहरु लेखकहरुको संख्या बढ्दै जानु, राष्ट्रिय चेतनाको स्वर गुञ्जनु आदि प्रवृत्ति पाइएकाले गर्दा नेपाली कविताको आधुनिकता प्राप्त गरेको हो (त्रिपाठी, २०६६, पृ.११३) । यसरी १० देखि १५ वर्षको अन्तरालको बीचमा नेपाली साहित्यको सम्पूर्ण विधाले आधुनिकता प्राप्त गरेको पाइन्छ । यस समयमा लेखनाथ पौडेल, लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा, गोपाल प्रसाद रिमाल आदि कविहरु अनि बालकृष्ण सम, विजय मल्ल, गोपाल प्रसाद रिमाल, नाटककारहरु रुद्रराज पाण्डे, रुपनारायण सिंह, इन्द्रबहादुर राई, लैन सिंह वाङ्देले, भवानी भिक्षु, विश्वेश्वर प्रसाद कोइराला, पारसमणी प्रधान, पारिजात, आदि आख्यानकारहरु र त्यसरी नै लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा शंकर लामिछाने, भैरव अर्याल र श्याम प्रसाद शर्मा आदि निबन्धकारहरु मुख्य रूपमा देखा परेका छन् ।

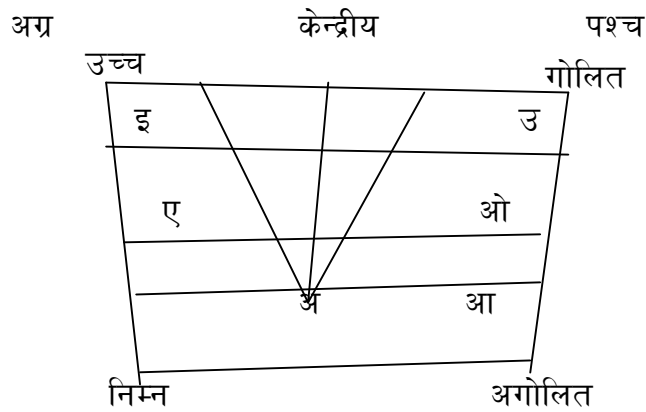
२.१.५ नेपाली भाषाका सामान्य विशेषता

नेपाली भाषा जीवित भाषा हो । साथसाथै सैद्धान्तिक रूपमा १००० वर्ष जति र प्रमाणित रूपमा ७०० वर्ष जति इतिहास बोकेको भाषा हो । यसरी विकसित नेपाली भाषालाई वर्तमान सन्दर्भमा लेख्य तथा कथ्य दुवै आधारमा हेर्नु पर्दछ । लेख्य रूपमा आधुनिक नेपाली भाषा अनेकताबाट एकरूपता तिर अगाडि बढेको छ भने कथ्य रूपमा चाहिँ यसका अनेक भेद उपभेद पाइन्छन् (गौतम, २०४९ : पृ.६०) । वर्तमान सन्दर्भमा नेपाली भाषा स्तरीकृत, मनोकृत, परिस्कृत, परिमार्जित स्वरूप मानक व्याकरण द्वारा अनुशासित साथै शब्दकोश द्वारा व्यवस्थित अनि सुनिश्चित लेख्य प्रणाली द्वारा सर्वत्र एकै किसिमले देवनागरी लिपिमा लिपिबद्ध गर्न सकिने भाषा हो । नेपाली भाषा भारत वर्षको प्राचिन ब्राह्मीलिपि विकसित बायाँबाट दायाँ तर्फ लेखिदै जाने आक्षरिक देवनागरी लिपिमा

लेखिन्छ (आचार्य, २०५८: पृ.९) । नेपाली भाषाको परम्परागत वर्णमालामा १५ वटा स्वर र ३६ वटा व्यञ्जनवर्णहरू पाइन्छन् । तर वर्तमान अवस्थामा ती सबै वर्णमाला कथ्य भाषामा सुरक्षित रहन सकेका छैनन् (पोखरेल, २०५५: पृ.४५) । नेपाली भाषा वा सिञ्जाली लिपीको वर्ण व्यवस्थामा र देवनागरीको वर्ण व्यवस्थामा न्यूनाधिक भिन्नता पाइन्छ । आज नेपाली भाषाको आफ्नै किसिमको वर्ण व्यवस्था सुस्त सुस्त आउन थालेको छ (पोखरेल, २०५५ : पृ.१४७) ।

नेपाली कथ्य स्वरवर्णहरू

स्वरवर्ण अ, आ, इ, उ, ए, ओ, हुन् । यी वर्णहरूलाई स्वर तालिकामा यस प्रकार देखाइन्छ :

नेपालीका व्यञ्जन वर्णहरू

क, ख, ग, घ, ङ

च, छ, ज, झ

ट, ठ, ड, ढ

त, थ, द, ध, न

प, फ, ब, भ, म

य, र, ल, व, स, ह

हुन् । यिनीहरूलाई स्वर तालिकामा यसरी देखाउन सकिन्छ ।

स्थान प्रयत्न			ओष्ठ्य		दन्त्य		वत्स्य		तालु		कण्ठ्य		स्वरयन्त्र मुखी	
स्पर्श	अ.प्र.		प	व	त	ट	द	ड			क	ग		
	म.प्र.	फ	भ	थ	ध	ठ	ढ		ख	घ				
स्पर्श सङ्घर्षी	अ.प्र.						च	ज						
	म.प्र.						छ	झ						
नासिक्य	अ.प्र.		म					न			ङ			
	म.प्र.													
सङ्घर्षी	अ.प्र.													
	म.प्र.													
कम्पित	अ.प्र.						स			र				ह
	म.प्र.													
पार्श्विक	अ.प्र.													
	म.प्र.													
अर्धस्वर	अ.प्र.			व						थ				
	म.प्र.													

(स्रोत : आचार्य, २०४० :पृ.७)

यसरी नेपाली भाषाको अक्षर संरचनालाई नियाल्दा सम्पूर्ण स्वरहरू आक्षरिक व्यञ्जन वर्णहरू चाहीं अनाक्षरिक पाइन्छ । सामान्यतः स्वर वर्णभन्दा पहिला एउटा व्यञ्जन वर्ण र स्वरवर्ण पछि एउटा व्यञ्जन वर्ण आउन सक्दछ । त्यसैले अर्ध स्वरभन्दा पहिले दुई ओटा व्यञ्जन वर्ण आउन सक्ने स्थिति देखिन्छ । संसारमा अन्य कतिपय भाषाहरू सरह नेपाली अक्षरको संरचनामा केन्द्रीय घटकको रूपमा चाहीं एक वा एक भन्दा बढी व्यञ्जन वर्णहरू रहेका छन् । नेपाली भाषा मूलतः बहिरङ्ग आदेशात्मक भाषा हो । तथापि यसमा आगमनको पनि अभाव छैन (बालकृष्ण पोखरेल २०५५ : पृ.स.१४७) नेपाली भाषाको पाठ्यक्रमको व्यवस्थालाई नियाल्दा कर्ता, कर्म र क्रियाको पदक्रममा पाइन्छ । यस भाषाका वाक्य पुरा हुनको लागि एउटा समापिका क्रियाको आवश्यकता पर्दछ । त्यसरी नै यस भाषाको वाक्यमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर अनुसारको क्रियासंगति मिलाएको हुन्छ । यसरी यी भाषा

सङ्गति प्रधान पनि देखिन्छ । त्यस्तै नेपाली भाषामा नाम पदमा विभक्ति चिन्ह नामयोगी जोडिने मुख्य क्रियासँग सहायक क्रिया पनि रहने व्यवस्था पाइन्छ । यस भाषाका खुल्ला वर्ग वा मुख्य वर्गका वद्ध वर्ग वा गौण वर्गका रूपमा पनि पाइन्छ । साथसाथै खुला वर्गमा आगमन हुने र त्यसमा गौण वर्गको रूप संयुक्त गरी नेपालीकरण गर्ने व्यवस्था पनि रहेको छ ।

२.२ सुरेल भाषाको सामान्य परिचय

भाषा स्वभावैले परिवर्तनशील हुन्छ । भाषाको परिवर्तन समय र दुरीको कारण हुन्छ । भाषामा परिवर्तन कम अन्तरालमा नदेखिई लामो अन्तरालमा देखिन्छ (शर्मा र लुइटेल, २०६०:पृ. १९) यसरी देखापरेका भेदहरूबाट नै नयाँ भाषाको जन्म हुन्छ । सुरेल भाषा पनि यस्तै नव विकसित भाषाको एउटा रूप हो । भाषाविद् बालकृष्ण पोखरेलका अनुसार हिमाली वर्गका भोट-बर्मेली अर्थात् भोट-चिनियाँ भाषाहरू पहिले अग्नेली परिवारभित्र पर्थे होलान् र पछि मात्र मङ्गोलहरूको प्रभावमा आएर यिनले आफ्नो अग्नेली विशेषता गुमाए होलान् । यसरी हेर्दा सुरेल भाषा भोट चिनियाँ उत्तर-पश्चिमी भाषा परिवारमा परेको देखिन्छ । सुरेल भाषा 'सुनुवारी' भाषा सँग मिल्दोजुल्दो भएको र सुरेलहरूको २०५८ सालको जनगणना लगायत सो पूर्वको जनगणनामा पनि सुनुवारहरूसँगै गाभिएकाले भाषा पनि सोही वर्गमा गाभिएको देखिन्छ । यसरी हेर्दा सुरेल भाषा सुनुवारी भाषाकै भेद जस्तो लागे तापनि सुरेलहरूको विचारमा सुरेल र सुनुवारी भाषामा नितान्त भिन्न छ । सुरेल भाषा भोट बर्मेली वा भोट चिनियाँ भाषा वर्गमा पर्ने भाषा हो । यस भाषाको विशेषता भेट बर्मेली भाषासँग प्रष्ट रूपमा मिल्न जान्छ । सुरेल भाषा सुनुवार भाषाको समकक्षी भाषा हो । यसको पूर्व इतिहास, बोलीचाली तथा संस्कार जस्ता पक्षले नै दर्शाउने गरेको पाइन्छ । सुरेलहरूले सुनुवारहरूले बोल्ने स्थानीय भाषा बोल्दछन् (मधुसूदन, २०६६ : १२) ।

सुरेलहरूको आफ्नै तथा अन्य अध्यताको कथन जस्तो भएतापनि लखक दुर्गाहाड याक्खाराङ्को अनुसार नेपालका पछिल्ला शासकहरूले किरात प्रदेशलाई प्रशासनिक दृष्टिबाट क्षेत्र विभाजन गर्दा राजधानी नजिकै पर्ने बनेपादेखि पूर्व दुधकोशी सम्म किरात समूहका राई, हायू, सुनुवार, सुरेल, जिरेल धामी, नेवार, मुर्मी (तोमाङ) आदिको मिसौट बसोबास छ । यस तथ्यलाई नियाल्दा यहाँ उल्लेख जातीको आफ्नै आफ्नै भाषा भएकोले सुरेल जातिको

पनि सुरेल भाषा अन्य कुनै भाषाको भेद नभइ आफ्नै अलग भाषा हो । दोलखा जिल्लाको सुरी खोलाको दायाँ किनारको पाँखामा बसोबास गर्ने सीमित जातिले बोल्ने भाषा सुरेल भाषा हो । सुरेलहरूको बसोबास क्षेत्र सुरी गाउँ भएकाले र उनीहरू धेरै पहिले देखिनै सुरीमा बसोबास गर्दै आएका कारण सो गा.वि.स. को नाम पनि सरी गा.वि.स. भएको प्रमाण अनुसार सुरेल सुनुवार नभइ एक अलग्गै भाषी हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ (साधुरामः शोधपत्र २०६६ : २०) । सुरेल भाषीको बोलीचाली भाषिक लवज सुरेल लगायत तामाङ् भाषीहरू सँग पनि मिल्दो जुल्दो देखिन्छ । तामाङ सुनुवार तथा सुरेल भाषीको आफ्नै पुरानो भाषा भएपनि भाषा साहित्यको भने कुनैपनि विकास भएको पाइँदैन । सुरेल भाषीले गाउने स्थानीय लोक गीत तामाङ भाषीले गाउने गीतसँग मिल्दो जुल्दो देखिन्छ । तामाङ सुनुवार तथा सुरेल भाषीको उच्चारण उस्तै उस्तै सुनिन्छ । सुरेल भाषीको आफ्नै पुरानो भाषा भएपनि भाषा साहित्यको भने कुनैपनि विकास भएको पाइँदैन । सुरेल भाषीले गाउने स्थानीय लोक गीत तामाङ भाषीले गाउने गीतसँग मिल्दो जुल्दो देखिन्छ । यसरी सुरेल भाषाको आफ्नै लवज भने लोपोन्मुख अवस्थामा देखिन्छ ।

नेपालको विविध क्षेत्रको परिचय दिनेक्रममा दोलखा जिल्लामा सुरेल शीर्षक दिएर सुरेलहरूको ३२ घर परिवार र १४६ जनसंख्या भएको उल्लेख श्री ५ को सरकारको मेची देखि महाकाली भन्ने पुस्तकमा भेटिए पनि हाल भने यसको जनसंख्यामा वृद्धि भएकोले यसको जनसंख्या १८३ देखिन्छ । सुरेलहरू नेपालको दोलखा जिल्लाको सुरीमा मात्रै सीमित नभइ उनीहरू जागिरको शिलशीलामा दार्जिलिङ सम्म फैलन पुगेको पाइन्छ । दार्जिलिङमा बसोबास गर्ने सुरेलहरूको जनसंख्या ४४ जना रहेको देखिन्छ । उनीहरू मध्ये बुढाबुढी सुरेल भाषा बोल्न जान्दछन् भने युवायुवती, बालबालीका सुरेल भाषा बोल्न नसक्ने र आफ्नो रीतिरिवाज चालचलन भेषभूषा, भाषा संस्कृति भुल्दै गएका छन् ।

२.२.१ उत्पत्ति र विकास

सुरेलहरू पूर्वी नेपालका मङ्गोल समुदायका बासिन्दा हुन् । यिनीहरू पूर्वी नेपाल, दोलखा जिल्ला सुरी तिनेखु हलेश्वर अन्तर्गत सुरी खोलाको बाँया किनारामा अवस्थित सुरी दोभान र खहरे गाउँमा बसोबास गर्दछन् । आफूलाई किरात वंशी भन्न रुचाउने सुरेलहरू आफ्नै स्थानीय भाषा बोल्दछन् (श्री ५ सरकार मेचीमहाकाली : पृ.१०६) । किरातीका अनेक समुदायमध्ये सुनुवार जातिको पुर्खा सम्बन्धी एउटा किवदन्ती अनुसार किरात जातिका पाँच

भाई वंशहरु क्रमशः : जेठोबाट सुरेल, माहिलोबाट सुनुवार, साहिँलोबाट राई, काहिँलोबाट लिम्बू र कान्छोबाट हायु वा वायु सन्तति वंशक्रमद्वारा आएको हो (शर्मा, जनकलाल पृ. २५५) । आफ्नो भाषा, संस्कृति र रीतिरिवाज लोप हुन लागेको सुरेलहरुको चिन्ता देखिन्छ । यसैगरी विविध पत्रिकामा प्रकाशित तथा सुरेलका बारेमा लेखिएका समाचारहरु, अध्ययन, अनुसन्धान मध्ये जर्मन भाषाविद् मालिन सुल्ज (इ. १९७२) फैन्य इश्लोग्राफर अलाँ पुनियर (इ. १९७३) अङ्ग्रेजी अनुसन्धाता (इ. १९७६) हिच्कुक र जोन्समा, (इ. १९४० : १५३-१६६) (नरेन्द्र शर्मा : १९७६) ।

मधुरमण आचार्य (इ. १९९४) गौतम र थापा-मगर (१९४०-३४१-३४५) देवदास श्रेष्ठ सुरेल जाति लोप हुने अवस्थामा (हिमालय टाइम्स : २०५३ : ८ : असोज) 'उपेक्षित सुरेल जाति सुनुवार समुदायमा विलिन (गोरखापत्र, २३ असार २०५४), शम्भु गौतम 'सुरीका सुनारहरुलाई अरुले सुनार बनाइदिए (हिमालय टाइम्स, १९ पुस ०५६) । इन्द्रबहादुर खड्का 'सुरेल जातिको सामाजिक आर्थिक अध्ययन (२०५५) । डा. हर्क गुरुङ नेपालका भाषा र भाषिका सम्बन्धमा (जनजाति, ०५७ : २ : ३० : १-८) ममता शर्मा - नेपाल 'सुरेल जातिको छोटो चिनारी (०६२: पृ. ४०८) आदि हुन् । यसरी भएका अनुसन्धान लेखहरुले पनि सुरेल जातिको परिचय दिनलाई सहयोग गरेको पाइन्छ (Google) ।

आजसम्मको खोज निष्कर्ष र विचारमा अन्वेषक, लेखकहरु (स्वदेशी तथा विदेशी) दुवै ले नेपालको जात र जनजातिहरुमा जाति लेखेका छन् ती मध्ये सबैभन्दा दुरुपयोग, गलत अर्थात् सुनुवार शब्दकै भएको छ (Google) । यसरी सुरेल जातिको विषयमा विशेष तर्क वितर्क हुँदै गरेको पाइन्छ ।

सुरेलहरुका मुख्य बसोबास क्षेत्र दोलखा जिल्ला सुरी गा.वि.स. वडा नं. ७ र ८ तथा यसै जिल्लाको खारे गा.वि.स. हो । केही सुरेलहरु सुरीबाट बसाइँ सरेर भारतको दार्जिलिङको सुन्दह भन्ने ठाउँमा पनि बसोबास गर्दछन् (इन्द्र बहादुर : पृ. २४) ।

नेपालको दोलखा जिल्लामा मात्र बसोबास गर्ने सुरेल आफ्नै सुरेल भाषा बोल्दछन् । पुर्खाहरुले नै बोलेको भाषा हो भनेर बताउने सुरेल आफ्नो भाषीलाई कुनैपनि सरकारी तथ्याङ्कमा उल्लेख नगरेकोमा आक्रोशित देखिन्छन् (शोधपत्र : २०६६ पृ. ८) । नेपालको केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागमा पनि कुनै पनि तथ्याङ्कमा 'सुरेल' भनेर उल्लेख गरेको पाइँदैन ।

नेपाली साहित्यको इतिहासमा सम्पादक डा. चूडामणी बन्धुले दोलखा जिल्लाको सुरी खोलाका किनारामा बसोबास गर्ने २२ जति सुरेलहरु भनेर संख्यात्मक उल्लेख गरेका छन् । सुरेलहरु मङ्गोलियन जातिका मानिसहरु जस्तै छोटो तथा मध्यकद थपेचो नाक, गहुँगोरो वर्ण, कालोआँखा, कालो कपाल, सुगठित शारीरिक बनावट पातला भए पनि गाठिलो शरीरका देखिन्छन् । आफूलाई किरातका वंशका मान्ने सुरेल आफ्नै भाषा, भेषभूषा र सांस्कृतिक रहनसहन रहेको एक अलग्गै जाति हो ।

सुरेलहरु आफ्नै रहनसहन तथा चालचलन अनुसार चल्ने गरेको भएपनि अहिले आफ्ना मौलिक चालचलन र रीतिरिवाज भुल्दै गएका छन् । पहिले सुरेलको आफ्नै बाहुन हुने र बाहुनलाई सुरेल भाषामा 'नाक्सो' भन्ने गरेको सुरेलहरुको भनाइ छ । आजकल सुरेलले ब्राहमण पुजारी नै प्रयोग गरी ब्राहमण वा आर्य जातिकै संस्कार गर्ने गरेको पाइन्छ । सुरेल भाषामा भाँक्रिलाई (पोयम्बो) भाक्रिनीलाई (क्रियामिन) भनिने सुरेलको भनाइ छ (शोधपत्र २०६६:पृ.११) ।

आफ्नै कलासंस्कृति रीतिरिवाज लावाइ खवाइ रहेको सुरेलहरुको आफ्नै सुरेल भाषा छ । उनीहरुले खेतीपाती तथा अन्य सम्पूर्ण कार्य गर्दा सुरेल भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । सुरेल भाषाको उच्चारण भोट बर्मेली परिवारका अन्य भाषाहरुको जस्तै सुनिन्छ । सुरेल भाषा सामान्य मेलापात, घाँस दाउरा, गोठालो र पारिवारिक बोलीचाली भित्र नै सीमित रहेको देखिन्छ । सुरेलले आफ्नो भाषाको विविध क्षेत्रमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइए तापनि सुरेल भाषाका कुनै साहित्यिक रचना पाइँदैन । सुरेल भाषीहरुले पहिले आफ्नो भाषाका लोक गीत घासी गीत गाउनेगरेको तर अहिले कसैले घाँसी गीत गाउने नगरेको सुरेलहरुको भनाइ छ (शोधपत्र : २०६६:पृ.१४) । आफ्नो भाषा, जाति बताउँदा समाज, गाउँमा हेपिन थालेकाले सुरेलहरुले जात फेरेर सुनुवार लेखेको बताउँछन् । सुरेल बालबच्चाको विद्यालयमा मारपाचे भनेर बिल्ला गर्न थालेपछि आफ्नो भाषा बोल्न छाडेको सुरेल युवा युवती तथा विद्यार्थीहरुको भनाइ छ (कान्तिपुर मानन्धर : २०६६) ।

भोट-बर्मेली भाषा परिवारमा मात्र सीमित रहेको पाइन्छ । सुरेल भाषाको सामान्य १००० शब्द जतिको शब्दकोष तयार पारेर सुरेल जातिको उत्पति धर्म र सस्कृति: एक परिचय नामक पुस्तकमा समेटेको पाइन्छ । मधुसूदन आचार्यद्वारा गरिएको यो नै सुरेल भाषाको सबैभन्दा ठुलो कार्य गरेको पाइन्छ । मुख्यतया सुरेल भाषा बोल्ने वृद्धवृद्धाहरुको देहावसान

भएको कारण सुरेल भाषीहरूको भनाइ छ । सुरेल भाषामा थाहा नभएका शब्दका लागि सुरेलहरूले नेपाली स्थानीय भाषा नै वा पर्वते भाषा नै प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ (स्थलगत अध्ययन बाट प्राप्त जानकारी) ।

२.२.२ सुरेल भाषाका भाषिक विशेषताहरू

२.२.२.१ वर्ण परिचय र ध्वनि स्वरहरू

सुरेल भाषाको कुनै लिपिगत अध्ययन नभएको र सुरेल भाषामा लिखित कुनैपनि साहित्यिक कृति नभेटिएको वा नलेखिएको बखत सुरेल भाषाका सम्पूर्ण ध्वनी, वर्ण, स्वरहरूलाई देवनागरी लिपिमै लेखिन उपयोगी देखिन्छ, र अध्येता मधुसूदन आचार्यले पनि यस भाषाको शब्द संकलन गर्दा नेपाली -सुरेल - अंग्रेजी गरेर लेखिएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा यहाँ लिपिगत स्वर वर्ण र व्यञ्जन वर्णको रूप पनि नेपाली वा देवनागरी लिपिमै लिनु उचित देखिन्छ । कतिपय ध्वनीहरू भने भिन्न भित्रै जोडिएको तथा निम्न प्लुतस्त्रले उच्चारण हुने हुँदा देवनागरी लिपिले पनि उचित स्थान देखाउन भने कठिन देखिन्छ । तर पनि सुरेल भाषीले सुरेल भिन्न जातिसँग वा सामुदायिक कार्यगर्दा समुदायका ब्राह्मण, क्षेत्री, लगायत अन्य भाषीसँग नेपाली भाषा नै विशेष प्रयोग हुने हुँदा सुरेल भाषा देवनागरी वा नेपाली भाषिक लिपिमै राख्दा फरक नपर्ने देखिन्छ ।

स्वरवर्ण

अ, आ, इ, ई, उ, ऊ

ऐ, ऐ, ओ, औ, अं, अः

व्यञ्जन वर्ण

क, ख, ग, घ, ङ

च, छ, ज, झ, ञ

ट, ठ, ड, ढ

त, थ, द, ध, न

प, फ, ब, भ, म

य, र, ल, व, स, ह

यहाँ सुरेल भाषा भोट बर्मेली परिवारको राइ किराती वा चिनियाँ तिब्बती भाषा परिवारका शाखामा पर्ने हुँदा अ को उच्चारण आ सुनिने गर्छ भने भाषिक अन्तरालमा

नेपाली भाषाको प्रभावका कारण सुरेल भाषामा पनि अहिलेका युवायुवतीले भने 'अ' कै उच्चारण गर्ने गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा उच्चारण हुँदा स्वरमा लेघो तानेर बोल्दा पुल्ले उच्चारणमा कमि भएको पाइन्छ भने सुरेल भाषामा नजिकै वसेर कुराकानी गर्दापनि लेघो तानेर पुल्ले उच्चारण गर्ने गर्दछन् । सुरेल भाषी बुढाबुढीले अभैनि नेपाली उच्चारण गर्दा पनि सुरेल भाषाकै ध्वनीमा उच्चारण गर्ने गरेको पाइन्छ । नेपालका धेरै भाषाहरूले देवनागरी लिपिलाई अँगालेका छन् भने केही भाषाले देवनागरी सहित आफ्नै अलग्गै लिपि पनि प्रचलनमा ल्याएको पाइन्छ (प्रा.डा.जीतेन्द्रदेव गिरी : अवधारणा पत्र : २०७० : ६) । कुन भाषाका लागि कुन लिपि चलाउने भन्ने कुराले ज्यादै कम भाषामा मात्रै स्थिरता प्राप्त गरेको अवस्था छ । केही भाषाले भावनात्मक रूपमा आफ्नो लिपि प्रचलनमा ल्याएपनि सहजताका कारणले देवनागरी लिपिलाई नै चलाएको पाउनुले यसकै घोटन गर्दछ (गिरी : अवधारणा पत्र : २०७० : ७) ।

२.२.२.२ सुरेल भाषाका केही भाषिक विशेषता

सुरेल भाषा देवनागरी लिपिमै लेख्न मिल्ने भाषा भएतापनि सुरेल भाषाका आफ्नै मौलिक विशेषताहरू पनि पाइन्छ । यसभाषामा बोल्दा अलि शब्दलाई लुकाएर दबाएर भित्री स्वासको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । सामान्य तथा सुरेल भाषीले बोलेको स्थानीयले पनि नक्कल गर्ने गरेको पाइन्छ । जसले सुरेलहरूको भाषा भोटवर्मेली भाषापरिवार वा भोटचिनियाँ भाषा परिवारका अन्य भाषासँग पनि मेल भएको प्रष्ट हुन्छ ।

सुरेल भाषीले 'बुम्सो' उच्चारण गर्दा छिटो उच्चारण गर्दछ भने त्यसैलाई 'आलस्ये बुम्सो'(आलस्य हुनु) उच्चारण गर्दा लेघो तानेर लामो स्वर अन्तिममा तिक्ष्ण सुनाइ दिने उच्चारण गर्दछन् । सुरेल भाषा भोट चिनियाँ भाषा भएकाले पनि यस भाषामा लिङ्ग भेद पाइँदैन । पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग समान उच्चारण भएको पाइन्छ । तर उच्चारणमा चाहीं केही भिन्नता देखिन्छ । यो भिन्नता गाउँटोलमा बसोबास गर्ने सुरेलले वार्तालाप गर्दा छुट्टिने गर्दछ (शोधपत्र : २०६६: २७) । पुलिङ्गी क्रिया र स्त्रीलिङ्गी क्रियामा कुनैपनि भिन्नता पाइँदैन ।

उदाहरण

पुलिङ्ग : कृष्णके लोउ हरकोयर ल्याउवा / (कृष्णको भाइ जान्छ) ।

स्त्रीलिङ्ग : कृष्णके लोउ, हरकोयर ल्याउवा / (कृष्णको बहिनी जान्छे) ।

यहाँ लोउ, लोउ प्रयोग ल्याउवा ल्याउवा प्रयोगले लिङ्ग भेद नहुने देखिन्छ भने अर्को उदाहरणमा कालेके दाउ जाउवा / (कालेको छोरो आउँछ) कालेके देमी जाउवा / (कालेकी छोरी आउँछे । यहाँ भने 'देमी' र 'दाउ' मा परिवर्तन देखिएपनि क्रियामा भने परिवर्तन देखिदैन ।

सुरेल भाषीको संख्यामा कमीका साथै गाँउ घरमा पनि नेपाली भाषाको प्रयोग धेरै हुनाले सुरेल भाषीले मुख्य शब्द नेपाली उच्चारण गर्ने र क्रियामा सुरेल भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । उदाहरण : अचम्म दुम्सो / अचम्म हुनु) यहाँ अचम्म को अचम्म नै प्रयोग भएको छ भने दुम्सो क्रिया सुरेल भाषाकै प्रयोग भएको छ र अधिल्लो प्रयोगमा 'दुम्सो' लाई बुम्सो देखाइएको थियो यो शब्दानुसार उच्चारणमा भेद देखिएको छ ।

२.२.२.३ वाक्यात्मक संरचना

वाक्य भाषाको सबैभन्दा ठूलो व्याकरणक एकाइ हो । वाक्यभिन्न पद, पदावली र उपवाक्यहरु रहन्छन् । वाक्यमा एउटा उद्देश्य वा कर्ता अर्को विधेय वा क्रिया रहेको हुन्छ (गौतम, ओझा र सुवेदी २०६७ : १६३) ।

संरचनागत रूपमा वाक्यका तीन रूप हुन्छन् ।

सरल वाक्य

संयुक्त वाक्य

मिश्र वाक्य

- । सामान्य वाक्यात्मक संरचना चाँही कर्ता, कर्म र क्रिया हो ।
- । यसको कुनै समन्वयात्मक सम्बन्ध हुँदैन ,
- । यसको शब्दानुशासन लचक हुन्छ र यो वातावरण र वक्तको मानसिक असरमा भर पर्दछ ।
- । यस भाषामा कर्ता अनुसारको क्रिया र क्रिया अनुसारको कर्तामा प्रयोगात्मक दृष्टिले फरक पाइन्छ । जस्तै : कालेको दाउ जाउवा बुलेके देमी जाउवा, यहाँ पहिले वाक्यमा पुलिङ्गी प्रयोगमा आएको छ भने दोस्रो वाक्यमा स्त्री लिङ्गी क्रियामा पनि

उही रूप देखिन्छ । यसरी प्रयोगात्मक दृष्टिले एकै देखिन्छ भने कतै कतै फरक प्रयोग भएको पनि पाइन्छ ।

। यस भाषामा कर्ता, कर्म र क्रिया समानरूपले प्रयोग नभइ कुनै कुनै बखतमा भिन्न प्रयोग पनि हुने गरेको पाइन्छ ।

२.२.२.४ सुरेल भाषाका विस्तार र चुनौतीहरु

सुरेल भाषा लोपोन्मुख भाषा हो । यस भाषाको कुनैपनि विशेष भाषावैज्ञानिक अध्ययन भएको पाइदैन, मात्र मानवशास्त्र, तथा समाजशास्त्रको अध्ययनको क्रममा 'सुरेल' भाषा पनि भएको तथ्य समावेश गरेको पाइन्छ । सुरेल भाषी समुदायको अध्ययन त्रि.वि.वि. एम्.ए. तहको शोधका क्रममा शोधार्थी इन्द्रबहादुर खड्काले (२०५५) मा गरेको पाइयो भने त्यसपछि विविध पत्रपत्रिका तथा पुस्तककारका रूपमा वा शोधका रूपमा देखापर्दै आयपनि सुरेल भाषाको व्याकरणीक तुलनात्मक अध्ययन भने कतै कसैले पनि नगरेको र विशेष भाषिक अध्ययन नै नभएको अवस्था छ । सुरेल भाषीको जनसंख्या नेपाली जनगणना २०६८ अनुसार २८७ देखिएपनि भाषाको अवस्था भने दयनीय नै देखिन्छ । सुरेल भाषीहरु आफ्नो भाषा भन्दा पनि आफू बाच्चै धौं धौं भइरेको भन्दछन् । सुरेल भाषिका अधिकतम शब्दहरुको मृत्यू भयपछि सुरेल भाषाका शब्दहरु नेपालीकरण गरेर बोल्ने गरेको पइन्छ ।

सुरेल भाषाका शब्दहरु नेपाली भाषाका शब्दहरु मिले शब्दोच्चारण गर्दछन् तर भाषिकपन भने सुरेल वा भोटवर्मेली भाषापरिवार कै छ । यसरी हेर्दा सुरेल भाषाको चुनौतीका विषय अत्याधिक देखिन्छ । यदि यस भाषाको रक्षार्थ केही गर्ने हो भने यस भाषाको वैज्ञानिक अध्ययन गरेर यस भाषाको तथ्य यथार्थ बाहिर ल्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

सुरेल भाषाको भाषिक अवस्था अध्ययन गर्दा सुरेल भाषी बालबच्चा युवा युवतीलाई सुरेलभाषा बोल्न नआउने र बुढापाकालाई सामान्य आउने देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा सुरेल भाषाको अध्ययनमै कठिनाई पर्न सक्ने देखिन्छ । सुरेल भाषीले नेपाली भाषामै शिक्षाआर्जन गर्दछन् भने सुरेल भाषीलाई स्थानीय नेपाली भाषीले 'सुरेल' भाषाको प्रयोग गर्दा जिस्काउने गर्दछन् । यस्तो अवस्थामा सुरेल भाषालाई अगाडि ल्याउन चुनौतिपूर्ण देखिन्छ । सुरेल भाषीले नै आफ्नो भाषा संस्कृति चालचलन प्रति आश्रय राखेर जगेर्ना गर्नपट्टि लाग्ने र सुरेल भाषाको प्रयोग अत्याधिक मात्रामा गर्ने हो भने सुरेल भाषाको उज्वल रूप देखापरेको छ । २०५८ को जनगणनामा सुटेल भाषीको कुनै पनि रूपरँग नदेखिएको बखत २०६८ मा सुरेल भाषिक

अध्यता र सुटेल भाषीकै प्रयासले सुरेल भाषीको भाषिक सूचीमा पर्न आएको छ । यसलाई मध्यनजर गर्दा सुरेल भाषाको उत्थान कालको रूपमा २०६० देखि २०७० सम्मको काल खण्डलाई लिन सकिन्छ ।

सुरेल भाषाको भाषिक रूप एकनासको देखिदैन, सुरेल भाषामा एउटै शब्दले पीरिवंशगत भिन्न रूपामा धारण गरेको पाइन्छ । यसरी सुरेल भाषाका भाषिक रूपावाली पनि सोही अनुरूप राखेर पाइन्छ । नेपालको प्रभावले सुरेल भाषीले बोल्ने शब्दवालीमा सबैतिर वा एकै गाउँमा पनि व्यक्ति भाषाको रूपमा भिन्न देखापर्दछ । कतै कतै नेपाली भिन्न रूपको पनि सुरेलमा एकैरूपार्थ देखा पर्दछ । जस्तै : ठड्याउनु : ठडइचा ठाडिनु : ठडेइचा । यहाँ नेपाली ठाडिनु, अथवा ठाडोहुनु रूपकै सुरेलिकरण भएको जस्तो लाग्दछ र नेपाली ठड्याउनु, रूपको अर्थ र ठाडिनु रूपाको अर्थ भिन्न भएपनि सुरेलकमा भने भिन्नार्थ रूपलाई एकैरूप ठडेइचाले व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

सुरेल भाषाका भाषीको संख्या कमीहुनु नै यसको प्रमुख चुनौति देखिन्छ भने सुरेल भाषामा नेपाली भाषाले र स्थानीय अन्य भोटमेली तामाङ आदि भाषाले सुरेल भाषीलाई विशेष प्रभाव पार्नाले सुरेल भाषाको अवस्था दयनीय देखिन्छ । यसका लागि सुरेलहरुले स्थानिय निकायलाई आफ्नो भाषा संस्कृतिको जगेर्नाको लागि विशेष पहल चालन र विशेष अनुसन्धानात्मक कार्य गराउनु आवश्यक देखिन्छ । सुरेल भाषाका चुनौतिहरूलाई निम्न अनुसार लिन सकिन्छ ।

क) शब्दभण्डार वा शब्दकोश निर्माण गर्नु शब्दावलीको कार्य

ख) नेपाली भाषा समुदायका विचमा सुरेल भाषालाई स्थानीय नेपाली भाषा लगायत अन्य मातृभाषाले प्रभावित पार्नु

ग) सुरेल भाषालाई सुरेल भाषा बोल्ने वातावरणको अभाव हुनु

घ) विद्यालय आदि सामाजिक शैक्षिक सस्थामा सुरेल भाषाको प्रयोग नहुनु आदि कारणलाई सुरेल भाषाको भाषिक चुनौतिका रूपमा देखिन्छ ।

२.२.२.५ सुरेल भाषा र यसका अन्वृभाषिक तत्वहरु

सुरेल भाषाका निकटतम स्थानीय भाषा अन्तर्गत नेपाली, तामाङ, सुनुवार, आदि भाषाका देखिन्छ । सुरेल भाषा भोट वर्मेली भाषापरिवार भित्र राइकिराती वर्गका भाषाका पर्ने हुँदा सुरेल भाषालाई प्रभाव पार्ने धेरै राइकिराति वर्गका भाषा भेटिन्छन् जसमध्ये सबैभन्दा धेरै प्रभाव पार्ने भाषाका रूपमा सुनुवार भाषालाई वि.सं. २०३८-०४८-०५८ को भाषालाई लिन सकिन्छ । सुरेल भाषामा नराखि सुनुवार भाषावीचको भिन्नतालाई विशेषतःस्थायी भेद वा नयाँ भाषाको उत्पतिको रूपमा लिन सकिन्छ । वि. सं. २०६८ को जनगणनाअनुसार सुरेल भाषा भनेर नयाँ कोलम बढेको साथसाथै अन्य विविध भाषिक जागरण पनि देखिन्छ । २०६२-६३ को जनआन्दोलन पश्चात सम्पूर्ण जनजाति भाषाभाषीले आफ्नो ऐतिहासिक अस्तित्व खोजेको यो ज्वलन्त उदाहरण पनि हो । सुरेल भाषामा अन्तर्भाषिक तत्वहरु पाइन्छ जसलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

अंग्रजी	संस्कृत	नेपाली	सुनुवार	सुरेल	तामङ
RICE	भक्त	भात	खभ	को (का)	कान
GO	गच्छ	जाऊ	लचा	लाऊ	निउ
EAT	खादुत(भक्षतु)	खाऊ	जचा	जाचा	चाउ
CUT	छेदनं	काट्नु	क्योअर्चा	पेक्चा	हान्गो/थागो

यहाँ सुरेल भाषा भारोपेली भाषा परिवारको भाषा नभएकाले यस भाषामा भारोपेली शब्द बनोट नभए भोट वर्मेली भाषिक बनोट देख्न सकिन्छ । भारोपेली भाषापरिवारको संस्कृत भाषामा 'खादुत' नेपाली भाषामा 'खाउ' खा धातुकै रूप देखिन्छ भने, भोट वर्मेली भाषापरिवारको सुनुवार भाषामा 'जचा' सुरेलमा जाचा तामाङमा 'चाजि' सुरेलमा जाचा तामाङ चाजि भाषिक रूप देखिन्छ । शब्दको प्रकृति भोट वर्मेली भाषापरिवारमा मेल खाएको छ । यस्ता भाषिक मेल र बेमेलका कारणहरुलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

२.२.२.६ निष्कर्ष

नेपाली र सुरेल भाषा दुवै भिन्न भिन्न भाषा परिवारका सदस्य भाषा हुन् तापनि दुवै भाषाका बीचमा कतिपय मेल देख्न सकिन्छ। उक्त समान रूपलाई तलको बुदाँमा राखिएको छ।

- क) नेपाली र सुरेल दुवै आधुनिक भाषा हुन्।
- ख) दुवै भाषा देवनागरी लिपिमा बायाँबाट दायाँतर्फ लेख्ने गरिन्छ।
- ग) नेपाली र सुरेल दुवै भाषा नेपालको मातृभाषा हुन्।
- घ) नेपाली भाषाको उत्पत्ति विगत र वर्तमानको अध्ययन अनुसन्धान निरन्तर रूपमा रहेको छ, सुरेलको पनि हुँदै आएको छ।
- ङ) नेपाली र सुरेल भाषा दुवैको लोकसाहित्य परम्परा पाइन्छ।

सुरेल भाषा र नेपाली भाषा एउटै देशमा बोलिने भाषा भएकाले माथि उल्लेखित मिल्दा जुल्दा बुँदा देखिए तापनि अधिकतम नमिल्ले बुँदा पनि पर्दछ। उक्त नमिल्दा बुँदालाई तल प्रस्तुत गरिएको छ।

- क) नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्र भाषा हो भने सुरेल भाषा हो भने सुरेल भाषा सुरेल जातिको मातृभाषा हो।
- ख) नेपाली भाषा भारोपेली भाषापरिवारको अन्तर्गत बोलिने भाषा हो भने सुरेल भाषा भोटवर्मेली भाषापरिवार अन्तर्गत बोलिने भाषा हो।
- ग) नेपाली भाषामा कर्ता, कर्म, कृया क्रमानुसार आउँछ भने सुरेल भाषामा क्रमानुसार नुहुने प्रवृत्ति रहन्छ।
- घ) नेपाली भाषाको प्रमाणिक भाषिक रूपरेखा वर्ण, पद, पदावलीको अध्ययन पाइन्छ भने सुरेल भाषामा पाइदैन।
- ङ) नेपाली भाषाको आफ्नो लिपि छ, सुरेल भाषाको छैन।
- च) नेपाली भाषाको लिखित साहित्य छ, सुरेलको छैन।
- छ) नेपाली लिङ्ग भेद, छ, सुरेलमा कतै छ कतै छैन।
- ज) नेपाली भाषाको लोकसाहित्यको लामो परम्परा छ, सुरेलको छैन।

नेपाली भाषा र सुरेल भाषा बीच तुलनात्मक अध्ययन गर्दा नेपाली भाषाको जनसंख्या स्थिति तथा विकासको अवस्था उच्च स्तरले वृद्धि हुँदै गएको पाइन्छ, भने सुरेल भाषाको भाषिक अवस्था अत्यन्त नाजुक देखिन्छ। यसका लागि नेपाली भाषा साहित्य परिषद्ले भाषिक अध्ययनमा तथा लोपोन्मुख भाषिक साहित्यको स्तरीयतालाई ध्यानमा राखि अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सुरेल भाषाको शब्द भण्डार निर्माण गरी भाषाको शब्द सञ्जाल मा वृद्धि गर्नुपर्ने यस अध्ययनले दर्साउँछ। स्थानीय जतीय लोपन्मुख भाषाको आधुनिक वैज्ञानिक खोज अनुसन्धानको आवश्यकता देखिन्छ। सुरेल भाषीहरु विशेष ग्रामीण क्षेत्रमा रेहकाले ग्रामीन विकासको आवश्यकता तथा जातीय विकासको विशेष आवश्यकता देखिन्छ। यसले जातीय स्थानीय ग्रामीण तथा लोपोन्मुख भाषिक अध्ययन अध्यापनले पक्कै पनि नयाँ आयाम थपिने र भाषिक अध्ययन सफलताको शिखरमा चढ्नेछ।

अध्याय तीन

नामिक पदका व्याकरणिक कोटि

३.१ परिचय

भाषामा विभिन्न किसिमका अर्थहरू व्यक्त गर्ने रूपहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । ती रूपहरूमध्ये कतिपयले रूपको कोशीय अर्थमा फरक ल्याउँछन् । ती रूपहरूमध्ये कतिपयले रूपको कोशीय अर्थमा फक ल्याउँछन् भने कतिपयले व्याकरणिक अर्थ प्रदान गर्दछन् । दोस्रो प्रकारका रूपहरूले व्यक्त गर्ने अर्थलाई व्याकरणिक कोटि भनिन्छ । नेपाली भाषामा यस्ता व्याकरणिक कोटिहरू दश किसिमका देखिन्छन् । ती हुन् :

लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, कारक, काल, पक्ष, भाव, वाच्य र ध्रुवीयता ।

नामिक पदका व्याकरणिक कोटिहरूमा र क्रियापदका व्याकरणिक कोटिहरूमा केही भिन्नता पाइन्छ । यस अध्ययमा नेपाली भाषाका कोटिहरू र सुरेल भाषाका कोटिहरूको तुलना गरिएको छ ।

३.२ नेपाली र सुरेल भाषामा लिङ्ग व्यवस्था

सामान्यतया भाले जाति र पोथी जाति बीच छुट्याउने यौनाङ्गलाई लिङ्ग भनिन्छ । तर भाषिक प्रयोगमा प्रकृतिमा देखिएको जस्तो लिङ्ग व्यवस्था हुँदैन । भाषिक प्रयोगमा लिङ्गले व्याकरणिक कोटिलाई जनाउँछ । यसैले विद्वानहरूले लिङ्गलाई आ-आफ्नै तरिकाबाट परिभाषित गरेको पाइन्छ । “जुनसुकै भाषाका वाक्यमा नामसँग अर्को कुनै शब्द (सर्वनाम, विशेषण, कोटिकार, सम्बन्ध, पद र क्रिया) को पदसङ्गतिका भेदले जति किसिमको अर्थ देखिन्छ त्यसलाई लिङ्ग भनिन्छ” (पोखरेल, २०४९ : ६३) ।

“लिङ्ग नामसँग सम्बद्ध व्याकरणात्मक कोटी हो (बन्धु, २०५३ : ८४) । सामान्यतया पदसङ्गति नियन्त्रण गर्ने नामका वाक्यात्मक उपवर्गको कोटी नै लिङ्ग हो । यिनका रुपतात्विक संकेत पनि हुन सक्छन्” (गिलसन, सन् १९७६ : २२८) ।

“नेपालीमा मानवीय नामले मात्र क्रियापदका साथ लिङ्गको अन्विति राख्दछन् । अन्य प्रकृतिका नाम सदैव पुलिङ्गको अन्वितिमा रहन्छन्” (आचार्य, २५८ : ११७) ।

“लिङ्ग नाम पदको भाले वा पोथी जनाउने व्याकरणिक अभिलक्षणा हो” (यादव र रेग्मी २०५७ : १९९) ।

कतिपय भाषामा फरक-फरक क्रियाका वाक्यसँग सङ्गतिको आधारमा भाले वा पोथी बुझाउने व्याकरणिक कोटि हो भन्नु उपयुक्त देखिन्छ । सबै भाषामा लिङ्गको सङ्ख्याका बारेमा एक रूपता पाइँदैन । नेपाली भाषामा पुलिङ्ग, स्त्रीलिङ्गमा भिन्नता देखिएपनि नपुंसक लिङ्ग उभय लिङ्गमा रूपतात्विक र पद सङ्गतिका दृष्टिकोणले भिन्नता पाइँदैन (बन्धु : २०५३ : ८५) ले निर्धारण गरेका दुई लिङ्ग भाषावैज्ञानिक पद्धति अनुसार निर्धारित भएकाले बढी उपयुक्त छन् । सुरेल भाषा भोटचिनियाँ वा भोटवर्मेली परिवारको भाषा भएको हुँदा त्यसमा भने लिङ्गको कतै कतै भेद देखिएपनि कर्ता अनुसार क्रियापदको परिवर्तन (रूपायन र सङ्गति) दुवै क्रमगत पाइँदैन ।

नेपाली	सुरेल
छोरो आयो ।	दाउ जा-आ
छोरी आई ।	देमी जा-आ
गोरुले धान खायो ।	ब्यापुमी वुर जाप्दो ।
गाइले धान खायो ।	बिनी वुर जाप्दो ।

नेपाली भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग मानवीय मा भिन्नता देखिएपनि मानवेतरमा भने भिन्न देखिएन तर सुरेल भाषामा पुलिङ्ग स्त्रीलिङ्ग दुवै मानवीय/मानवेतर कुनैमा पनि भिन्नता देखिएन । मुख्यतः यस भाषा भोटवर्मेली भाषा अन्तर्गत पर्ने राइकिराति भाषा भित्रका भाषा भएकैले पनि यस भाषामा स्त्री-पुरुषमा भेद देखिँदैन ।

३.२.१ नाम र क्रियाको सङ्गतिमा लिङ्ग

नाममा क्रियाभेद पाइने भाषामा वाक्यात्मक संरचनामा नामपद र क्रियापदमा समान लिङ्गको प्रयोग गरिएको हुन्छ । जुन लिङ्गको नामिक पद वाक्यमा प्रयुक्त हुन्छ । त्यही अनुसार क्रियापदको पनि प्रयोग भएको देखिन्छ ।

उदाहरण :

	नेपाली	सुरेल
पुलिङ्ग :	छोरो आयो ।	दाउ पिसरा बोउनाइ ।
स्त्रीलिङ्ग :	छोरी आई ।	देमी पिसरा बाउनाइ ।

नेपाली भाषामा लिङ्गानुसार क्रिया बदलेको पाइन्छ भने सुरेल भाषामा लिङ्ग बदलिएपनि लिङ्गानुसार क्रिया बदलिएको पाइदैन । नेपाली भाषामा लिङ्गानुसार क्रिया नबदलि जस्ताको तस्तै राख्दा व्याकरणगत भाषिक त्रुटि मानिन्छ भने सुरेल भाषामा भाषिक त्रुटि देखिदैन ।

	नेपाली	सुरेल
पुलिङ्ग :	छोराले भात खायो ।	दाउका जाइ ।
स्त्रीलिङ्ग :	छोरीले भात खाइ ।	आनेम देमीका जाइ ।
पुलिङ्ग :	दाइ आयो ।	आउ पिदा ।
स्त्रीलिङ्ग :	भाउजु आउनुभयो ।	मिङ्मी पिदा ।
पुलिङ्ग :	पाठाले मकै खायो ।	छेरुमी लिचु जाप्दो ।
स्त्रीलिङ्ग :	पाठीले मकै खायो ।	छेरुमी लिचु जाप्दो ।
पुलिङ्ग :	श्यामको छोरा पढ्छ ।	श्यामके दाउ पढेसरा बाउनम् ।
स्त्रीलिङ्ग :	श्यामको छोरी पढ्छे ।	श्यामके देमी पढेसरा बाउनम् ।

उल्लेखित वाक्यहरु हेर्दा नेपालीमा मानव र मानवेतर नाम र कर्ता भएका वाक्यमा लिङ्गभेद देखिन्छ । भने सुरेल भाषामा यस्ता खालका मानव मानवेतरीय भेद देखिदैन ।

३.२.२ मानवेतर नाममा लिङ्ग

नेपाली भाषामा मानवीयमा लिङ्ग भेद देखिएपनि मानवेतरमा लिङ्ग भेद देखिदैन त्यस्तै सुरेल भाषाका शब्दमा पनि मानवेतर प्रयोगमा लिङ्ग भेद देखिदैन ।

	नेपाली	सुरेल
पु.लिङ्ग :	पाढाले मकै खायो	छेरुमो लिचु जाप्लो ।
स्त्रीलिङ्ग :	पाढीले मकै खायो	छेरुमो लिचु जाप्लो ।
पु.लिङ्ग	भैसीले घाँस खायो	मेसुमी घाँस जाप्लो ।
स्त्री. लिङ्ग	राँगोले घाँस खायो ।	रागोमी घाँस जाप्लो ।
पु. लिङ्ग	गोरुले धान खायो ।	व्यापुमी बुर्र जाप्लो ।
स्त्री. लिङ्ग	बाच्छले धान खायो ।	बिमी बुर्र जाप्लो ।
पु. लिङ्ग	बाखाले मकै खायो ।	च्यार्सुम् लिस जाप्लो ।
स्त्री	बोकाले मकै खायो ।	रापुम् लिस जाप्लो ।

उल्लिखित वाक्यहरु मानवेतर प्रयोगमा नेपाली र सुरेल दुवै भाषामा लिङ्ग भेद देखिँदैन ।

३.२.३ विशेषण र विशेष्यको सङ्गतिमा लिङ्ग

नेपाली भाषामा वाक्यत्मक प्रयोगलाई व्याकरणगत बनाउनका लागि विशेषण र विशेष्यका बीचमा समान लिङ्गको आवश्यकता पर्दछ । यसप्रकारका प्रयोग सुरेल भाषामा भिन्न भएको पाइन्छ ।

नेपाली	सुरेल
कालो केटो आयो ।	केर आल पिदा ।
काली केटी आई ।	केर आल् पिदा ।
नेपाली	सुरेल
पु. राम्रो बेहुला आयो ।	दास्रो बेहुला जाअ् ।
स्त्री. राम्री बेहुली आई ।	दास्रो बेहुली जाअ् ।
पु. उ राम्रो छ ।	आँ दास्रो बाउवा ।

स्त्री. उ राम्री छे ।	आँ दास्रो बाउवा ।
पु. उसले खैरो लुगा लगाएको छ ।	आमी खैरोवा फेक्सो बाउवा ।
स्त्री उसले खैरो लुगा लगाएकी छ ।	आमी खैरोवा फेक्सो बाउवा ।

माथि उल्लेखित सुरेल वाक्यहरु विशेषण र विशेष्यको बीच कुनै पनि भेद देखिँदैन ।

३.२.४ ओकारान्त विशेषणमा लिङ्ग

नेपाली	सुरेल
पुलिङ्गः कालो साला ।	केर सालो ।
स्त्रीलिङ्गः काली साली ।	केर साली ।
पुलिङ्गः मोटो केटो ।	दुम्सो आल ।
स्त्रीलिङ्गः मोटी केटी ।	दुम्सो आल ।

ऊक्त उदाहरण नेपाली भाषामा ओकारान्त विशेषणमा लिङ्ग भेद देखिए पनि सुरेल भाषामा देखिँदैन ।

३.२.५ क्रमबोध विशेषणमा लिङ्ग

नेपाली	सुरेल
पुलिङ्गः जेठो दाजु	आउ न्याउ
स्त्रीलिङ्गः जेठी दिदि	न्यामी देमी
पुलिङ्गः कान्छा दाजु	नेम न्याउ
स्त्रीलिङ्गः कान्छि दिदि	आउ देमी

कुनै पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गमा विशेषण अलग त कुनैमा एकै प्रयोग भएको देखिन्छ ।

नेपाली भाषामा ओकारान्त विशेषण पुलिङ्गमा र इकारान्त विशेषण स्त्रीलिङ्गमा लागेको भेटिन्छ भने सुरेल भाषामा दुवै (पुलिङ्ग / स्त्रीलिङ्ग) नै समान प्रयोग भएको भेटिन्छ ।

३.२.६ स्वामित्वमा लिङ्ग

व्याकरणिक कोटि अन्तर्गत लिङ्गको भेद देखिने एउटा स्थान स्वामित्व जनाउने प्रकृया हो । यस प्रकृत्यामा पनि विशेषण र विशेषताका जस्तै लिङ्गभेद पाइन्छ । तर सबै भाषामा यो प्रकृया हुन्छ भन्ने छैन ।

उदाहरण:	नेपाली	सुरेल
स्त्रीलिङ्ग :	मेरो सासुको आमा ।	आनके हिमुमि भिच ।
स्त्रीलिङ्ग :	मेरी श्रीमतिकी हजरामा ।	आनके मिचुमि मिचु मिचु
स्त्रीलिङ्ग :	उसकी छारी ।	आँके देमी ।
पुलिङ्ग :	उसको छोरा ।	आँके देमी ।
स्त्रीलिङ्ग :	जनकको श्रीमति ।	जनकुमि मिच ।
पुलिङ्ग :	जानकीको श्रीमान् ।	जानकुमि त्वाइचु ।

नेपाली भाषामा स्वामित्व जनाउने प्रक्रियामा स्पष्ट लिङ्गभेद देखिन्छ तर सुरेल भाषामा देखिदैन ।

३.३ वचन व्यवस्था

संख्या बुझाउने व्याकरणिक चिन्ह व्यवस्थालाई वचन भनिन्छ । वचन व्यवस्था मुख्य तथा विकारी पदमा सीमित हुने व्याकरणिक कोटि हो । पद सङ्गतिा आधारमा हेर्दा वचन नाम पढने केन्द्रीयतामा रहे र पनि सबै विद्वान्हरुले निम्न अनुसार परिभाषित गरेका छन् ।

वचनको सम्बन्ध विशेषता: संख्यासंग रहन्छ तापनि यस संख्या अतिरिक्त अरु किसिमको काम पनि गर्छ । नेपाली आदरार्थी प्रयोगमा पनि बहुवचन आँउछ (बन्धु २०५३:८४) ।

नेपाली भाषामा आदरार्थी प्रयोगमा बहुवचन हुने प्रकृत्यामा संस्कृत भाषाको विशेष प्रभाव देखिन्छ ।

नेपाली गणनीय नामले क्रियापदका साथ एकवचन र बहुवचनको अन्विति लिन्छन् । अगणनीय नामले सदैव एकवचन मात्र लिन्छन् ।

वाक्यमा नामको एक वा अनेक संख्या अनुसार विकारी (नाम, विशेषण, सर्वनाम, र क्रियापदमा) देखिने प्रत्यय वा संरचनाको भेदलाई वचन भनिन्छ (पोखरेल, २०५०:५४) ।

नामको संख्यासँग सम्बन्धित कोटि वचन हो (अधिकारी २०६२:८०) ।

माथिका परिभाषालाई हेर्दा संख्याको आधारमा नामिकपद, सर्वनाम, विशेषण, र क्रियापदबीचको सङ्गति वचन हो । नेपाली भाषामा एउटा संख्या बुझाउनेलाई एक वचन धेरै वा दुई भन्दा बढी बुझाउनेलाई बहुवचन भनिन्छ । संस्कृत जस्ता अन्य भाषामा वचन एउटा संख्या बुझाउनेलाई एकवचन दुईवटा संख्या बुझाउनेलाई दुई वचन र दुई भन्दा बढी बुझाउनेलाई बहुवचन भनिन्छ । सुरेल भाषामा वचन एउटा बुझाउने र धेरै बुझाउने गरी दुई प्रकारका प्रयोगमा आएको पाइन्छ ।

३.३.१ नाममा वचन

नेपाली ओकारान्त नामलाई आकारान्त बनाइ बहुवचन बनाइन्छ, र त्यसैमा 'हरु' प्रत्यय लगाएर बहुवचन बनाइन्छ । अन्य प्रकारका नाममा 'हरु' प्रत्यय मात्र लगाइन्छ । सुरेल भाषामा नाम, सर्वनाम, 'पिसी' प्रत्यय जोडिदा र क्रियापदमा 'नम्' जोडिदा बहुवचन बनेको पाइन्छ ।

वचन	नेपाली	सुरेल
एकवचन :	ऊ काठमाडौँ जान्छ ।	आँ काठमाडू ल्याउवा ।
बहुवचन :	अहिरु काठमाडौँ जान्छन् ।	आँपिसी काठमाण्डू ल्याउनम् ।
एकवचन :	छोरो आयो ।	दाउ पिदा ।
बहुवचन :	छोराहरु आयो ।	दाउपिसी पिदा ।
एकवचन :	कटो गयो ।	आल लात् ।
बहुवचन :	केटाहरु गए ।	आलपिसी लान् ।
एकवचन :	उहाँ काठमाडौँ जानुहुन्छ ।	आँ काठमाण्डू ल्याउवा ।
बहुवचन :	उहाँहरु काठमाडौँ जानुहुन्छ ।	आँपिसी काठमाण्डू ल्याउनम् ।

सुरेल भाषामा कुनै कुनै शब्दमा वा वाक्यमा एकवचन र बहुवचन एकैप्रकारका शब्दले जनाउने देखिन्छ । एकवचन र बहुवचन अवस्थानुसार प्रयोग गरिन्छ ।

जस्तै: छोरो आयो ।	दाउपिदा
छोराहरु आए ।	दाउपिदा
केटो आयो ।	आललात्
केटाहरु आए ।	आललात्
उ गयो ।	आलदेम् ।
उनीहरु गए ।	आलदेम् ।

माथिका उदाहरणहरुबाट यो स्पष्ट हुन्छ कि सुरेल भाषा अन्यभाषा भन्दा कतै कतै भिन्न रूपले प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषामा नेपाली भाषाका जस्तै एकवचन र बहुवचन भएपनि कतै कतै अवस्थानुसार एकै वचन प्रयोग गरीएको पाइन्छ ।

३.३.२ सर्वनाम वचन

नेपाली र सुरेल दुवै भाषाका सर्वनाममा वचन भेद पाइन्छ । सुरेल भाषाका कुनै कुनै सर्वनाम भने एक वचन र बहुवचनमा एकै प्रयोग पाइन्छ । नेपाली भाषाका एकवचन 'हरु' प्रत्यय जोडिएपछि बहुवचन बने जस्तै सुरेलमा एकवचन सर्वनाममा 'पिसी' प्रत्यय जोडिएपछि बहुवचन बन्दछ । उदाहरण:

वचन	नेपाली	सुरेल
एकवचन :	ऊ काठमाडौं जान्छ ।	आँ काठमाण्डू ल्याउवा ।
बहुवचन :	उनीहरु काठमाडौं जान्छन् ।	आँपिसी काठमाण्डू ल्यनउनम् ।
एकवचन :	यो काठमाडौं जान्छ ।	यै काठमाण्डू ल्याउवा ।
बहुवचन :	यिनीहरु काठमाडौं जान्छन् ।	आँपिसी काठमाण्डू ल्याउनम् ।
एकवचन :	उहाँ काठमाडौं जानुहन्छ ।	आँ काठमाण्डू ल्याउवा ।

बहुवचन : उहाँहरु काठमाडौँ जानुहुन्छ । आँपिसी काठमाण्डू ल्याउनम् ।

उल्लेखित उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने नेपाली भाषाका सर्वनाममा 'हरु' प्रत्यय र क्रियापदसँग अन् प्रत्यय वा अन्य प्रत्यय जोडिए जस्तै सुरेल भाषामा पनि सर्वनाममा 'पिसी' प्रत्यय र क्रियापदमा 'नम्' प्रत्यय जोडिएर बहुवचनको ज्ञान गराउँदछ ।

३.३.३ विशेषणमा वचन

नेपाली विशेषणको प्रयोग नामपदको अवस्था अनुसार हुने गर्दछ । नामपद एकवचन भए विशेषण पनि एक वचन नै हुन्छ भने नामपद बहुवचनमा भए विशेषण पनि बहुवचनकै प्रयोगमा हुने गर्दछ । तर सुरेल भाषामा विशेषणमा वचन भेद देखिदैन ।
उदाहरण:

	नेपाली	सुरेल
एकवचन :	कालो केटो आयो ।	केर आल् पिदा ।
बहुवचन :	काला केटाहरु आए ।	केर आलौपिसी पिदा ।
एकवचन :	असाध्यै सोझा मान्छे ।	दोक्मे सोझो मुखिम् ।
बहुवचन :	आसाध्यै सोझा मान्छे आयो ।	दोक्मे सोझो मुखिम् पिदा ।
एकवचन :	गोरो मान्छे आयो ।	मर्रदो वुइस मुर्रपिदा ।
बहुवचन :	गोरा मान्छेहरु आए ।	मर्रदो वुइस मुर्रपिदा ।
एकवचन :	मान्छे मोटो छ ।	मुर्र दुम्सो वा ।
बहुवचन :	मान्छेहरु मोटा मोटा छन् ।	मुर्रपिसी दुम्सो दुम्सो वाउनम् ।

नेपाली ओकारान्त विशेषणमा पनि वचनभेद देखिन्छ भने सुरेल भाषाका विशेषणमा वचन भेद देखिदैन तर कतै कतै दोहोरिएर बहुवचन जनाउने स्थानमा भने सुरेल भाषामा पनि दोहोरिएको पाइन्छ ।

३.३.४ स्वामित्वबोधकमा वचन

वाक्यात्मक प्रयोगमा कुनै वस्तु कर्ताको हो वा कर्ता नियन्त्रित हो भनी जनाउने प्रकृत्यालाई स्वामित्वबोधक वचन भनिन्छ । नेपाली भाषाका को, का, कि, रो, रा, री, नो, ना, नी जस्ता भेदक चिन्हद्वारा स्वामित्व जनाउने गरेको पाइन्छ भने सुरेल भाषामा स्वामित्व जनाउने कुनै व्याकरणिक व्यवस्था पाइँदैन । तर कतै भने देखिन आउँछ । उदाहरण :

	नेपाली	सुरेल
एकवचन :	मेरो पैसा देउ ।	आनके/औ पैसा पिन् ।
बहुवचन :	मेरा भाइहरु आए ।	आनके आलौ पिम देम् ।
एकवचन :	रमेशको दाइ आयो ।	रमेशुमी आउ आइवा ।
बहुवचन :	रमेशको दाइहरु आए ।	रमेशुमी आउ आइवा ।
एकवचन	हरिकी बहिनी आइन् ।	हरिय लोउ पित् ।
बहुवचन	हरिकी बहिनीहरु आए ।	हरिय लोउपिसी पित्दर्म् ।

माथिका उदाहरण उमी, इय, जस्ता स्वामित्व बोधका भेदक देखिन्छ तर विशेष रूपमा भेदकको प्रयोग सम्पूर्ण भाषिक अवस्थामा प्रयोग पाइँदैन ।

३.४ पुरुष व्यवस्था

व्यक्तिलाई बुझाउने व्याकरणिक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ । यसको परिभाषा विद्वत् वर्गहरुले आआफ्नै किसिमले गरेका छन् ।

“पुरुष सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो” (बन्धु, २०५३:८५) ।

“कुनै कुरो बोलेको बेलामा बोलचालका सहभागीहरुको परिस्थिति व्यक्त गर्ने व्याकरणिक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ” (पोखरेल, २०५०:३५) ।

“भाषिक प्रयोगमा सहभागिताका विभिन्न स्थिति व्यक्त गर्ने अभिलक्षण पुरुष हो” (यादव, रेग्मी, २०५७:२०९) ।

“कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरुको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरुष हो । यो विशेषता: सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ” (अधिकारी, २०६२:८८) ।

“वक्ता स्रोता वा अन्य व्यक्तिलाई जनाउने व्याकरणत्मक कोटि पुरुष हो” (गौतम,ओभा,सुवेदी, २०६७:११०)

उल्लेखित विद्वत्त्वर्गका परिभाषाबाट के स्पष्ट हुन्छ भने पुरुष भन्नाले कथन प्रसङ्गमा उपस्थित सन्दर्भ हुन् । यसका तीन प्रकार हुन्छन् । तिनीलाई प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष भनिन्छ । नेपाली सुरेल दुवै भाषामा पुरुष समान पाइन्छन् ।

३.४.१ प्रथम पुरुष

वाक्यमा वक्ताको सन्दर्भमा आउने नामिक पदलाई प्रथमपुरुष भनिन्छ । नेपाली भाषामा ‘म’ र ‘हामी’ ले प्रथम पुरुष जानउँछ भने सुरेला भाषामा ‘गो’ ‘गोपिसी’ ‘आक्के’ ले प्रथम पुरुष जानउँछ ।

नेपाली	सुरेल
एकवचन : म स्कुल जान्छु ।	गो स्कुल ल्याउन ।
बहुवचन : हामी स्कुल जान्छौं ।	गोपिसी स्कुल ल्याउन ।
एकवचन : म भात खान्छु ।	गो का ज्याउन ।
बहुवचन : हामीहरु भात खान्छौं ।	गोपिसी का ज्याउन ।
एकवचन : म चैं भोलि जान्छु ।	गो चैं दिएनात् ल्याउना ।
बहुवचन : हामी चैं भोलि जान्छौं ।	गोपिसी चैं दिएनात् ल्याउना ।

३.४.२ द्वितीय पुरुष

वाक्यमा स्रोतको सन्दर्भमा आउने सार्वनामिक पदलाई द्वितीय पुरुष भनिन्छ । नेपालीमा द्वितीय पुरुष सर्वनामका वचन र आदरका आधारमा विभिन्न रूपहरु देखिन्छन् भने सुरेलमा ‘ज्ञ’, ‘गे’, ‘गोपिसी’, र प्रश्नवाचकमा ‘इनके’ जस्ता रूपहरु देखिन्छन् । उदाहरण :

नेपाली	सुरेल
एकवचन : तँ जान्छस् ।	गा ल्याउनाई ।
बहुवचन : तिमी जान्छौं ।	गे ल्याउनाई ।
एकवचन : तिमीहरु जान्छौं ।	गोपिसी ल्याउनाई ।
बहुवचन : तपाईं घर जानुहुन्छ ।	गे खिम ल्याउनाई ।
बहुवचन : तपाईंहरु घर जानुहुन्छ ।	गे खिम ल्याउनाई ।

३.४.३ तृतीय पुरुष

वाक्यमा वक्ता र स्रोताभन्दा बाहेक अन्य कुनै व्यक्तिको सन्दर्भमा आउने सर्वनाम तृतीय पुरुष हुन्छ । नेपालीमा तृतीय पुरुषका मूलरूप तीन छन् भने तिनका आदर वाचक रूप र बहुवचन रूप पनि फरक फरक छन् । सुरेल भाषामा तृतीय पुरुष आँ/उ आँपिसी /उनीहरु आँमी /उसले यि /उनी यिपिसी /उनीहरु

नेपाली	सुरेल
एकवचन : यो /त्यो /ऊ /गयो	आँ, यि, आमि
एकवचन : मध्यम आदर-यी ती उनी गए	- - - -
उच्चआदर : यहाँ /उहाँ /जानुभयो	- - - -
बहुवचन माध्य आदर - यिनीह, तिनीहरु, उनीहरु	आँपिसी, यिपिसी
बहुवचन अच्चआदर - उहाँहरु, यहाँहरु	- - - -

नेपाली भाषामा निन्नआदमा बहुवचन हुँदैन निन्न आदरलाई बहुवचनमा बदल्न खोजियो भने स्वतः मध्यम आदर बन्दछ । त्यस्तै उच्च आदरका एकै शब्दले एक वचन र बहुवचन दुबै वचन जनाउँछ । यसमा संस्कृत भाषाका विशेष प्रभाव रहेको पाइन्छ भने सुरेल भाषामा निन्न अथवा मध्यम आदर ले नै उच्च आदरको प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ । उच्च आदरका कुनैपनि लिङ्ग भेद तथा वचन भेद पाइँदैन ।

३.५ आदर व्यवस्था

आदर सामान्यतया सर्वनाम र क्रिया सँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि हो ।
कतिपय अवस्थामा भने नामले पनि वचनमा भेद जनाउँछ ।

“मानवीय कोटिका नेपाली नाम मध्य सम्बन्धित व्यक्तिको प्रतिष्ठा नाम वा सर्वनामले संकेत गरेका व्यक्तिहरु (वक्ता र अन्य) का बीचको अन्तरसम्बन्ध देखाउने पदसङ्गति वाक्य गठन र रूप तत्त्वको भेदलाई आदरार्थी भनिन्छ” (पोखरेल, २०४९:६९) ।

“नेपालीमा द्वितीय तथा तृतीय पुरुषका सर्वनाम र क्रिया पदले आदरार्थी प्रयोगका चार तहलाई प्रकट गर्दछन्” (आचार्य, २०५८:११८) ।

“आदरले पनि व्याकरणात्मक कोटि दसाउँछ । यी मानवीय प्रसङ्गमा बहुवचन वा संयुक्त क्रिया द्वारा व्यक्त हुन्छन्” (अधिकारी, २०५२:९९) ।

“वक्ता, श्रोतार सन्दर्भ व्यक्तिका बीचमा सामाजिक सम्बन्ध निर्देश गर्ने व्याकरणिक एकाइलाई आदर भनिन्छ” (गौतम आम्हा सुवेदी, २०६७:१७४)

“व्याकरणत्मक कोटि आदरले हुनु वा नहुनुलाई बुझाउँछ” (शर्मा, लुइटेल्, २०६०:१३४)

वाक्यमा सम्बन्धित व्यक्तिको सामाजिक अवस्था र वक्ता स्रोत बीचको सम्बन्ध बुझाउने रूप नै आदर वाचक रूप हो । नेपाली भाषामा आदरका चार तह शून्य आदर, सामान्य आदर, उच्च आदर, उच्चतेर आदर देखा पर्छ भने सुरेल भाषामा आदर तीन प्रकारका देखिन्छन् उच्च आदर, मध्यम आदर र निम्न आदर गरी तीन प्रकारको हुन्छ । तँ, तिमी, तपाईँ, हजुर, त्यो, तिनी, यी, यो, यिनी, यी यहाँ, उ, उनी, उहाँ, जस्ता रूपभेद र जान्छ, जान्छौ, जानुहुन्छ, गइबक्सन्छ, जस्ता क्रियापदहरु आदरसँग सम्बद्ध छन् । मूलतः आदरले अभिव्यक्ति सर्वनाम र क्रिया हुन्छ । तर सुरेल भाषामा आदर अनुसार सर्वनाम क्रियामा यसको असर परेको देखिदैन ।

नेपाली भाषामा आदरको सम्बन्ध सर्वनाम र क्रियामा मात्र नभएर नाम र विशेषणमा पनि रहन्छ । तर सुरेल भाषामा अनादर शब्द नै आदर तथा उच्च आदरमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा आदरको प्रयोग द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषमा प्रयोग भएको पाइन्छ। सुरेल भाषामा पनि आदर द्वितीय र तृतीय पुरुषमै प्रयोग भएको पाइन्छ।

आदर	नेपाली	सुरेल
शून्य आदर :	तँ जा / तँ जान्छस् ।	गे लाउ ल्याउनाइ ।
सामान्य आदर :	तिमी जान्छौ / जाऊ ।	गे लाऊ ल्याउनाइ ।
उच्च आदर :	तपाईँ जानुहोस् जानुहुन्छ ।	गे ल्याउनाइ ।
उच्चतर आदर :	हजुर गइवक्स्योस् , गइवक्सन्छ ।	गे ल्याउनाइ ।

माथिका उदाहरणबाट के प्रष्ट हुन्छ भने नेपाली भाषामा चार प्रकारका आदरको प्रयोग गरिन्छ, भने सुरेल भाषामा सामान्य आदरले नै सम्पूर्ण आदरार्थी शब्दको प्रतिनिधित्व गर्ने गरेको प्रष्ट हुन्छ। नेपाली आदरार्थी शब्दले क्रियासँग असर गरेको भेटिन्छ भने सुरेल भाषामा त्यस्तै असर देखिदैन।

३.६ कारक / विभक्ति : व्यवस्था

नामिक पदको क्रियापदसँगको सम्बन्ध कारक हो । यस्तो सम्बन्धलाई प्रायः विभक्तिले स्थापना गर्छ। कारकलाई विभिन्न विद्वानहरूले आआफ्नै प्रकारले परिभाषित गरेका छन्।

“क्रियासँग सम्बन्ध राखी वाक्यमा रहेर भिन्न किसिमको काम गर्ने संज्ञा पदका रूपमा कारकलाई चिन्न सकिन्छ” (बन्धु, २०५३: ८५) ।

वाक्यमा क्रियाको व्यापार गर्ने नामिक शब्दलाई कारक भनिन्छ (शर्मा, २०५३: १४१)

“वाक्यमा प्रयोग भएको कुनै पनि नाम कारक बिनाको हुन सक्दैन। वाक्यमा नामको क्रिया अथवा नामनुगामिक सम्बन्धलाई कारक भन्दछन्। यहाँ नाम भन्नाले सर्वनामलाई पनि बुझ्नु पर्दछ” (पोखरेल, २०५३: ८५) ।

“कारको सामान्य अर्थ कुनै कार्य सम्पादन गर्ने वा कुनै कार्यको सम्पादनमा सहभागीका रूपमा आउने तत्व भन्ने हुन्छ ” (गौतम, २०५३ : १) ।

“वाक्यमा नामिक पदको कार्यलाई जनाउने व्याकरणिक कोटि कारक हो ” (गौतम ओभ्ता सुवेदी, २०६७ : १७५) ।

कारक सम्बन्धलाई दुई आधारमा पहिचान गर्न सकिन्छ :

रुपरचना

वाक्यात्मक सम्बन्ध

३.६.१ रुपरचनाका आधारमा कारक

कारकलाई रुपरचनाका आधारमा सरल, र तिर्यक गरी भाडा विभाजन गर्न सकिन्छ । नामिक पदमा विकार नआई वाक्यात्मक सम्बन्ध स्थापित हुनु सरल कारक हो । भने पदमा विकार आई वाक्यात्मक कार्य सम्पन्न हुनु तिर्यक कारक हो । यस अर्न्तगत कारक विभक्ति लगायत बहुवचनका रुपहरु सबै पर्दछन् ।

उदाहरण

नेपाली	सुरेल
सरल कारक : छोरो पढ्दैछ ।	दाउ पढ्यौन ।
बहिनी पढ्दैछे ।	देमी पढ्यौन ।
तिर्यक कारक : छोराले पढेको छ ।	दाउ पढेत्दो
बहिनीले वढेकि छ ।	देमी पढ्त्दो ।

नेपालीमा ओकारान्त नाम सरल र तिर्यक कारकमा फरक रुपमा देखिन्छन् भने अरु नाम दुवै कारकमा समान देखिन्छ ।

नेपाली	सुरेल	नेपाली	सुरेल
ढोका	लाप्चो	ढोकाबाट	लाप्चुम्
छोरा	दाउ	छोराले /लाई	दामुम्
हरि	हरि	हरिबाट	हरिमि

सियो	लुजेङ्ग	सियोले	लुजेङ्गमी
बाहुन	बाहुन	बाहुनलाई	बाहुनकली
ऊ	आँ	उसले	आँपिसी
हिमाल	हिमाल	हिमालमा	हिमालुमी
बाकस	बाकस	बाकसमा	बाकसुमी

सर्वनाममा पनि सरल र तिर्यक रूप फरक फरक हुन्छ ।

नेपाली	सुरेल
मैले	गोम
तैले	ज्ञ
उनी	गे
तेरो/तिम्रो	मि
मेरो	आनके
यस/त्यस	मुल/मे
यो/त्यो/ती	ये/मु/गे
ऊ/उसले/उनले	आँ/आँम्/आँम

माथिको उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने नेपाली ओकारान्त नाम र सर्वनाम सरल र तिर्यक दुई रूपमा प्रयोग भएका छन् भने सुरेल भाषामा नाम सर्वनाम सरल रूपमा मात्र प्रयोग भएका छन् ।

३.६.२ वाक्यात्मक सम्बन्धको आधारमा कारक

वाक्यमा प्रयोग भई नाम पदबाट स्पष्टहुने क्रियासँगको आर्थी सम्बन्ध वाक्यात्मक कारक हो । परम्परागत व्याकरणमा कारकलाई कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान,

अधिकरण गरी छ ओटा वर्गमा विभाजन गरिन्छ । नेपाली र सुरेल भाषा दुबै भाषामा यिनीहरूले लिने विभक्ति चिह्न पनि प्रायः फरक देखिन्छन् । जस्तै :

कारक :	नेपाली विभक्ति	सुरेल विभक्ति
कर्ता :	ले, बाट, द्वारा	उमी, मी, लु
कर्म :	लाई	कल/कलि
करण :	ले, बाट, द्वारा	उमी, मी, लु
सम्प्रदान :	लाई, लागि, निम्ति	कली, मी, आके
अपादन :	देखि, बाट	दासा, डा
अधिकरण :	मा	मी, उम्, उम्मी

(क) कर्ता कारक

वाक्यमा कार्य सम्पादन गर्ने नामिक पदलाई कर्ता कारक भनिन्छ । नेपालमा शून्य विभक्तिले कर्ता बुझाउँछ भने सुरेल भाषामा पनि कतै कतै शून्य विभक्ति 'मी' विभक्तिले कर्ता बुझाउँछ । उमी, मी, नु विभक्तिले कर्ता बुझाउँछ ।

नेपाली	सुरेल
रामले भात खायो ।	रामका जाब्दो
हरिले स्याउ टिप्यो ।	हरिमि स्याउ सेप्दो ।
रमेशले नानी ल्यायो ।	रमेशुम् आल् पिदो ।
अर्जुनले चरा माऱ्यो ।	अर्जनुमी चिऊ साइदो ।
सीताले घाँस काटी ।	सीतामी घाँस स्यादो ।
आमाले बोलाउनुभयो ।	आमुमी प्लेज्दा ।
दिदीले घाँस ल्याउनुभयो ।	आऊ घाँस राइदो ।
बाजेले पूजा गर्नुभयो ।	किकी पूजा वाज्दो ।

(ख) कर्म कारक

क्रियाको परिमाण वा असर प्राप्त गर्ने पद कर्म कारक हो । नेपालीमा 'लाई' विभक्तिले कर्मकारक जनाए जस्तै सुरेल भाषामा 'कल/कली' विभक्तिले कर्मकारक जनाउँछ ।

नेपाली	सुरेल
श्यामले हरिलाई पिट्यो ।	श्यामुमी हरिकल थाइदो ।
बेहुलाले बेहुलीलाई हेच्यो ।	बेहुलामी बेहुलीकली कोदो ।
आज म केटीहरुलाई भेट्न जान्छु ।	मुलात्मी घोओ मिसदेनी ।
उसले छोरालाई पढ्न पठायो ।	आमी दाउकल पढेचा सोइदो ।
उसले छोरीलाई किताब दियो ।	आमी देमीकल किताब पेब्दो ।

ग) करण कारक

वाक्यमा कर्ताले कार्य सम्पादन गर्दा साधनका रूपमा आउने नामिक पदलाई बुझाउन आउने पद करण कारक हो । नेपालीमा कारणका अर्थ बहन गरेर आउने विभक्ति ले, बाट, द्वारा हो भने सुरेल भाषामा उमी, मी नु विभक्ति हो ।

नेपाली	सुरेल
रामले कमलले लेख्यो ।	रामुमी कलमुमी वेक्दा ।
यो काम हरिबाट गराउनु ।	ये काम हरिमी पापाई ।
रीताले चक्कुले आलु ताछिन् ।	रीतामी चक्कुमी रेउ चेक्दोम् ।
छोराले हुड्गाले हान्यो ।	दाउमी लुमी बाद्रा ।
बुढा रोगले ग्रस्त छन् ।	बुदा रोगमी सबैसौवा ।
नेपाली भूकम्पले पिडितछन् ।	नेपाली भूकम्प पिडित बाउवा ।

घ) सम्प्रदान कारक

वाक्यमा उद्देश्य बुझाउने पद तथा पदले बुझाउनु कार्य व्यापार प्राप्त गर्ने प्राय पदको रूपमा आउने नामिक पदलाई सम्प्रदान कारक भनिन्छ । नेपालीमा सम्प्रदान कारक बुझाउन 'लाई' निमित्त विभक्तिहरू प्रयोग हुन्छन् भने सुरेल भाषामा 'कली' 'मी' 'लागि' जस्ता विभक्तिहरूका प्रयोग हुन्छन् ।

नेपाली	सुरेल
पूजाका लागि फूल टिप ।	पूजाकली फुन्सेक ।
विरामीको लागि औषधी किन्यो ।	विरामीया ओखति ओसिर ।
अँध्यारोको निमित्त बत्ती बाल्यो ।	नाम्री वस्योया लागि बत्ती दासो ।
उसले खेलको लागि सबै सुम्प्यो ।	आँपिसी खेल्पाके जिई सुम्पेदेम् ।
अपाङ्गलाई सहयोग गर ।	अपाङ्गकली सहयोग पाचा ।
पिडीतलाई सह योग गर ।	पिडीतकली सहयोग पाचा ।

ङ) अपादान कारक

वाक्यमा प्रायोग भएको क्रियापदले बुझाउने कार्य व्यापारको उद्गम विन्दु वा समय बुझाउँदै छुट्टिएको भन्ने जानउने नामिक पदलाई अपादान कारक जनाउँछ । भने सुरेल भाषामा डा, मी, दासा, विभक्तिले अपादान कारक जनाउँछ ।

नेपाली	सुरेल
धेरै मान्छेहरू भूकम्प देखि डराउँछन् ।	रसी मुरपीसी भूकम्पदाहिँनम् ।
मान्छेहरू चोर देखि डराउँछन् ।	मुरपीसी फुइदासा हिँनम् ।
पातहरू रुखबाट भर्छन् ।	सफाविची फुइडा हेम्नम् ।
पर्खालबाट ढुङ्गाहरू भर्छन् ।	पर्खालडा लुऊपिसी धोउनम् ।
कोठाबाट विद्यर्थी बाहिर निस्किए ।	कोठमी विद्यर्थीपिसी पिप्देम् ।

केटाको हातबाट पुस्तक खस्यो ।

आला गुइडा पुस्तक दाआ ।

च) अधिकरण कारक

वाक्यमा कार्य व्यापार सम्पन्न हुने आधार स्थान र आधार समय जनाउने नामिक पदलाई अधिकरण कारक भनिन्छ । नेपालीमा यसको सङ्केत 'मा' विभक्तिले गर्दछ भने सुरेल भाषामा मी, उम्, उम्मी जस्ता विभक्तिका प्रयोग गरिन्छ ।

नेपाली	सुरेल
घरमा सबै असल मान्छेहरु छन् ।	खिमुम्मी भौँ मुरदासो बाउनम् ।
आँगनमा पानी पच्यो ।	लाडामी रेउ हृदा ।
नाड्लोमा राम्रो कोदो राख ।	घेलुम् दोसोपास्या जा जुल ।
काखमा बच्चा छ ।	दोदुम्मी आल बाऊ ।
तिहुनमा नुन हाल ।	ख्यामी इक्सी फू ।
हातमा खुकुरी छ ।	गुइम् काड्डु बाउवा ।
हिमालमा हिउँ परेको छ ।	हिमालुमी फुड् इप्सरा बाउवा ।

सम्बोधन

नेपाली भाषामा विभक्तिको चर्चा गर्दा सम्बोधन र सम्बन्धको पनि चर्चा गर्नु आवश्यक देखिन्छ । तर सम्बोधनको क्रियासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धीत नहुने हुँदा सम्बोधनलाई कारक भने मानिदैन । यसका विभक्ति चिन्हलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ ।

नेपाली विभक्ति	सुरेल विभक्ति
सम्बन्ध को,का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी	य, ने, चा
सम्बोधन ए, हो, हँ	आनके
नेपाली (सम्बन्ध वाचक)	सुरेल
मेरो पैसा देऊ ।	आँ/आनके पैसा पित् ।

मेरा भाइहरु आए ।

रमेशको दाइ आयो ।

हरिकी बहिनी आइन् ।

हरिको बहिनीको नाम के हो ?

तिमी कहिले आयौ ?

साथी भाइहो देउसी कस्तो भयो ?

हावाले मकै भाँचने भयो ?

आनके आलौ पिमदेम् ।

रमेचा आउ जाड्वा ।

हरिय लोउ पित् ।

हरिय लोउ ने मारुम ?

गेना आएँ ?

आँवरचु देउसी दैसको गम् के वा?

हावाम् लिच् जीक चाप्दा ?

रुपरचनाका आधारमा कारक

सरल कारक

नेपाली

छोरा खान्छ ।

कालेले किताब हरायो ।

बहिनी घर गई ।

श्याम पढ्छ ।

सुरेल

दाउ ज्वाउवा ।

कालेमी किताब साम्दो ।

लोउ खिमिम् लादा ।

श्याम पढेऊ ।

तिर्यक कारक

नेपाली

छोराले बाबुलाई ढोग्यो ।

आमाले भाईलाई लठिले पिट्नु भयो ।

यो खाना केटाकेटीको लागि हो ।

फुपुवाट अन्न लिए ।

रीतावाट फूल लिऔँ ।

सुरेल

दाउ आला सेउ पाप्दो ।

आमुम् आल्पिस कोक्चेमी थाइदो ।

यो जासाकुरो आलाड् लागि पासो ।

याड्भुनु जा वरु बादा ।

रीतानु फू बादा ।

३.७ निष्कर्ष

नेपाली भाषामा लिङ्ग पुलिङ्ग र स्त्री लिङ्ग गरी दुई प्रकारका भए जस्तै सुरेल भाषामा पनि दुई प्रकारका पाइन्छ। नाममा लिङ्ग भिन्न भएपनि क्रियापदमा भने एकै प्रयोग भएको पाइन्छ। नेपाली भाषामा ओकारान्तलाई आकारान्त र 'हरु' प्रत्यय जोडी बहुवचन बनाए जस्तै सुरेल भाषामा नाम सर्वनाममा 'पिसी' प्रत्यय र क्रिया पदमा नम् जोडिदा बहुवचन बनेको पाइन्छ। नेपालीमा 'म' र 'हामी' 'ले' प्रथम पुरुष जनाउँछ भने सुरेल भाषामा गो /गोपिसी /आक्के ले प्रथम पुरुष जनाएको पाइन्छ। नेपाली भाषामा सर्वनाम, वचन र आदरका आधारमा भिन्न भिन्न देखिन्छ भने सुरेल भाषामा ज्ञ/गे/गोपिसी/र प्रश्नवाचकमा 'इनके' जस्ता रूपहरु प्रयोग भएको देखिन्छ। नेपाली भाषामा आदार अनुसार क्रिया पदमा प्रभाव परेको वा फरक भएको पाइन्छ तर सुरेल भाषामा यसले त्यस्तो असर परेको पाइँदैन। नेपाली जसरी सर्वनाममा सरल कारक र तिर्यक कारक पाइन्छ, त्यस्तै सुरेल भाषामा पनि पाइन्छ। नेपाली भाषामा विभिन्न विभक्ति चिन्हको प्रयोग भए जस्तै सुरेल भाषामा पनि भएको पाइन्छ।

अध्याय चार

क्रियापदका व्याकरणिक कोटि

४.१ परिचय

वाक्यमा कार्यको अवस्थालाई जनाउने पद क्रिया हो । यसले धारण गर्ने व्याकरणिक कोटि अन्तर्गत काल, पक्ष, भाव, वाच्य, करण, अकरण, आदिका साथै लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर आदि पनि पर्दछन् । यस परिच्छेदमा नेपाली र सुरेल भाषाका यिनै कोटिहरूको तुलना गरिएको छ ।

४.२ काल व्यवस्था

क्रियाले कार्य सम्पन्न गरिरहेको समय बताउने व्याकरणिक कोटि काल हो । क्रियाले समयको स्थूल रूपमा जानकारी दिन्छ । कालका सन्दर्भमा विभिन्न विद्वानहरूले गरेका परिभाषा निम्न प्रकारका छन् :

“क्रियापदमा पाइने उपसर्ग, प्रत्यय, र मध्यसर्ग जस्ता रूपका आधारमा भाषामा टडकारै देखा पर्ने समयको भेद नै काल हो” (पोखरेल, २०४९:६१) ।

“काल भनेको समय हो, प्राकृतिक रूपमा कालको कुनै खण्ड वा सीमा हुँदैन परन्तु प्रत्येक भाषामा क्रियापदका अलग अलग रूपले काललाई विभिन्न खण्डमा विभाजित गर्दछन्” (आचार्य, २०५८:९६) ।

“काल भाषामा समय समय बुझाउने भाषिक रूप हो” (यादव र रेग्मी, २०५९) ।

“कालको तात्पर्य समय हो वाक्यमा क्रियाको काल हुन्छ, कालले क्रियाको कार्य वा अवस्थालाई जनाउँछ” (शर्मा, २०५३:१५८) ।

“काल क्रियापदको समय संकेतक कोटि हो” (अधिकारी, २०६२:११७) ।

“काल समयको बोध गराउने व्याकरणात्मक कोटि हो, क्रियाबाट सूचित कार्यव्यापारको समय विशेषलाई बुझाउनका लागि कालको प्रयोग हुन्छ” (गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७:१७७) ।

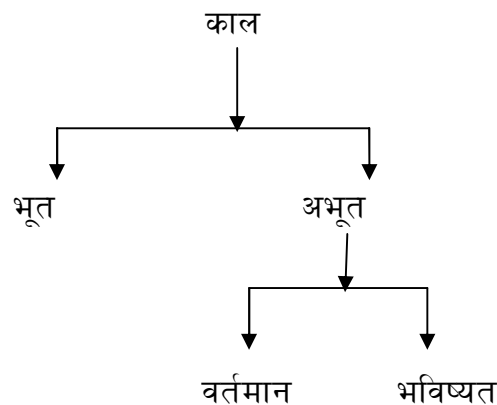
“व्याकरणात्मक कोटि कालले क्रियाको समयलाई बुझाउँछ” (शर्मा र लुइटेल्, २०६०:१३२) ।

यी माथिका परिभाषाबाट काल भनेको क्रियाले सम्पन्न गर्ने वा गरेको कार्य व्यापारको समय बोधक व्याकरणात्मक कोटि भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

कालका प्रकारका सम्बन्धमा विद्वानहरुका आआफ्नै मत पाइन्छ पोखरेल (२०४९:६१०) ले दुइवटा काल रहेको मान्दछन् । ती हुन् भूत, र अभूत । त्यसै गरी बन्धु (२०५३:८६) ले भूत, भविष्यत र वर्तमान गरी तीन प्रकारका काल रहेको उल्लेख गरेका छन् यसै गरी (अचार्य २०५८:९६) ले ‘थियो’ र ‘छ’ धातुका आधारमा दुई वटा नै भूत र अभूत काल रहेको मानेका छन् । त्यस्तै (गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७:१७८) ले क्रियाको रूपका आधारमा काललाई भूत र अभूत गरी दुई किसिमका रहेको बताइएको छ ।

नेपाली भाषाको रूपात्मक व्यवस्थाको आधारमा नेपाली भाषामा दुई काल पर्दछन् । भाषिक अभिव्यक्तिका क्रममा बोल्दा वा लेख्दाको क्षणलाई आधार मानेर त्यसभन्दा पूर्वको समय भूत काल र त्यसभन्दा पछिको समयलाई अभूत कालले जनाइन्छ । यस शोधपत्रम पनि काललाई दुई भेद नै गरिएको छ । परम्परागत रूपमा मान्नुदै आएका कालमध्येका वर्तमान र भविष्यत काललाई अभूत काल भित्र नै समावेश गरिएको छ ।

यसै गरी नेपाली भाषामा स्थापित भूत र अभूत कालको व्यवस्था छ भने सुरेल भाषामा पनि कालको विभिन्न रूप नरही दुई रूप देख्न सकिन्छ । भूतकाल र अभूतकाल अन्य कालका रूप समान नै चलेका पनि पाइन्छ ।

४.२.१ भूतकाल

भूतकालले बितेको समयमा भइसकेको भन्ने कार्य व्यापारको संकेत गर्दछ । यसलाई विभिन्न विद्वानहरूले आआफ्नै विचारमा परिभाषित गरेका छन् । “क्रियामा वर्णित कार्य अथवा अवस्थाको उहिले वा पहिले हुँदा भूतकाल हुन्छ” (शर्मा, २०५३:१५७) ।

“भूतकाल भनेको बितिसकेको समय हो । यसलाई जनाउने धातुमा यो/ यी आदि जोडि क्रियापदको रचना गरिन्छ” (आचार्य, २०५८:९७) ।

“भूतकालले बितिसकेको कुरालाई जनाउँछ” (अधिकारी, २०४९:८५) ।

“पहिलेको समयलाई जनाउने क्रियाको रूप भूतकाल हो, भूत कालले क्रियाको कार्यव्यापार पहिले नै वा बितिसकेको समयमा सम्पन्न भइसकेको कुरालाई जनाउँछ ” (गौतम, ओभा र सुवेदी, २०६७:१७८) ।

भूतकाल जनाउनका लागि नेपाली भाषा र सुरेल भाषामा आ आफ्नै किसिमको रूपहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली क्रियाको भूतकालिक रूपको रचना यो, यौँ, ई, इन, ए, एँ आदि प्रत्यय बाट गरिन्छ । लिङ्ग, वचन, पुरुष आदिका भेदले यी प्रत्ययहरूको विविध रूपको प्रयोग गरिन्छ ।

यसै गरी सुरेल भाषामा पनि क्रियाको भूतकालिक रूपको रचना धातुको आधारमा दो, बाउ, दा, दि, एक, अक, देम्, यो, सो, वा, आदि प्रत्यय लागेर बनेको देखिन्छ । नेपाली भाषामा पुरुष/आदर वचन/ लिङ्ग आदिबाट प्रभावित हुन्छ त्यस्तै सुरेल भाषा पनि यसबाट प्रभावित भएको देखिन्छ ।

उदाहरण:

(वचन अनुसार) नेपाली

सुरेल

अब म गएँ ।

मुल गो लादि ।

अब हामी/हामीहरु गयौँ ।

मुल गोपिसी लाइदुका ।

(आदर अनुसार) नेपाली

सुरेल

तँ गइस ।	गे लाएक ।
तिमी/तिमीहरु गयौँ ।	गोपिंसी लानिक ।
तपाईं जानुभयो ।	गे लाएक ।
उनीहरुले भात खाए ।	आँपिंसी का जाम्यक ।
उहाँ जानुभयो ।	गे लाएक ।
नेपाली	सुरेल
रामले श्यामलाई कुटेछ ।	रामुमी श्यामकली थादावा ।
श्याम पढन् नै आएनछ ।	श्याम पढेया माजाक्सो ।
हरिले श्यामलाई बोलाएन ।	हरिमी श्यामकल मावसो ।
रुपाले घाँस कटिछे ।	रुपमी घाँस चोर्स्यो ।
आज लक्ष्मी स्कुल आइन	मुलादी लक्ष्मी स्कुलुम् माकुसो ।
हिराले आज फूल टिपिछे ।	हिरामी मुलादि फूल सेगावा ।
आज गोठमा वस्तुलाई घाँस हालिस ।	मुलादि गो थुमी वस्तुकल ाँस पिगिक् ?

नेपाली भाषामा जसरी लिङ्ग, वचन, पुरुष आदार अनुसार कालका क्रियामा परिवर्तित रूप देखापर्दछ, सुरेल भाषामा भने कतै पुरुष वचन अनुसार रूपमा फरक देखिए पनि आदर, लिङ्ग, अनुसार क्रियाको रूपमा कुनै पनि परिवर्तन भएको देखिँदैन ।

सुरेल भाषामा रूपमा कतै एकै देखिन्छ, भने कतै फरक रूप देखिन्छ । नेपाली भाषामा एकरूपता लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरमा देखिन्छ, यस्ता रूपहरु भाषामा देख्न सकिँदैन ।

माथिका उदाहरणबाट निम्न तथ्य स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

क) नेपाली भाषामा भूतकालका क्रियापदका प्रथम, द्वितीय, तृतीय पुरुषमा रूपभेद पाइन्छ, भने सुरेल भाषामा यसखालका भेद देखिँदैन ।

- ख) नेपाली भाषामा अनादर, सामान्य आदर र उच्च आदर गरी तीन प्रकारका आदरभेद कतै कतै अतिउच्च आदर भेद देखिन्छ भने सुरेलमा यसप्रकारका आदरभेद देखिदैन ।
- ग) नेपाली भाषाका क्रिपादमा वचन भेद पाइन्छ भने सुरेल भाषामा पनि वचन भेद पाइन्छ तर कतै कतै नाम, सर्वनाममा परिवर्तन भए पनि क्रियापद भने एकै रहेको पाइन्छ ।
- घ) नेपाली भाषामा वचन, पुरुष, अनुसार लिङ्ग भेद पाइन्छ तर सुरेल भाषामा यस किस्मका भेद देखिदैनन् ।

४.२.२ अभूतकाल

क्रियाले सम्पन्न गरेको कार्य व्यापारको समय नबितेको जानउने क्रियाको रूप अभूत काल हो । अभूतकाल भित्र अहिलेको समयलाई बुझाउने वर्तमान काल र पछिको समयलाई जनाउने भविष्यत् काल गरी अभूतकाललाई दुई भेदमा छुट्याउन सकिन्छ । यसलाई विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नै विचारमा परिभाषित गरेका छन् ।

“नबितेको समयलाई जनाउने क्रियाको रूप अभूत काल हो । अभूत कालभित्र अहिलेको समयलाई बुझाउने वर्तमान काल र पहिले समयलाई जनाउने भविष्यत काल गरी दुई भेदमा छुट्याउन सकिन्छ” (गौतम, ओझा र सुवेदी। २०६७:१७८) ।

“वक्ताले वोल्दाको समयमा क्रियापदले कार्यव्यापार बुझाउने काललाई अभूत काल भनिन्छ” (राई, २०६६:४३) ।

“काम भइसकेको वा हुँदै गरेको समय जानउने क्रियापदका रूपलाई अभूतकाल भनिन्छ । भूतकाल बाहेकका क्रियापदका रूपहरूले अभूतकाल जनाउँछ, अभूतकालमा परम्परागत वर्तमान र भविष्यत काल पर्दछन्” (वराल: २०६८:५०) ।

“अभूतकालले क्रियाका रूपको प्रयोग भूतकाल बाहेक अन्य कालमा गरिएको छ भन्ने जनाउँछ । यस कालको रूपले कि वर्तमान काल कि भविष्यत काललाई बुझाउँछ” (शर्मा, २०५२:११४) ।

माथि उल्लेखित विद्वानहरुका विचार भावना बाट यो प्रमाणित हुन्छ कि अभूतकाल भनेकै भविष्यत काल र वर्तमान कालको एक मुख हो । यस काललाई वर्तमान काल र भविष्यत काल गरी विभाजन गर्न सकिन्छ ।

४.२.२.१ वर्तमानकाल

क्रियाले सम्पन्न गरेको कार्य व्यापारको समय वा अवस्था जनाउने क्रममा चलिरहेको समयमा कार्य व्यापार भएको जनाउने काल वर्तमान काल हो । विभिन्न विद्वानहरुले यसलाई निम्न प्रकारले परिभाषित गरेका छन् ।

वर्तमान काल भनेको तत्काल समय हो (आर्चाय, २०५८:९७) ।

“क्रियामा वर्णित कार्य अथवा अवस्थाको समय अहिले हुँदा वर्तमान काल हुन्छ” (शर्मा, २०६१:१८६) ।

“वर्तमान कालमा वर्तमान समयमा भइरहेको हुने वाला वा भइसेकको क्रियाको बोध हुन्छ” (शर्मा र अशक, २०६४:३५) ।

“क्रियाको कार्य व्यापारको समय भइरहेको कुरा बुझिन्छ भने त्यसलाई वर्तमान काल भनिन्छ” (चपागाई, २०४६:१५२) ।

माथिका यी परिभाषाबाट के प्रमाणित हुन्छ भने तत्कालीन समयको सेरोफेरोमा नै भएको वा क्रियाले गरेको कार्य व्यापारलाई बुझाउने वर्तमान काल हो । नेपाली भाषामा क्रियाको वर्तमान कालिक रूप रचना छ, छे, छन्, छिन्, छौं, छस्, छेस, हुन्छ जस्ता प्रत्ययबाट गरिन्छ । सुरेल भाषामा वर्तमान कालिक रूपको रचना उमे, दो, नाई, उना, उन, वाउवा, उवा, वा, यौवा, सोवा, वाउ, औना, जस्ता प्रत्ययबाट गरिन्छ ।

वर्तमान कालको रूप रचना निम्न तालिकाबाट स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

नेपाली एकवचन	सुरेल एकवचन
जान्छु	लयाउन
बढी आएको छ ।	बाढी स्योवा ।
कहिले जाने ?	गेना ल्याउमे ।

छोपेके/ढाकेको छ ।	सुम्दो ।
भात खान्छु ।	का ज्याउन ।
भात खान जान्छु ।	का जासा ल्याउन ।
जासा ।	खान ।
नाड्लो बुन्छु ।	थेरु पोना ।
घरमै बसछु ।	खिमरा बाउना ।
पानीपरेको छ ।	रेउ हिचावाको भारम् ।
खानुहुन्छ ।	ज्याउनाई ।
खान्छु ।	ज्याउन ।
डुल्लर जान्छु ।	डुले ल्या उन ।
पढ्छु ।	पढसरा वाउवा ।
घाँस खान्छु ।	घाँस वाच्छो ।
नेपाली बहुवचन	सुरेल बहुवचन
आँउदैछन् ।	दिसोवाउनम् ।
खाँदैछै ।	जासरा वाउनाई ।
आएका छन् ।	जाक्सोनम् ।
रोपेर सके	खुम्स्या थुम्दिम् ।
भात खान्छै ।	का ज्याउनाई ।
कहाँ जादैछौ ।	दाइ गाक्स्यो ।
खाँदैछौ ।	जास्यारा वाउन ।

नेपाली भाषामा अभूतकालिक क्रियापद निर्माण गर्दा लिङ्ग भेद देखिन्छ । तर सुरेल भाषामा लिङ्ग भेद देखिदैन ।

नेपाली भाषामा आदरार्थी वाहेकका क्रियापदमा वचन भेद देखिन्छ तर सुरेल भाषाका क्रियापदमा आदर तथा अनादर दुवैमा वचन भेद देखिदैन कतै कतै भने वचनमा भेद पाइन्छ यो अपवादका रूपमा देखापर्दछन् ।

४.२.२.२ भविष्यत् काल

कथन समयको क्रियाले कथन समय भन्दा पछिको समय जनाउने काललाई भविष्यत् काल भनिन्छ । यसलाई विभिन्न विद्वानहरूले परिभाषित गरेका छन् ।

“भविष्यत् काल भनेको पछि आउने समय हो । नेपालीमा सामान्य धातुमा ‘नेछ’ प्रत्यय जोड बन्ने क्रियालाई भविष्यत्काल भनिन्छ (आर्चाय, २०५८:९७) ।

“भविष्यत् काल भनेको पछि आउने समय हो । नेपालीमा लेख्य रूपमा भविष्यत्कालको ‘नेछ’ रूप पाए पनि त्यो वैकल्पिक रूपमा प्रयोग हुने भएकोले भविष्यत्काल छुट्टै नरहेको देखिन्छ” (अधिकारी, २०६२:१२०) ।

“यस कालमा क्रियाको कार्य व्यापार वा अवस्था आउँदो समयमा बुझिन्छ” (शर्मा, २०५२:११५)

यसले पछि आउने समयलाई जानउँछ । यस कालमा कार्यव्यापार अवस्था आउँदो समयमा हुने बुझिन्छ । यसलाई अझ यसरी प्रष्ट पार्न सकिन्छ । वक्ताले बोल्दाको स्थित्यात्मक कार्यव्यापार बुझाउने काललाई भविष्यत् काल भनिन्छ । नेपालीमा भाषाका भविष्यत्कालिक रूपको रचना धातुमा नेछ, नेछौं, नेछन्, नेछ्यौं, आदि प्रत्यय लागेर बनेको देखिन्छ भने सुरेल भाषामा नाकि, उनम्, नाई, उवा, जस्ता, प्रत्यय लागेर बन्ने गरेको पाइन्छ । सुरेल भाषामा भविष्यत् कालिक रूपरचना वर्तमान कालिक रूपरचनामा भिन्नता भेटिँदैन विशेषतः एकै प्रयोग भएको पाइन्छ ।

त्यसलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

अभूतकाकि क्रियापद (भविष्यत् काल)

नेपाली

सुरेल

भोली म यतिखेर खाँदैहुनेछु ।

गो विस् जासरा दुम्नाकी ।

जाँदै हुनेछु ।

लासरा बाउनाई ।

आँउदै हुनेछु ।

पिसरा बाउनम् ।

भेट्दै हुनेछु ।

लुम्सरा बाउनाकी ।

आउँदै हुनेछे ।

पिसरा वाउवा ।

माथिका उदाहरणबट निम्न तथ्य स्पष्ट हुन्छ ।

नेपालीम भाषामा नेछु, नेछौं, नेछस, नेछन्, सहायक क्रियाको प्रयोग गरी भविष्यत काल जनाइएको छ भने सुरेल भाषामा नाको, नाई, नम्, वाउवा, जस्ता सहायक क्रियाले भविष्यत काल जनाउने गरेको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा लिङ्ग वचन अनुसार फरक पाइन्छ भने सुरेल भाषामा एउटै रूप रचनाको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा वर्तमान काल र भविष्यत् कालमा समातना पाइँदैन भने सुरेल भाषामा पाइन्छ ।

४.३ पक्ष व्यवस्था

पक्ष भनेको कालको परिवेश भित्र कार्यको प्रकृति तथा विवरणलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि हो । यसले काल भित्रको विभिन्न अवस्थालाई संङकेत गर्दछ । यस सम्बन्धी विभिन्न विद्वाहरूका आफ्नै परिभाषा छन् ।

“व्याकरणात्मक कोटि पक्षले क्रियाका कालको अवधि र अवस्थालाई बुझाउँछ” (शर्मा, २०५४:१६६) ।

“पक्षले खास कालको परिवेशभित्र क्रियाका कार्यको प्रकृति तथा वितरणलाई जनाउँछ । त्यसैले यसबाट क्रियाको विभिन्न अवस्था वा चरणहरू व्यक्त हुन्छ” (अधिकारी, २०४९:८७)

“कालभित्रका परिस्थितिमा कुनै क्रिया पूरा भइसकेको छ कि छैन, पूरा भइ सकेको क्रिया पनि भर्खरै पूरा भएको हो कि धेरै अघि पूरा भएको हो, काम पूरा भएको वक्ताले

भखरै चाल पायो कि पहिले देखि नै उसलाई थाहा थियो जस्ता कुनै खास परिस्थिति भित्रका मसिना कुराहरुको अतिरिक्त जानकारी पनि क्रियामा प्रयोग भएका रुपतत्वका आधारमा प्रकट हुन्छ भने कुनै खास परिस्थितिका ती विभिन्न अतिरिक्त सूचनाहरुलाई क्रियाको पक्ष भनिन्छ” (पोखरेल, २०५१:४८) ।

“पक्ष भनेको काल सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो र यसले काम कुन समय अवधिमा भयो भन्ने कुरा बताउँछ” (बन्धु, २०५३:८६) ।

पक्षले खास कालको परिवेश भित्र क्रियाको कार्यको प्रकृति तथा विवरणलाई जनाउँछ (अधिकारी, २०६२:१२१) ।

“एउटा कालावधिभित्रको समयको विभाजन जनाउने क्रियाको रूप पक्ष हो । कुनै कालको अवधि भित्र हुने घट्ने वा गरिने क्रियाका कार्यव्यापारको विशेष अवस्थालाई पक्षले जनाउँछ” (गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७:१७९) ।

“व्याकरणात्मक कोटि पक्षले क्रियाका कालको अवधि र अवस्थालाई बुझाउँछ” (शर्मा, लुइटेल्, २०६०:१३२) ।

उल्लेखित विद्वानहरुका पक्षका मतमतान्तरलाई केलाउँदा सम्पूर्ण व्याकरणविद् भाषाविद्हरुको मतैक्यता भएको पाइन्छ । भूतकालका सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात, अभ्यस्त गरी पाँचप्रकारका पक्ष छन् भने अभूत कालका सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण गरी तिनवटा पक्षहरु छन् ।

४.३.१ सामान्य पक्ष

कुनै एउटा काल विशेषण क्रियाको कार्य व्यापार सम्पन्न भएको जनाउने क्रियाको रूप सामान्य पक्ष हो (गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७:१८०) सामान्य पक्षले काल विशेषण क्रियाको सामान्य कार्य, व्यापारको बोध गराउँछ । यसले कार्यव्यापार पूरा भए नभएको जनाउँदैन । पक्ष बोधक कृदन्त न जोडिएर क्रिया पद बन्ने हुनाले यस पक्षलाई सामान्य भनिन्छ । नेपाली र सुरेल भाषाका सामान्य पक्षका तुलनात्मक उदाहरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेपाली	सुरेल
खायो	वाचदो (मानवेतर)
खायो	जाक्दो (मानवीय)
ल्यायो	राइदो
पकायो	पाक्दो
गऱ्यो	पाप्दो
गयो	लाएक
जन्तुभयो	लाएक
आएन	माजाक्सो
काटिछे	चोस्यौ
खाएँ	जाम्यक
जान्छु	जासा
खाँदिन	माज्याउन
खान्छे	ज्याउवा
लागेको छ	पासो वाऊ
ढाकेके छ	भी सुम्दो

४.३.२ अपूर्ण पक्ष

भूत तथा अभूत दुवै कालमा कामको निरन्तरता जनाउने पक्ष अपूर्ण पक्ष हो । यसमा काम सुरु भएको वा हुने तर पूरा भने भईनसकेको वा नसकिएको अवस्थाको बोध हुन्छ । यसलाई विद्वान वर्गले यसरी परिभाषित गरेका छन् ।

“कुनै खास कालवधिभिन्न क्रियाको कार्यव्यापार थालनी भएर सम्पन्न भइनसकेको वा कार्य भइरहेको जनाउने क्रियाको रूप अपूर्ण पक्ष हो” (गौतम, ओभा र सुवेदी, २०६७:१८२) ।

“यसले कथन क्षणमा कार्य हुँदै गरेको पक्षलाई बुझाउँछ । यसले क्रियाको कार्यव्यापार अहिले भइरहेको जानउँछ” (शर्मा, २०५२:११६) ।

अपूर्ण पक्ष अनाउन क्रियापदमा धातु+तै/दै वा तो/दो लाग्दछ । नेपाली धातुमा तै/दै वा तो/दो धातुमा इ+ रहेको, इ+ रहेकी, इ+रहेका बाट पनि अपूर्ण पक्षको बोध हुने गर्दछ । सुरेल भाषामा अपूर्ण पक्ष जनाउनका लागि धातुमा बाउनम्, बाउनाई, बाउवा, बाआ, बाउ जस्ता प्रत्यय लागेको पाइन्छ, जसलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

नपाली	सुरेल
म खाँदैछु ।	गो जास्यारा बाउना ।
हामी खाँदैछौं ।	गोपिसी जास्यारा बाउनाई ।
उ घुम्दैछ ।	आँ घुम पोसरा बाआ ।
खेत रोप्दैछन् ।	खुम्सरा वाप्देम् ।
पकाउदैछ ।	पासरा वाऊ ।
आउदैछन् ।	पिसोबाउनम् ।
पानी पर्दैछ ।	रेउ इसरा बाउनम् ।
हिड्दैछ ।	जाक्सोरा वाउवा ।
खाँदैछ ।	जासरा वाउवा ।

४.३.३ पूर्ण पक्ष

क्रियाको पूर्णता बुझाउने पक्ष पूर्ण पक्ष हो । कथन समयमा कार्यले पूर्णता पाइसकेको जनाउने रूपहरु पूर्ण पक्षका रूपहरु हुन् । यसको विद्वन् वर्गले यसरी परिभषित गरेका छन् ।

“कुनै एउटा कालावधिभिन्न क्रियाको कार्यव्यापार सम्पन्न भइसकेको जनाउने क्रियाको रूप पूर्ण पक्ष हो” (गौतम, ओम्हा, सुवेदी, २०६७:१८३) ।

“यसले क्रियाको कार्यव्यापार अधि नै सकिएका वा वितेको समयमा नै सकिउको, तर त्यसको प्रभाव चाहिँ अहिले पनि रहेको जानुँछ” (शर्मा, २०५२:११६-११७) ।

नेपाली भाषामा पूर्ण पक्ष जानउने रूप लिङ्ग, वचन अनुसार फरकफरक छन् जसमा धातुमा एको, एका, एकी वा इसकेको/इसकेका/इसकेकी+ कालबोधक प्रत्ययका रूपहरु हुन्छन् । भने सुरेल भाषामा धातु+ वाक्दी/नाइ, इक, बा, नाउ, थ्यो, योथ्यो, आथ्यो जस्ता प्रत्यय लोगेर पूर्ण पक्ष बनेको देखिन्छ ।

नेपाली	सुरेल
रोपेको थियो ।	फुल्ड्सराउना ।
खाएको थियो ।	जासुथ्यो ।
फुलेको थियो ।	बोइसो वाउवा
पाएको छु ।	पागिबोक्दी/पासर्थाथ्यो

४.३.४ अभ्यास्त पक्ष

पहिले बानीका रूपमा काममा अभ्यस्त रहे नि हाल/ अहिले उक्त नहुने अवस्थालाई अभ्यस्त पक्ष भनिन्छ । विभिन्न विद्वानले यसलाई यसरी परिभाषित गरेका छन् ।

“क्रियाको कार्यव्यपार पटक पटक हुने गरेको जनाउने क्रियाको रूप अभ्यस्त पक्ष हो” (गौतम, ओम्हा र सुवेदी २०६७: १८४) ।

“कार्यको आवृत्ति वा अभ्यस्त स्वभाव जनाउने पक्षलाई अभ्यस्त भनिन्छ” (अधिकारी, २०४९ : ८८) ।

अभ्यस्त पक्ष भूतकालमा मात्र प्रयोग हुन्छ । अभ्यस्त भूतकालले वितेका समयको बानी वा अभ्यासलाई संकेत गर्दछ । अभ्यस्त पक्ष जनाउन क्रियापदमा ‘धातु + थ्य’ जस्ता

जनाउन धातुमा थ्यो, नाई याउ जस्तो प्रत्यक्ष जोडिएको पाइन्छ । जसलाई तल देखाइएको छ ।

नेपाली	सुरेल
पढ्थ्यो	पढ्यौस्या थ्यो
गर्थिस्	ल्याउनलाई
बोल्थ्यो	लोपाराथ्यो
बोल्दैनथ्यो	लोमल्याऊ

४.३.५ अज्ञात पक्ष

काम पहिले नै भइसकेको तर त्यसको जानकारी भने भर्खरै भएको विशेष अवस्थाबोधक पक्ष अज्ञात पक्ष हो । कामको समयका वारेमा ज्ञात नहुने भएकाले यसलाई अज्ञात पक्ष भनिएको हो । अज्ञात पक्ष भूतकालिक क्रियापदमा मात्र प्रयोग हुने गर्दछ । यसलाई विभिन्न विद्वान्हरूले यसरी परिभाषित गरेका छन् ।

“क्रियाको कार्यव्यापार बितेका समयमा सम्पन्न भइसकेको तर त्यसको जानकारी अभूतकालमा आएर मात्र भएको जनाउने क्रियाको रूप अज्ञात पक्ष हो” (गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७: १८५) ।

“यस पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार बितेको समयमा थाहै नभइसकेको तर अहिले थाहा भएको जनाउँछ” (शर्मा, २०५२ : ११७) ।

अज्ञात पक्ष जनाउनका लागि भूतकालमा कार्य भएको र अभूतकालमा थाहा भएको हुँदा जनाउनका लागि भूतकालिक प्रत्यय ‘य्’ र अभूतकालिक प्रत्यय ‘छ’ दुवै रहन्छन् । अज्ञातपक्ष जनाउन क्रियाकदमा ‘धातु + ए छ’ को रूप प्रयोग हुन्छ । सुरेल भाषामा पनि धातुमा पादा, डाबादा, इक्, ड्बा, दाआ, दो, यउवा, यक् जस्ता प्रत्यय जोडिई अज्ञात पक्ष बन्दछन् जसलाई उदाहरणमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

नेपाली	सुरेल
निदाएछु	निदवाउवा / निदपाक्ष
गइछस्	लायक
जानु भएछ	ल्याउनाई
पढेछ	पढेदो
भरेछ	यम्दाआ
भुलेछ	उम्दाआ
भुलेछु	भुलेडबा
हराएछौं	जाम्दा
रोपिएछ	जा खुमीक्
परेछ	रिडबा
अस्ताएछ	दोड्बा

४.४ भाव / वृत्ति

क्रियासँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि भाव हो । यसले अर्थ वा वृत्तिलाई बुझउँछ । यसको बारेमा विभिन्न विद्वानहरूले चर्चा (परिभाषित) गरेका छन् ।

“क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने कोटिलाई भाव वा वृत्ति भनिन्छ” (अधिकारी २०४९ : ८९) । “भाव क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो र यसको सम्बन्ध पुरै वाक्यसँग रहन्छ” (बन्धु, २०५३ : ८७) । “अर्थ भनेको वक्ताको मनोभावको भिन्नता हो यसलाई भाव वा वृत्ति पनि भन्दछन्” (आचार्य २०५८ : १००) । “वक्ताले केही बोल्दा वा लेख्दा जुनकुरा व्यक्त हुन्छ त्यसमा उसको वृत्ति वा आशय रहन्छ । क्रियाका रूपबाट व्यक्त हुने वक्ता वा लेखकको निश्चय, अनिश्चय, विन्ती, सम्भावना, इच्छा, विधि, आज्ञा, सङ्केत आदि वा आशयलाई भाव भनिन्छ” (गौतम, ओझा

र सुवेदी, २०६७ : १८५) । “व्याकरणात्मक कोटि भाव वा अर्थले वक्ताको वृत्तिलाई बुझाउँछ” (शर्मा र लुईटेल : २०६० : १३३) ।

माथिका यी परिभाषालाई नियाल्दा भाव भन्नाले वक्ता वा लेखकको अभिप्राय वा आशय हो भन्ने बुझिन्छ । भावलाई अर्थ पनि भनिन्छ । यो क्रियाका रूपबाट व्यक्त हुने व्याकरणात्मक कोटि हो । नेपाली व्याकरणमा सामान्यार्थ आज्ञार्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थ गरी भाव पाँच किसिमका छन् । यी मध्ये सामान्यार्थ बाहेक अन्य भाव व्यक्त गर्न छुट्टै प्रत्यय लाग्दछन् ।

४.४.१ सामान्यार्थ

वक्ता वा लेखकको सामान्य अर्थ कृति वा आसय वा निश्चय बुझाउने क्रियाका रूपलाई सामान्यार्थ भनिन्छ । यसको कृयाले निश्चिताको भाव व्यक्त गर्ने हुनाले यसलाई निश्चयार्थ पनि भनिन्छ । विभिन्न विद्वानहरूले यसलाई यसरी यरिभाषित गरेका छन् ।

सामान्य आशय मात्र व्यक्त गर्ने क्रियाको रूपलाई सामान्यार्थ भनिन्छ । यसलाई निश्चयार्थ पनि भन्ने गरिएको छ (गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७ : १८५) ।

‘यसमा क्रियाले सामान्य भाव वा निश्चय बुझाउँछ’ (शर्मा, २०५२ : १२०) ।

‘वक्ता वा लेखकको सामान्य वृत्ति वा निश्चय बुझाउने क्रियारूपलाई सामान्यार्थ भनिन्छ (शर्मा २०५४ : २९७) । माथिका परिभाषाबाट सामान्यार्थ भन्नाले सामान्य सूचना मात्र व्यक्त हुने हुनाले यसलाई सामान्यार्थ भनिएको प्रमाणित हुन्छ । सुरेल भाषामा सामान्यार्थलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

नेपाली	सुरेल
खान्छ	जाप्लो
खायो	ज्याउ
बुन्छ	लोना
खान्छे	ज्याउवा

खान्छु	ज्याउन
बस्छु	बाउना
गइस	आएक
पढ्छ	पढेउ

४.४.२ आज्ञार्थ

क्रियाको माध्यमबाट आज्ञा, आदेश, अनुरोध आदि भाव व्यक्त हुनुलाई आज्ञार्थ भनिन्छ । यसलाई विभिन्न विद्वानहरूले यसरी परिभाषित गरेका छन् ।

‘यसले आज्ञार्थ भाव बुझाउँछ र यो द्वितीय पुरुषमा हुन्छ । वाक्यमा आज्ञाको भाव बुझाउँछ र यो द्वितीय पुरुषमा हुन्छ । वाक्यमा आज्ञा रहन पनि सक्छ, नरहन पनि सक्छ’ (शर्मा, २०५२ :१२०) ।

‘वाक्यमा क्रियाको रूपबाट वक्ता वा लेखकको आज्ञा, आदेश, हुकुम आदि जनाउने मनोभाव व्यक्त हुन्छ भने त्यसालाई आज्ञार्थ भनिन्छ’(गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७:१८६) ।

‘वक्ता वा लेखकको आज्ञा, आदेश, हुकुम आदि वृत्ति बुझाउने क्रियारूपलाई आज्ञार्थक भनिन्छ” (शर्मा, २०५६ : २९८) ।

माथिका परिभाषाबाट आज्ञार्थक भन्नाले वक्ता वा स्रोता बीच प्रत्यक्ष सम्पर्कमा हुने भाव हो । आज्ञार्थ भावमा क्रियाको कार्यव्यापार सम्पन्न गर्न आदेश दिने र कार्यव्यापार सम्पन्न गर्ने कर्ता भिन्न भिन्नै हुन्छन् । यो द्वितीय पुरुषमा मात्र व्यक्त हुन्छ ।

नेपाली

सुरेल

तँ घर जा ।

गे सिम लाउ ।

तँ घरमा भात पका ।

गे खिमलास्या का पाउ ।

दाल पकाऊ ।

पाइतो पाऊ ।

तिमीहरु आज खाना खाओ ।

गेपिसी मुल का जाआ ।

तँ रता आइज ।

गे इन्सो पिउ ।

खुरु खुरु स्कुल जाऊ ।

खुरु खुरु स्कुल लाउ ।

तिमी भरे आउनु ।

गे नन्सो पिउ ।

तिमीहरु आऊ ।

गे पिसू पिसू ।

आमा मीठो भात पकाउनु ।

गमुम् ब्लोसो का पाउ ।

तिमी घर जाऊ ।

गे सिस् लौ ।

तँ छिटो छिटो हिँड ।

गे छिटो छिटो गाक् ।

बुवा मलाई कलम ल्याइदिनु ।

आपुम गोकल कलम राइसेगी ।

तिमीभात खान जाउन ।

गे का जासरा ल्याउन ।

४.४.३ इच्छार्थ

क्रियापदको माध्यमबाट वाक्यको इच्छाको भाव प्रकट हुनु इच्छार्थ हो । यसले इच्छा, अनुरोध, आर्शिवाद, विन्ती आदि भावनालाई बुझाउँछ । इच्छार्थलाई विद्वानहरुले यसरी परिभाषित गरेका छन् ।

‘यसले अनुरोध, अनुनय, विन्ती, प्रार्थना इच्छा आदि भाव बुझाउँछ (शर्मा, २०५२ : १२१) ।

‘वाक्यमा क्रियाका रूपबाट व्यक्त हुने वक्ता वा लेखकको अनुरोध विन्ती, आशीर्वाद, प्रार्थना, श्राप, इच्छा आदि मनोभावलाई इच्छार्थ भनिन्छ । इच्छार्थ भाव अभूत कालमा मात्र व्यक्त भएको हुन्छ ।’ (गौतम, ओझा र सुवेदी २०६७ : १८६) ।

‘वक्ता वा लेखकको अनुरोध, अनुनय, विन्ती, प्रार्थना, इच्छा, आदि वृत्ति बुझाउने भावलाई इच्छार्थक भनिन्छ’(शर्मा, २०५४ : २९८) ।

नेपाली

सुरेल

म भात खाऊँ ।

गो का जाचाक् ।

म खेत जाऊँ ।	गो पेवुम् लाचाक् ।
म रातमा आउँछु ।	गो दुड्डिसरा पिउना ।
म गोठबाट विहानै उठेर आउँछु ।	गो गोठान् बोक्स्या पिउना ।
उनीहरू सिङ्गली जाउन् ।	आँपिसी सिङ्गती आमुल ।
म चै भोली जान्छु ।	गोचै दिएनात् ल्याउना ।
पानी परोस् ।	रेउ हिला ।
तिमी सिमी उखाल ।	गो परोस दुल ।
म भित्र आउँ ।	गो खिमाङ्गो पिउना ।
तैले भात खाए ।	गे का जाई ।
तँ चिरायु भएस् ।	गे चिरञ्जीवी दुम् ।

४.४.४ सम्भावनार्थ

क्रियाको कार्य व्यापारले निश्चित नभइ सकेको सम्भावना, अनुकूल, सन्देह आदिको बोध गराउने सम्भावनार्थ हो । नेपाली भाषामा यसका लागि क्रियाको भिन्न भिन्न रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ । विभिन्न विद्वानहरूले यसरी परिभाषित गरेका छन् ।

‘निश्चित भइनसकेका कुराको अनुमान वा सम्भावना बुझाउनेलाई सम्भावनार्थ भनिन्छ’ (अधिकारी, २०४९ :९०) ।

“वाक्यमा क्रियाको रूपबाट वक्ता वा लेखकको अङ्कल, अनुमान वा सम्भावनाको भाव व्यक्त हुन्छ भने त्यसलाई सम्भावनार्थ भनिन्छ । क्रियाको कार्यव्यापार सम्पन्न हुने वा नहुने कुनै निश्चितता नहुने हुँदा यसलाई अनिश्चयार्थ पनि भन्ने गरिएको छ” (गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७:१८६) ।

यसले अभूतकाल अन्तर्गत भविष्यत्मा हुने कार्यलाई जनाउँछ ।

नेपाली

सुरेल

म भरे घर आउँला ।

गो एके खिम् जाउन ।

तँ भात खालास् ।

गो का ज्याउ नाई ।

आज पानी पर्ला ।

मुलत् रेऊ हिचाक्दो ।

म खेतमा पानी हेर्न जाउँला

गो पेवुम् वाङ्कोथा ल्याउना ।

खाजा खालास् ।

जार जाई

उसले घर धान्ला ।

आँम खिम् धानेवा ।

उसले लेख्न जान्ला ।

आँम बेक्चा जोगा ।

४.४.५ सङ्केतार्थ

क्रियाको कार्य व्यापारको संकेत भाव व्यक्त भएमा सङ्केतार्थक हुन्छ । कारण र कार्य जनाउने दुई क्रियाद्वारा व्यक्त हुने भावलाई सङ्केतार्थ भनिन्छ । विभिन्न विद्वानहरूले सङ्केतार्थ भावको यसरी व्याख्या गरेका छन् ।

‘क्रियाहरूका बीच अनुमानात्मक वा काल्पनिक कारण र कार्यको स्थिति रहेमा सङ्केतार्थ भाव व्यक्त हुन्छ’ (अधिकारी, २०४९ : ९९) ।

‘वाक्यमा एउटा क्रियाको रूपबाट कारण र अर्को क्रियाको रूपबाट कार्य बुझाई यसो भए यसो हुन्छ भन्ने सर्तको भाव प्रकट भएमा त्यसलाई सङ्केतार्थ भनिन्छ’(गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७ : १८७) ।

सर्त पूरा भए काम हुने र सर्त पूरा नभए काम नहुने अनिश्चितता जनाउने हुँदा सङ्केतार्थलाई अनिश्चयार्थ पनि भनिन्छ । सुरेल भाषामा सङ्केतार्थ भावलाई यसरी देखाइएको हुन्छ ।

नेपाली

सुरेल

उसले बोलायो भने जान्छु ।

आम् बेइदीभने गो ल्याउन ।

तँ डराइस् ।

गे हिनेक ।

धान सुकेको छ ।

बुर्र छोर्सा बाऊ

यो धान कुराको करुणाले दिएको ।

ये बुर्र सुम्गेये कुरारुमी करुणाम् गेसो ।

नाङ्लोको मोल देको ।

गेला मुल गेसो ।

कहिले जात्रामा गीत गाउनु ।

गेना जातु जाकस्या खुम्सो पाचाम् ।

४.५ वाच्य

वाक्यमा कर्ता, कर्म र भावका आधारमा कुनै कुरा अभिव्यक्त गर्ने तरिकालाई वाच्य भनिन्छ । वाच्यलाई विभिन्न विद्वानहरूले यसरी परिभाषित गरेका छन् :

“वाक्यमा कर्ता, कर्म वा भाव (क्रिया) मध्ये कुनै एकलाई प्रधान मान्ने व्याकरणात्मक युक्तिलाई वाच्य भनिन्छ” (अधिकारी, २०४९: ११७) ।

“वाक्यमा क्रियापद चाहिँ वाचक बुझाउने हो र क्रियापदबाट बुझिने नाम (कर्ता वा कर्म) चाही वाच्य हो” (पोखरेल, २०५४ : ८३) ।

“क्रियाको विषय कर्ता, कर्म वा भावलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि वाच्य हो । यसले नामिक पद र क्रियाको सम्बन्धलाई जनाउँछ । वाक्यमा कर्ताको कर्मको वा क्रियाको प्रधान्य रहन्छ” (गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७ : १८७) ।

“व्याकरणात्मक कोटि वाच्यले अर्थमा परिवर्तन नगरी वाक्यका क्रियाको सम्बन्ध कर्ता र कर्मसँग फेर्ने ढुङ्गालाई बुझाउँछ” (शर्मा र लुइटेल्, २०६० : १३३) ।

माथि दिइएका नेपाली भाषाका व्याकरणविद् वा भाषाविद्हरूको परिभाषाबाट के प्रष्ट हुन आउँछ भने वाच्य भनेको भनिनु वा क्रिया वाचक र क्रियाको सम्बन्ध वा सङ्गति कर्ता अनुसार कर्म अनुसार वा भाव अनुसार अनुबन्ध हुन्छ, त्यो नै वाच्य हो । नेपाली भाषामा कर्ता, कर्म र भाव

गरी तीन किसिमका वाच्य छन् जसलाई कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य गरी देखाइएको छ ।
नेपाली भाषामा जस्तै सुरेल भाषाका वाच्यलाई पनि सोही अनुसार देखाउन खोजिएको छ ।

४.५.१ कर्तृवाच्य

कर्ता प्रमुख भई कर्ताकै लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर अनुसार क्रियापदको रूप रहने वाक्यलाई कर्तृ वाच्य भनिन्छ । कर्तृवाच्यको क्रियापद सकर्मक वा अकर्मक दुवै हुन सक्छ । यसलाई विभिन्न विद्वानले यसरी परिभाषित गरेका छन् ।

‘वाक्यमा कर्ता प्रधान वा वाच्य भई प्रयोग हुने व्याकरणात्मक युक्तिलाई कर्तृवाच्य भनिन्छ’ (अधिकारी, २०४९ : ११८) । “क्रियाको सङ्गति कर्तासँग रहने वाच्य कर्तृवाच्य हो” (गौतम, ओझा र सुवेदी, २०६७ : ११३) ।

माथिको परिभाषाबाट के प्रमाणित हुन्छ भने कर्तृवाच्य भनेको कर्ता प्रमुख रहने वाच्य हो । सुरेल भाषाका कर्तृवाच्यका वाक्य निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

नेपाली	सुरेल
उ भात खान्छ ।	आँ का ज्याऊ ।
म घर बनाउनेछु ।	इम्वाजु खिम् पादा ।
तँ घर गइस् ।	गे खिम् लाएक् ।
रामले श्यामलाई कुटेछ ।	रामुमी श्यामकली थादावा ।
श्याम पढ्छ ।	श्याम पढेउ ।
छोरा खान्छ ।	दाउ ज्याउवा ।
कालेले किताब हरायो ।	कालेमी किताब साम्दो ।
बहिनी घर गई ।	लोउ खिमिम् लादा ।
गीताले भात पकाई ।	गीतामीका पाक्दो ।

४.५.२ कर्म वाच्य

कर्म प्रमुख भई कर्मकै लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर अनुसार रहेको क्रियापदको रूपलाई कर्मवाच्य भनिन्छ। यसलाई विभिन्न विद्वानहरूले यसरी परिभाषित गरेका छन्।

“सकर्मक क्रियामा आउने कर्मलाई कर्ताका रूपमा स्थापित गरी वाक्य प्रस्तुत गरिएमा कर्मवाच्य हुन्छ” (गौतम, ओम्भा, सुवेदी : २०६७ : ११३)।

माथिका परिभाषाबाट कर्मवाच्य भनेको कर्म प्रमुख रहने वाच्य हो। सुरेल भाषामा नेपाली भाषामा जस्तै क्रियापदमा ‘सरा’ जोडिएर कर्मवाच्य बन्दछ।

नेपाली

सुरेल

कोदो रोपिएछ।

जा खुमीक्।

हामीद्वारा भात खाइन्छ।

गापिसी का जासरा।

रमेशद्वारा फुल रोपियो।

रमेशुम् फुङ् ल्फुङ्सरा।

रामद्वारा घाँस ल्याइयो।

रामुम् घाँस राइसरा।

४.५.३ भाव वाच्य

क्रिया, भाव वा सम्पन्न हुने काम नै मुख्य भई बन्ने क्रियापदको रूपलाई भाववाच्य भनिन्छ। भाववाच्यको क्रियापद अकर्मक मात्र हुन्छ। यसलाई विभिन्न विद्वानहरूले यसरी परिभाषित गरेका छन्।

“वाक्यमा भाव वा क्रियाको प्रधानता रहने यक्तिलाई भाववाच्य भनिन्छ। यो स्थिति मुख्यतः अकर्मक क्रियामा देखिन्छ” (अधिकारी, २०४९ : ११७)।

“क्रियाको सम्बन्ध कर्ता कर्मसँग नरही सोही क्रियाको भावसँग रहने वाच्य भाववाच्य हो। भाववाच्यको क्रियापद प्रायः अकर्मक हुन्छ र क्रियापदमा धातुसँग ‘इ’ गाँसिन्छ। क्रियापदको सङ्गति जहिलेसुकै तृतीय पुरुष एकवचन, पुलिङ्ग र अनादरवाचीमा रहन्छ” (गौतम, ओम्भा र सुवेदी, २०६७ : १८९)।

माथिका विद्वानवर्गका परिभाषित परिभाषाले भाववाच्य भनेको क्रियाको सम्बन्ध भावसँग रहने वाच्य भाववाच्य हो । नेपालीमा क्रियापदमा धातुसँग 'इ' गासिन्छ, र जहिले सुकै तृतीय पुरुष, एकवचन, पुलिङ्ग अनादरवचीमा रहन्छ । सुरेल भाषामा कर्मवाच्यकै समान रूप चलेको देखिन्छ :

नेपाली

सुरेल

छोराद्वारा बाबुलाई ढोगियो ।

दाउ आला सेउ पाप्सरा ।

लठ्ठीद्वारा पिटियो ।

कोक्चेमी थाइसरा ।

छोराद्वारा ढोगियोस् ।

दाउमी स्योसरा ।

ऊ द्वारा भर धानिएला ।

आम्मी खिम् धानेसरा ।

४.६ ध्रुवीयता (करण/अकरण)

वाक्यमा क्रियाले दिने अर्थ सकारात्मक वा नकारात्मक के छ भन्ने आधारमा ध्रुवीयता निर्धारण गरिन्छ । क्रियाले सकारात्मक अर्थ दिएमा करण र नकारात्मक अर्थ दिएमा अकरण हुन्छ । ध्रुवीयतालाई विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नै प्रकारले परिभाषित गरेका छन् ।

'न सर्ग जोडिए र निशेध अर्थ बुझाउने रूपावलीलाई अकरण भनिन्छ । जुन शब्द वा पदमा निशेध बुझाउन 'न' सर्ग जोडिएको छैन त्यस्ता रूपावलीलाई करण (एफरमेटिभ) भन्ने चलन छ' (पोखरेल, २०४९ : ६१) ।

"क्रियाको निषेधात्मक अर्थबोध गराउने व्याकरणिक कोटिलाई अकरण भनिन्छ । अकरण जनाउन क्रियापदको सुरु, बीच र अन्त्य मध्ये कुनै एक स्थानमा निषेधार्थी 'न' जोडिन्छ' (गौतम, र सुवेदी २०६७ : ११४) ।

"अकरण भनेको वाक्यबाट प्रकट हुने निषेधात्मक कार्य व्यापार हो । करण वाक्यलाई अकरण बनाउनु पर्दा त्यसको क्रियालाई बदल्नु पर्दछ' (आचार्य, २०५८ : १४०) ।

'क्रिया पदको निषेधात्मक कार्य जनाउने व्याकरण युक्तिलाई अकरण भनिन्छ (अधिकारी, २०६१ : ८५) ।

प्रस्तुत गरिएका विभिन्न विद्वानका परिभाषाहरूबाट सकारात्मक वा हो भन्ने भाव बुझाउने वाक्यलाई करण र निशेध वा नकारात्मक भावलाई बुझाउने वाक्यलाई अकरण हुने गर्छ भन्ने प्रमाणित हुन्छ ।

नेपाली भाषामा अकरण जनाउन क्रियापदमा वा पदमा पदादि, पदमध्ये र पदान्तमा 'न' रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ भने सुरेल भाषामा पदादिमा 'मा' रूपको प्रयोग गरेर नकारात्मक वा अकरण जनाउने गरेको पाइन्छ भने पदमध्ये र पदान्तमा कुनै पनि रूपको प्रयोग भएको पाइदैन ।

नेपाली

सुरेल

उसले भात खायो ।

आँम् का जाक्दो ।

उसले भात खाएन ।

आँम् का मा जावा ।

उसले खेत खन्यो ।

आमी पेवु मादोसा ।

हामी चरीकोट जाउँला ।

गेनुगो चरीकोट लाचा ।

हामी चरीकोट नजाउँला ।

गेनुगो चरीकोट मालाचा ।

भैसीको काँचो मासु नखाऊ ।

मेसा चेकु से माबाउ ।

श्याम भात खाएर गयो ।

श्याम का माजाक्मे/माजाम्मे लागदा ।

गहुँ भुटेर खा ।

चेर कारस्या माजाऊ ।

खेतमा रोपाइँ भयो ।

चेर कारस्या मा जाऊ ।

खेतमा रोपाइँ भएको छैन ।

पेवुम् रोपाँई पासो ।

खोला तर्न सकिएन ।

गुलो सोड्ने माजाम् ।

चोया लामो छ ।

गला ज्योसारा बाऊ ।

चोया छोटो छैन ।

गला दुपी बाऊ ।

यसपाली हिमालयमा हिउँ पन्यो ।

याम्बाजु हिमालुम् फुड्हिऊ ।

यसपाली हिमालयमा हिउँ परेन ।

याम्बाजु हिमालुम फुङ्हिऊ ।

असिनाले बाली खतम बनायो ।

सेरुमी बुर खदम पाप्दो ।

खीर मीठो छ ।

खीर बोसो वा ।

घाम त लाग्यो ।

नामीदा पाप्दो ।

घाम त लागेन ।

नामीदा मापाप्दो ।

पानीले ठीक गर्‍यो ।

रेउमी ठीक पाउ ।

पानीले ठीक गरेन ।

रेउमी ठीक मापाउ ।

सीमी धेरै फल्यो ।

पेरोस इसी सेदा ।

सीमि धेरै फलेन ।

पेरोस इसी मासेदा ।

४.७ निष्कर्ष

नेपाली भाषामा कालका दुई रूप देखिए जस्तै सुरेल भाषामा पनि कालका दुई रूप नै देख्न सकिन्छ । नेपाली भाषामा क्रियाको भूतकालिक रूपको रचना यो/योँ/ई/इन/ए/एँ आदि प्रत्ययबाट गरिन्छ भने सुरेल भाषामा भूतकालिक रूपको रचना धातुको आधारमा दो/बाउ/दा/दि/एक/अक/देम्/यो/सो/वा आदि प्रत्यय लागेर बन्ने गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा अभूत कालमा भविष्यत् र वर्तमान भए जस्तै सुरेल भाषामा पनि अभूत कालमा भविष्यत् काल र वर्तमान काललाई मेल गराउन सकिन्छ । नेपाली भाषामा वर्तमान कालिक रूप रचनामा उमे/दो/नाइ/उना/उन/वाउवा/उवा/वा/छौवा/वाउ/औना जस्ता प्रत्ययबाट बन्ने गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषाका भविष्यत् कालिक रूपको रचना धातुमा नेइ/नेछौँ/नेछिन्/नेछस्/नेछ्यौँ/आदि प्रत्यय लागेर बने जस्तै सुरेल भाषामा पनि नाकि/नकी/उनम्/नाई/उवा/जस्ता प्रत्यय लागेर बनेको पाइन्छ । नेपालीमा समान सुरेल भाषामा पनि समान पक्ष व्यवस्था भएको पाइन्छ । सुरेल भाषाका क्रियापदमा कतै कतै भने केही मात्रामा एउटै प्रयोग भएको पनि देखिन्छ । नेपाली भाषामा अपूर्ण जनाउने धातुमा तै/दै लगाए जस्तै सुरेल भाषामा बाउनाई/बाआ/बाउना/बाउवा/बाउ जस्ता प्रत्यय लागेको पाइन्छ । नेपालीमा पूर्ण पक्ष जनाउन इसकेका/इसकेकी/एको/एका/एकी प्रत्यय धातुमा जोडिए जस्तै सुरेल भाषामा धातुमा

वाक्दी/नाइ/इक/बा/नाउ/यो/योथ्यो/आथ्यो जस्ता प्रत्यय लागेर पूर्ण पक्ष भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा अभ्यस्त पक्ष जनाउन धातुमा ध्य जस्ता रूपको प्रयोग भएको पाइन्छ भने सुरेल भाषामा धातुमा थ्यो/नाई/याउ जस्ता प्रत्यय जोडिएर क्रियापदको रूपरचना निर्माण भएको पाइन्छ । नेपालीमा अज्ञात पक्षको बोध गराउन भूतकालिक प्रत्यय 'य' र अभूत कालिक प्रत्यय 'छ' धातुमा एछ प्रत्यय प्रयोग हुन्छ भने सुरेल भाषामा धातुमा, पादा/डाबा/दा/इक्/ड्बा /दाआ/दो/उवा/यक् जस्ता प्रत्यय जोडिइ अज्ञात पक्ष बनेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा भाव/अर्थ जनाउने सामान्यार्थ, आज्ञार्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ, सङ्केतार्थ जस्ता पाँचप्रकारका देखाइए जस्तै सुरेल भाषाका पनि पाँचै रूप देखाइएको छ । नेपाली भाषामा अकरण जनाउन करण वाक्यको क्रियापदमा वा अन्य पदमा न रूपको प्रयोग पदादि, पद मध्ये, पदान्तमा प्रयोग भएजस्तै सुरेल भाषामा क्रियापदका पादादिमा 'मा' लागेर अकरण बन्ने गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा वाच्य कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य भए जस्तै सुरेल भाषामा पनि यसका यिनै रूपदेखाई प्रयोग गरिएको छ ।

अध्याय पाँच

उपसंहार तथा निष्कर्ष

नेपाली भाषा र सुरेल भाषाको व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गर्ने उद्देश्यले तयार गरिएको यस शोध पत्रको पहिलो अध्ययनमा शोध परिचय एवंम् अध्ययन विधि प्रस्तुत गरिएको छ । दोस्रो अध्ययनमा नेपाली र सुरेल भाषाको सामान्य परिचय, नेपाली सुरेल दुवै भाषाको पारिवारिक सम्बन्ध, भौगोलिक विस्तार भाषिकाहरू, साहित्यिक रूपरेखा एवंम् पारस्परिक सम्बन्ध प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शोध पत्रको तेस्रो अध्यायमा नेपाली भाषा र सुरेल भाषाका नामिक पदका व्याकरणिक कोटिको परिचय दिई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । तुलनाका क्रममा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर र कारकका आधारमा दुवै भाषा र भाषाका उदाहरण प्रस्तुत गरी तिनका तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । त्यसै गरी यस शोध पत्रको चौथो अध्यायमा नेपाली र सुरेल दुवै भाषाका क्रियापदको व्याकरणिक कोटिहरूका परिचय दिई काल, पक्ष, भाव र वाक्य, वाच्य, भाव /वृत्ति ध्रुवीयता (करण/अकरण) दुवै भाषाका उदाहरण सहित प्रस्तुत गरी तिनका तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

नेपाली भाषा नेपालको कार्यालयीय कामकाज देखि विभिन्न सञ्चार माध्यमको प्रमुख माध्यम र अभिलेखीकरण आदि कार्यमा प्रयोग भएको पाइन्छ । यस भाषाको प्रयोग विद्यालय तहदेखि विश्वविद्यालय तहसम्मको पठनपाठनमा यस भाषाको शब्दकोश लेखन व्याकरण लेखन साहित्यिक लेखन आदि कार्यहरू अत्याधिक मात्रमा भएको पाइन्छ । अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा विभिन्न विश्वविद्यालयबाट विद्यावारिधीय अध्ययन भएको र यसका विभिन्न पक्षको बारेमा अध्ययन भएको देखिन्छ । यस भाषाको वक्ताहरू नेपालमा विशेष देखिएता पनि विश्वका विभिन्न मुलुक, भारत, भुटान, वर्मा जस्ता मुलुकमा बसोवस गर्दै आएका र हाल विश्वका सम्पूर्ण देश देशान्तरमा फैलिएको पाइन्छ । भारतका तथा भुटानका विभिन्न स्थानका वक्ताहरूको सम्पर्क भाषाका रूपमा स्थापित भई प्रयोग भएको पाइन्छ ।

सुरेल भाषा नेपालको दोलखा जिल्ला सुरी गा.वि.स. सुरी खोलाका किनारी पाखामा बसोबास गर्ने अल्पसंख्यक सुरेलहरूको आफ्नो जातीय भाषाको रूपमा प्रयोग गर्दै आएको

भाषा हो । यस भाषा नेपालकै अल्पसंख्यक भाषिमा पर्ने भएकाले नेपाल सरकारको वि.सं. २०६८ सालको जनसंख्या तथ्याङ्कमा मात्र पर्न सफल भएको पाइन्छ । वि.सं. २०६८ पूर्व यस भाषालाई सुनुवार भाषा र जातिलाई सुनुवार जातिमा गाभिएको पाइन्छ । सुरेल भाषी नेपालमा ३०० का हाराहरीमा भएका र सुरेल भाषा भाषिक व्यवहारबाट लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेका देखिन्छ । सुरेल भाषी बालबाच्चाहरुले सुरेल भाषाको प्रयोग नगरी स्थानीय नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने गरेका छन् । यस तथ्यलाई नियाल्दा आगामी दिनमा सुरेल भाषा लोप हुने देखिन्छ । सुरेल भाषाका कुनै पनि साहित्यिक गतिविधि हुने नगरेका र स्थानीय लौकिक संस्कृति पनि लोपोन्मुख अवस्थामा नै रहेको देखिन्छ ।

लोक साहित्यका दृष्टिकोणले सामान्य घाँसी गीत तथा कृषि गीत गाउने गरेका ती गीतहरु पनि बुढबुढीले प्रयोग गर्ने तर हाल प्रयोगमा नरहेको तथ्य स्थानीय सुरेलहरु बताउँछन् । नेपाली र सुरेल भाषा दुवै भाषाका भाषिक क्षेत्र एउटै भएकाले र सुरेल भाषाका वक्ताहरुले नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने भएकाले सुरेल भाषामा नेपाली तथा स्थानीय भाषा (तामाङ्ग, शेर्पा) को प्रभाव परेको पाइन्छ ।

नेपाली र सुरेल दुवै भाषा भिन्न भिन्न भाषा परिवारका भाषा हुन् । शब्द भण्डारका दृष्टिले नेपाली भाषाका तुलानामा सुरेल भाषामा कुनै पनि शब्दभण्डार हाल सम्म प्रकाशित भएको देखिँदैन । आधिकारिक रूपमा सुरेल भाषाका कुनै पनि ग्रन्थ प्रकाशित छैनन् । भने नेपाली भाषाका नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक र निपात आदिको समान अवस्था पाइन्छ तर ध्वन्यात्मक परिवर्तन भने पाइन्छ । सुरेल भाषामा नेपाली भाषामा जस्तो लिङ्ग भेद नाममा पाइए तापनि क्रियापदमा पाइँदैन । वचनका दृष्टिकोणले सुरेल भाषामा एक वचन बहुवचन हुने गरेको पाइन्छ । नेपाली भाषामा हरूले बहुवचन प्रतिनिधित्व गरे जस्तो सुरेल भाषामा 'पिसी' प्रत्ययले बहुवचको प्रतिनिधित्व गरेको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा जस्तै सुरेल भाषामा कालको प्रयोग भएको पाइन्छ । वर्तमान र भूतकालको प्रभाव प्रष्ट छुटिन्छ भने भविष्यकाल चाहिँ वर्तमान काल समान चलेको पाइन्छ । सुरेल भाषामा जाकदो (खायो) गप्दो (दियो) राइदो (ल्यायो) जस्ता क्रियापदको प्रयोग भूतकालमा भएको पाइन्छ । भने वर्तमान कालमा गोवा (दिन्छ) लेख्तरावाउवा (लेखिन्छ) जस्ता क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

नेपाली भाषामा सामान्य पक्षमा यो , खायो, गयो, भन्यो, सुत्यो, भएजस्तै सुरेल भाषामा (दो), बाप्दो, जाक्दो, सेप्दो, राइदो, जस्तो प्रत्ययको प्रयोग भएको पाइन्छ । पूर्ण पक्षमा 'वाउवा' (भएको थियो), अपूर्णमा 'वाउनम्' (हुदैछ) अभ्यस्तमा 'व्यो' क्रियाको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

नेपालीमा जस्तै सुरेल भाषामा सरल र तिर्यक कारक गरी कारकका दुई प्रकारका प्रयोग भएको पाइन्छ । दाउ (छोरा) दामुम् (छोराले) छोराको) यसका उदाहरण हुन् । सुरेल भाषामा नेपाली भाषाको जस्तै वाच्यमा परिवर्तन कर्तृवाच्य कर्मवाच्यमा फरक देखिए पनि कर्मवाच्य र भाववाच्यमा फरक देखिँदैन ।

नेपाली भाषामा क्रियापदमा 'न' सर्ग जोडिएर करणलाई अकरण बने जस्तै सुरेल भाषामा 'मा' सर्ग जोडिएर अकरण जनाउने गरेको पाइन्छ । पदादिमा प्रयोग भए पनि पदान्त र पदमध्यमा भने कुनै पनि प्रयोग भएको पाइँदैन ।

समग्र रूपमा नियाल्दा सुरेल भाषा भोट चिनियाँ भाषा अन्तर्गत राइकिराती भाषामा पर्ने भाषाका रूपमा देखिन्छ भने भाषिक सन्निकटताका कारण यो भाषाको स्वर/ध्वनी तामाङ्ग सँग मिल्दो तथा नेपाली करण भएको पाइन्छ ।

५.१ भावी अध्ययन अनुसन्धानका पक्षहरु

सुरेल भाषालाई हाल आएर वि.सं २०६८ को तथ्याङ्कले छुट्टै भाषाको रूप प्रदान गरेको अवस्थामा सुरेल भाषा सम्बन्धि विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान हुन आवश्यक देखिन्छ । यस शोधकार्यमा सुरेल भाषाको व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन भएको छ । आगामी दिनमा व्याकरण लेखन शब्दकोश लेखन तथा सुरेल भाषिक साहित्य लेखनको आवश्यकता यस शोधकार्यले प्रष्ट्याएको छ । अध्ययनका केही पक्षहरु निम्नानुसार उल्लेख गरिएका छन् ।

- क) सुरेल भाषा र जिरेल भाषाको तुलनात्मक अध्ययन ।
- ख) सुरेल भाषाको वर्णतात्विक, ध्वनीतात्विक, अर्थतात्विक अध्ययन ।
- ग) सुरेल भाषा र स्थानीय अन्य भाषामा परेका प्रभाव ।

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज, (२०४९), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौँ : कुञ्जल प्रकाशन ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज, (२०५५), नेपाली कारक व्याकरण, काठमाडौँ : नेपाल, राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

अवस्थी, महादेव, (२०५५), वैतडेली नेपाली भाषिकाको अधिकारण कारकका भेद र तिनका प्रत्यय, वाङ्मय वर्ष अंक ३ ।

आचार्य, व्रतराज, (२०५३), हाम्रो भाषा : लेखक आफैँ, ।

आचार्य मधुसुदन, (२०६६), सुरेल जातिको उत्पत्ति धर्म र संस्कृति एक परिचय, दोलखा : सुरेल जाति उत्थान समाज ।

गौतम, देवीप्रसाद, (२०४९), नेपाली भाषा परिचय, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

गौतम, ओभा र सुवेदी, (२०६६), सामान्य भाषाविज्ञान, पिनाकल पब्लिकेशन ।

त्रिपाठी, वासुदेव, वल्लभमणि दाहाल र अन्य (सम्पादन), (२०५०), वृहत् नेपाली शब्दकोश, (पुनःमुद्रण) काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद, (२०४७), नेपाली उखान र गाउँ खाने कथा, दोस्रो संस्करण, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

पोखरेल, बालकृष्ण (सम्पादक), (२०३९), पच्चीस वर्षका भाषिक चर्चा, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान,

पोखरेल, माधवप्रसाद, (२०५४), नेपाली वाक्य व्याकरण, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, ।

बन्धु, चुडामणि, (२०३४), अनुसन्धान प्रबन्धको रूप र शैली, काठमाडौँ : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, (२०५२), शोधविधि, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, सोमनाथ, (२००३), मध्य चन्द्रिका, काठमाडौँ : ललितादेवी सिंघाल ।